

A
BÁNYA- ÉS VASIPAR

TÖRTÉNETE

DOBSINÁN.

IRTA

MIKULIK JÓZSEF

ÜGYVÉD.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1880.

571863

Lebny Mihály barátomnak
örökös barátaságom jeléül
Dobosinán 1884 Juni 14^{én}

Kőrösi József

BEVEZETÉS.

Dobsina városa a bányá- és vasiparnak köszöni eredetét, kora felvirágzását, megalapított hírét és régi gazdagságát, de viszont ezen őstermelés virágzásától függ jövője is, — épen azért a népes város lakossága közt immár otthonossá vált s jelenleg napról-napra növekvő szegénység és nyomor szülő oka csupán ezen őstermelés és ipar hanyatlásában és pangásában rejlik.

Tartózkodás nélkül kimondom, hogy szegénység és nyomor áll előttünk a hamu alatt van még élő parázs, ha szítjuk a tüzet és fával istápoljuk: fellobban újból és lesz hol megmelegednünk; de ha sorsára hagyjuk, menthetetlenül és örökre kiálszik! Igen, ha a kormány a lét és nem lét közt tengő itteni bányá- és vasipar érdekében nem tesz valamit, ez a mult romjai alatt elvész, magával rántja a kézipart, a kereskedelmet, a csak más segédforrásokból vett áldozatokkal üzhető földművelést és marhateenyésztést, egy város és 6000-nyi lakossága elpusztúl, a terméketlen talaj is parlagon marad és a magas kincstár egy tökéttől esik el, mely neki évenként több mint 50,000 frtot jövedelmezett!

Ily meggyőződésre jutottam jelen kutatásaim végén. Vajha valaki megczáfolna, mit nem hiszek! Vajha alábbi közleményem másoknál is, kivált döntő körökben, hasonló meggyőződést keltene mit remélek.

Dobsina város lakossága a hazafiság és áldozatkészség tekintetében soha kifogás alá nem esett, sőt ellenkezőleg, minden nemzeti mozgalomban tevékeny részt vett és ma holnap már azon szemrehányás sem éri, hogy német ajkú, mert feltűnő módon magyarosodik. Kár volna e város lakosait, kik évszázadok óta a magyar hazának hű fiai, pusztulni hagyni és kár volna tétlenül

IV

nézni, mint hagyják ott a talajt, melyen többé meg nem élhetnek! Vagy csakugyan mostoha anya a hon és Amerikába űzi fiait?

Jelen monographia a dobsinai levéltárban őrzött okmányok, periratok, bérkönyvek, a városi tanács- és bányabirósági jegyzőkönyvek, a helybeli anyakönyvek és más hiteles források alapján készült, tehát kétségbevonhatlan tényeken alapúl, melyek leírásánál minden bölcselkedő következtetés mellőzve lett. Facta loquuntur.

A bányászati és kohászat régi és jelen állapotának esetelese után áttérek a kérdés jogtörténeti részére, megemlékeztvén az egykor uralkodott szokásokról, szabályzatokról és intézményekről, nem mulasztván el a maga helyén elősorolni azt, mi az őstornelés ez ágára jótékony vagy káros befolyással volt. Kiegészíti tanulmányomat egy függelék, mely a forrásokból mutatványokat tartalmaz.

És most rajta. Szerencse fel!

I. RÉSZ.

A bányászat és kohászat.

1. A vas.

A) Bányászat.

1.

A dobsinai vas-ércztelepek igen korán lettek felismerve, felfedezve, művelve és értékesítve, azért nem csoda, ha már a XIV. században itt virágzó vasbányák nyomára akadunk.

Mellőzve a quád és vend lakosság bányamívelését, melyről édes keveset tudunk, tény, hogy Dobsina város alapítója Bebek Miklós, az egri káptalan előtt 1326-ban kötött osztályeggyességben az itteni bányákban termelt fémek egy harmadát magának és örökösének osztályos társaival szemben kikötötte és fenntartotta, — hogy továbbá a pelsőczy és csetneki Bebek család között a jászói convent előtt 1408-ban létre jött peregyességben a Dobsina városától észak-keletre emelkedő hegyen létező vasbányáról, sőt a Göllnicz vize mellett fekvő hámorokról is történik említés, mi tanubizonyságot tesz arról, hogy Dobsinán ez időben már virágzó vasipar volt. Ugyancsak azt igazolja Derencsenyi Miklós (Nicolaus de drenchen) gömörmegyei alispánnak Palóczi László országbíróhoz intézett — 1466-ban kelt — levele, melyből megtudjuk, hogy pelsőczy Bebek György a csetneki Bebek Ilona tulajdonát képező, Dobsinán a Göllnicz folyó mellett fekvő Jirgsteller (Steller György?) féle hámort erőszakosan elfoglalta. Midőn Miklaj Mihály a kir. curia és Temesvári Lőrincz mester a budai káptalan küldötte a két Bebek-család közti per tárgyát képező itteni ezembergi rézbányákat 1476-ban Mátyás király parancsából bejárták, egyhangulag jelentik, hogy a várostól északra fekvő hegység csúcsain és oldalain tömérdek (copiose) vasbányát találtak, a hámorok sáfárjaitól pedig egyetnást megtudtak. A gömöri (murányi) ág. evang. esperesség (fraternitás) jegyzőkönyvében olvassuk, hogy Andreac Lénárt hámora 1560-ban 3 tűzhelylyel — kemenczével — birt, hogy a XVII-ik

század elején itt 5 hámor 11 kemenczével működésben volt és hogy 1637 körül már több kohó — Mass — és 7 hámorban kitűnő aczélt készítettek. Pilcz Gáspár (1584-ben ev. lelkész Dobsinán) 1585-ben írt és 1671-ben Wittenbergában megjelent művében (a török pusztításról) a dobsinai aczél kitűnő voltáról és az itteni vasbányák és vasművek (fodinae et officinae) sokaságáról emlékezik meg. Ugyanazt igazolja a Mariássy szül. Csetnecki Anna-félc 1592-ben kelt végrendelet. A XVII-ik és XVIII-ik században mívelt tömérdek vasbányái és vasművet pedig az itteni városi tanács és bányabíróság jegyzőkönyvei nyomán már kimutatni is képesek vagyunk, mi által az itteni vas és aczél termelés kiterjedt voltáról fogalmat nyerünk. Még 1800 körül is 2 kohó és 8 kisebb-nagyobb hámor volt üzemben.

A szó szoros értelmében számtalan vas mű mind itt termelt érczeket dolgozott fel, meri annak semmi nyoma, hogy valaha más határból szállítottak volna érczeket, sőt ellenkezőleg tény, hogy a redovai, felső sajói és oláhpataki vasművekbe a XVI., XVII. és XVIII-ik században innen hordtak érczeket, igazolja azt a fennebb említett esperességi jegyzőkönyv, igazolja a hiteles bányakönyv, mely szerint Sebők Márton és János régóta mívelt itteni vasbányáit 1696-ban újból összeíratván, nevezett felső-sajói vasgyárosok a Bingartenben 4, a Scheibon 5 és az Altenbergen 6 bányával bírtak, mely bányák még 1725-ben is tulajdonukat képezték: alig vonható tehát kétségbe, hogy dobsinai bányáikban termelt érczeket, földolgozás végett, saját kohóik illetőleg hámoraikba, melyek a Czipova és Sajó völgyben állottak, szállíttatták.

2.

Dobsina város területén, a reánk maradt hiteles okiratok és emlékek szerint is, következő négy vaskötelep lett az idők folyamában feltárva, művelve és részben kizsákmányolva:

1. Legrégebben ismert és legnagyobb azok közül a Dobsina városától észak-keletre eső Spreng, Gugel, Langenberg, Steinberg, Fabianscheuer, Steinseufen, Teschengrund és Eberberg által körülhatárolt vasércztelep, melyről Miklaj Mihály és Temesvári Lőrincz 1476-ban, sőt a jászói convent előtt létesült egyesség még 1408-ban megemlékezik és mely a Göllnicz pariján legrégibb idők óta fennállott vasműveket érczcel látta el. A XVII-ik század első felében kelt okiratokban említett pátbányák (Spattberge, mint: Enders-, Schosz-, Stubnermatzbányák 1629-ben) valamint a sokat említett »Hübelchen« bányák szintén e tájon voltak. A ma is vas-érczgazdag Bingarten, Büdösküt, Maszörter, Roszping, Haseln, Altenberg, Spreng, Gugl, Langen-

berg és más dülők már a XVII-ik század elején dúsgazdag vasbányákkal voltak ellepve, sőt még 1725-ben is van Remenik Andrásnak több mint 46, Lux Andrásnak 14, Gömör Mátvásnak 13, Stempel Andrásnak 14 és sok másnak több-kevesebb bányamezeje e tájon. Mily tekintélyes telep volt ez, mutatja Saler Márton József 1706-ban eszközölt felkérése, midőn egy elpusztult kohó helyét (a Kaiser-féle hámor felett a Göllnitz völgyben) a hozzátartozó maszörteri pátoszloppal (Spattstock) és a sprengi pátfészkekkel (Spattpüngen) birtokba vette.

Millió és millió mázsa vaskövet adott már e hegység és mind annak dacára még ma is több 100,000 ftra becsülik a nagy mérvben kiaknázott itteni vasbányákat.

A Steinberg, Scharfenberg, Fabianscheuer, Steinseifen és Teschengrund, valamint a Langenberg és Wolfseifen alá is benyúlik e telep, mely dülőkön a XVII-ik és XVIII-ik században szintén gazdag vasbányák voltak, így pl. a Scharfenbergen Lányi Pálnak volt 1725-ben, a Steinseifen és Fábianscheuer dülőben Kaiser Illésnek 1647 és 1760 körül, a Steinbergen Purtz Miklós és Saler Mártonnak 1713-ban, Paltzman Andrásnak 1753-ban, Detvay Mártonnak 1770-ben; — a Teschengrundban pedig Hósz Györgynek és Lauf Mihálynak 1768-ban és Vaiczay Andrásnak és Böhm Sámuelnek 1767-ben több-kevesebb bánya mezeje.

2. A Hüb dülőben fekvő vaskőtelep szintén régi; közvetlen közelében állott a XV. és XVI. században három kohó, melyek a XVII-ik század elején, mikor e telep már nagyrészt kizsákmányolva volt, elpusztultak; a XVII-ik század vége felé és a XVIII-ik század első felében a Remenik családnak e tájon 4 bányamezeje volt. 1701-ben Haak György is dolgoztatott az itteni nagy feltárásban — grosze Kümz —, 1723-ban Gömör Mátvás is próbált szerencsét itt, de úgy látszik hogy régen kizsákmányolt területet talált úgy ő, mint a XVIII. és XIX-ik században utánna jött számos kutató.

E telepnek a Birken, Fraenzen és Pekkenberg dülők alá nyúló ága azonban, a legrégibb időktől fogva e mai napig kisebb-nagyobb megszakításokkal mívelt bányáknak kölcsönzött értéket, mely bányák még ma is jövedelemmel járnának, ha a vasnak piacza és ára lenne.

3. A Gründliben t. i. a Birkeln és Hopgarten, valamint a Rück és Stempelscheuer felé régesrégén gazdag vaskőtelepet tártak fel, melyet a XVII. és XVIII-ik században pl. Remenik Jakab 1697 körül, Antoný Mihály és Koschik György 1717-ben, majd Dobsina városa 1753 után és sok más annyira kizsákmányoltak, hogy a XIX-ik század elején már alig akadunk vaskőbányára e tájon. E telep különben egy részről az Ebend és

Hopgarten, másrésről pedig a Flosz alá is elnyúlt és úgy a Wolfseifen és Birkeln felől pl. Johannides Sámuel és Detvay Márton által 1765-ben, mint a Fittersgrund felől pl. Rutheni András által 1755-ben lett feltárva és értékesítve.

4. A Graetchen dülőben létezett vaskőtelepet 1718 körül kezdték kizsákmányolni, mikor Radvan Pál, Kaiser Illés, Remenik András és Lányi Pál ott összesen 10 bányamezővel bírtak és amennyiben a helybeli anyakönyv szerint Pack Mártont, ki Remenik András számára a Graetchen bányán vaskövet ástott, — az omló hegy 1728 február 18-án összezúzta, bátran állíthatjuk, hogy a bányák még később is — 1718 után — műveltettek. A fennebbi 10 mezőhöz később még több járulván, a kisebb terjedelmű telep a XVIII-ik század végéig tökéletesen kipusztított, úgy hogy az itt művelt bányáknak ma már semmi nyoma.

Akad még azonkívül vaskő a Schvartzenberg mögött. hol pl. Stempel András 1690 körül, — a Csuntaván hol Andreanski Menhért jezsuita 1772-ben, Demiani Mihály 1768-ban, — Bodó Márton és Kerepessi Dániel 1773-ban, — és a Neuwegen hol Burger Lőrincz és Stempel András 1736-ban Szontagh Gáspár pedig 1762-ben vaskövet termelt, de e fészkek csekély terjedeleme, főves munkáltatás vagy hiányos feltárás következtében jelentőséget nem nyertek. A régebben eszközölt feltárások hiányos volta onnan is következtethető, mert pl. a Csuntaván (Strmapirt) a Coburg Gotha herczeg és mások által kezdeti kutatások legújabbban egy tekintélyes vaskőtelepre vezettek.

5.

A XVII. század vaskőbányászatát különösen terjedelme tekintetében hiven tükrözi vissza a Szontagh Tobiás mint vevő és Stempel András mint eladó közt 1689-ben kelt adásvételi szerződés, mely szerint $12\frac{1}{2}$ a Gugl és Langenberg göllnitzvölgyi oldalán fekvő vaskőbánya (mező) 68 ft. vételárért eladatik; — és Kaiser Illés évek óta művelt vaskőbányáinak 1697-ben kelt jegyzéke; Előbbi a tanácsjegyzőkönyvben, utóbbi a bányakönyvben nem egyedül áll; különösen említésre méltó még Remenik Jakab bányáinak 1697 és 1725-ben kelt jegyzéke, mely szerint ezen vasgyáros a Bingartenben 20¹, a Scheibon 4, a Sprengen 3, a Haselnben 6, a Hübelchenen $7\frac{1}{2}$, a Höhn 6, a Gründliben 3, a Gugel mögötti (Szontagh Tobiástól vétel útján szerzett) 6 és az Altenbergen 2 bánya mezővel bírt. Ugyanakkor Lux Andrásnak, Stempel Andrásnak és sok másnak is volt több kevesebb vaskőbányája.

4.

A mi már most magát a vas ércz felkeresését és kiásását illeti, megjegyzendő, hogy ez többnyire napvilág mellett — vom Tag — és következő eszközökkel történt, úgymint:

1. vasék — Prageisen, Tschakan, Krotz, Keilhäh — különböző alakban és aczélozott hegygyel. —
2. kalapács — Putzka, Schleigl, Hondfäussl —, —
3. emeltyü — Brechstong —, —
4. kosár — Fellfösz — és
5. egy kerekü targoncza — Poár — később láda alakú, apró kereken mozgó szállító eszköz — Hund —; de voltak aknák és tárnák is, melyek a XVII-ik század végéig tisztán kézi erővel lettek vágva, aztán pedig vetőpor segélyével is, mikor a fennebbi eszközökhöz még
6. az aczélozott fúró vas — Pearer —
7. a takaró vas — Raumohdl — és
8. a gyújtó kanóczúl használt puskapor péppel bekent nád — Spreszl — járult.

A vetőpor eleintén igen drága portéka volt, még 1727-ben is fontja 45 dénárba, 1750-ben 41, 1787-ben 26 dénárba, majd 1805-ben 52, 1845-ben 50 és 1867-ben 40 krajczárba került.

A vaskő 1683 körül általánosan használt mértéke a láda Hüle — — volt, mely 9 köblöt tett.

A vasérczek termelése nagyrészt a télen át szünetelő — befagyott — kohó és hámor munkásai által, tehát tőlen eszközöltetett, de a feltárások rendben tartása, különösen pedig a termelési helyek felkeresése és megnyitása állandó bányamunkások alkalmazásai is szükségessé tette. Sok bánya oly egyén tulajdona volt, ki maga vasművet nem bírt, mely — régente igen gyakori — esetben a tulajdonos maga dolgozott és a termelt vaskő eladásából élt. Ilyen bányászokkal még a XIX-ik század első felében is találkozunk, mely időig egyrészt a még romlatlan szorgalmas és szerény lakosság, ha vagyonos volt is, a munkát nem restelte, másrészt pedig a bánya- és vasiparral foglalkozók — mint Bartholomaeides is 1799-ben kiemeli — az előkelő osztályt képezték. De miután Dobsina városa mintegy 1760, Coburg Gotha hercege — Koháry herczeg jogán — 1830 és gróf Andrássy György 1840 óta a még fennmaradt kevés vaskőbányát megszerzték és a bingarteni vaskőtelepen majdnem kizárólag osztózkodtak, immár a nevezettekén kívül kevés embernek van Dobsinán vasbányája.

B) Kohászat.

5.

A vasércz eleintén ott, hol kiásatott, kezdetleges kis kemencében — tűzhelyen — egyszerű kézfűvő vagy éppen természetes légvezeték segítségével kiolvasztatott és a nyert vastömb új frisselés — hevítés, izzasztás és kézzeli kalapácsolás által finomított, sőt ismételt hevítés, hűtés és kalapácsolás által aczéllá is készítettett. Később úgy a fűvő mint a kalapács mozgásba hozatalára a víz hajtó ereje lett felhasználva és a kemence a víz mentében, de lehetőleg közel a bányához és már nagyobb alakban épült. Ez volt a közönségesen hámornak nevezett — vulgo hamor dictum — tót kemence: mely idővel csak terjedelemben nyert, de más különben egészen a XIX-ik század elejéig fennmaradtta magát. Ilyen hámor — Hammer, később Blaufeuer — lehetett az 1408-ban említett Gölliczkyölgyi, a Bebek György által 1466-ban elfoglalt Jirgsteller-féle, a mai Mesko-féle papírgyár közelében 1680 körül állott Szontagh-féle, a Krebsseifen Lux Kristóf-féle 1650 körül, a város alatti Keyser-féle 1700 előtt és Remenik Jakab, Stempel András, valamint Gömör Máttyásé a város felett 1725 körül.

Az ilyen hámor lényegileg egy nagy kemenczéből — Ofen — és egy vízerővel mozgatott kalapácsból — szorosabb értelemben veit hámorból (Hammer) — állott, mely utóbbi szintén egy kisebb terjedelmű kemenczével tűzhelylyek — Feuer — volt összekötve. A vas itt következő módon állítottatott elő: a vaskő szén és lég — szél — segítségével a nagy kemenczében összeolvasztatván, a kemence egy része — Form — szétszedett és a benne képződött vastömb — Zange — izzó állapotban a kohász »rath zu« kiáltására elősiető hámorosoktól egy taligán — Karren — a hámor — kalapács — alá szállítottatott, hol rögtön kovácsoltatott, i. i. darabokra törtetett, melyek aztán a kis tűzhelyen — Feuer — újból szén és lég segítségével izzó állapotba hozattak, újból kovácsoltattak úgy, hogy már mint aczél- vagy kovácsolt vasrudak kerültek ki a hámorból; — ez alatt a nagy kemence ismét beépítetett és vaskő és szénrel megtöltetvén, a fűvő megindítottatott és az olvasztás újból megkezdődött; majd ismét elhangzott a kohász »rath zu« kiáltása, mire a hámorosok abba hagyták munkájukat és a taligával az új vastömbért a kemence alá siettek.

Már a XVII-ik században a hámortól — mint kovácsoló műhelytől — egészen külön álló és bizonyára terjedelmesebb kemenczékre, úgynevezett kohókra — Masz — akadunk, me-

lyekből az összeolvasztott vasérczekből nyert fém többé nem mint idomtalan tömb, hanem mint hosszukás rúd — Gans — került ki, sőt a kemenczében teljesen cseppfolyó lévén, határozott formákba is öntetett. Az ily úton nyert vas ugyan merev és törékeny volt, de mint a mai öntött-, nyers-, vasgolyókra, pléhekre és más öntvényekre épen alkalmas és felhasználható volt. Ezen kohók aztán számos aczélhámornak — Stahlhammer — adtak munkát, melyekben a törékeny merev vasrudak izzítás, hűtés és ismételt kalapácsolás által kitünő aczél-rudakká — Schin — változtattak állal. Ilyen vasművet, kohót úgymint aczélhámort a XVI., XVII. és XVIII-ik században Dobsinán nagy számban találunk. Legrégibb azon három kohó, melyek a »Hoh« alatt, a mai uszoda táján, állottak és a XVIII-ik század elején, mint igen régiek említetnek. A város alsó részén is állott hajdan egy kohó, melytől az egykori árok mentében épült útcza — Maszgraben — nevét vette. A ma is álló göllniczvölgyi városi kohó — Stadtmasz - - is egy, még a XVII-ik század első felében elpusztult, ilyenmő vasmű helyén épült (1718 körül;) Stempel György 1628, Stubner Illés 1629 és Franz Gergely 1640 előtt bírt ily kohóval; Lux Kristóf 1660 november 25-én kelt végrendeletéből pedig megtudjuk, hogy ez időben a Gügel alatti Szontagh-féle hámor — tót kemencze — mellett ugy a Krebsseifen mint Sztraczenó-felé több aczél hámor volt. Az aczél, mely ily kohóvasból — Masischeen — készült, jobb volt, mint az, mely hámorban — tótkemencze, Blaufeuer - - előállított vashól lett kovácsolva, azért köti ki magának Stark János 1629. február 23-án Frantz Gergely ellenében, hogy az 56 mázsás aczél, melynek árát az utóbb nevezett előre felszámolta és melyet ez 12 mázsával 14 naponként szállítani magán kötelezte, - »jó kohóvasból készült legyen.«

Valjon kovácsolt vasat is készítették-e az aczélhámorokban vagy sem? arra adataim nincsenek. De miután ilyen lágy és könnyebben feldolgozható vas készítése kevesebb gondot, fáradságot és időt igényelt és a mellett a nyers vasat sem kellett oly nagyon megválogatni, valószínű, hogy az ú. n. aczélhámorokban nem pusztán kemény aczél, hanem lágy vasat is készítettek és pedig hol készakarva, hol azért, mert az aczél előállítása a nyers vas rosszabb minősége vagy más ok miatt nem sikerült. Az sem lebecsülendő, hogy már a XVI-ik században is voltak vasművek, melyekben a kohóktól kikerült öntött vas nyújtható lágy vassá kovácsoltatott úgy, mint az a tót kemencze egyik alkatrészét képező szorosabb értelemben vett hámorban történt, mely vasművek azonban szintén »aczélhámorok« nevezete alatt fordulnak elő, mert aczél készítésre is voltak berendezve.

Később a kohók még nagyobb kemenczével láttattak el.

midőn is azokban az öntött vas nyújthatóságaival kevesebbet törődtek, amennyiben a nyers vas külön kemenczékben — Frischfeuer — és nyújtó hámorokban — Streckhammer — fűvás, izzítás és nehezebb, könnyebb kalapácscsali kovácsolás által merevségétől megfosztatott és meglágyított.

Adataim szerint Lányi Pál volt az első, ki 1715-ben a város alatt (a Kaiser-féle hámor mellett) egy ily vasművet épített, melyet kopogó hámornak — Klapperhammer — nevezett és melyben vasműveket és háztartáshoz szükséges eszközöket kovácsolt. Példáját hamar más is követte és a XVIII-ik század végéig a vas ilynemű feldolgozása már általános lett, úgy, hogy akkor a város felett 3, a Göllnitzvölgyben pedig 4 ily kemenczét — Frischfeuer és Streckhammer — és hámort — Klapperhammer — találunk.

A vas ily tömeges előállítása mellett természetesen háttérbe szorúli az aczélttermelés, mely az összeolvasztandó érczek keverése, a kemencze berendezése és levegővel táplálása, valamint a nyert fém hűtése körül különös gondot, sok időt és nagy fáradságot igényelt és csak kisebb mennyiségben volt termelhető. Azért úgy az aczéltkészítésre berendezett kohók, mint az aczélt hámorok 1730 körül beszüntek. Hasonló sorsban részesültek újabb időben a forró széllel táplált és egyéb módon is javított kemenczék, nyújtó hámorok és ahhoz hasonló vasművek, melyek a nagy gyárak és hengerművek óriási eredményével versenyezni képesek nem voltak és így nem csoda, ha az 1800 körül üzemben volt 8 ily kemencze, illetve hámor, egynek kivételével, mely azonban szintén lét és nem lét közt lebeg, elpusztult és félek, hogy a különben hengerfűvással ellátott és nagyobb szerű termelésre is berendezett két városi kohó is (egyike a már említett Göllnitzvölgyi, a másik 1759-ben az elpusztult Gömör-Mátyás-féle hámor helyén épült) ma holnap szünetelni fog és elpusztul.

Jó, hogy Wasserbauch András nem most, hanem 1627 körül élt,¹⁾ mert csupán fűvőkészítéshez értvén, nem tudom, hogy keresné ma kenyeret. Ezen a XV--XVI. és XVII-ik században arany alappal bírt iparág nálunk jelenleg — és már jó idő óta — képviselővel nem dicsekedhetik.

6.

Ezen vasművek csak kísérleteken alapúltak és tapasztalások után folytonosan változtak és tökéletesbítették, a mint az, vegytani ismeretek hiányában, máskép nem is lehetett. A külön-

¹⁾ 1627. de 24 Januarii H.E. Andreas Wasserbauch wietwer und balkmacher alhir — Jungfrau Sophia, Hansz Muzing eines taglöhners aus Newdorff Ehliche Tochter. (a dobsinai esketési anyakönyvből.)

böző ércz különböző feldolgozást igényelt, melyhez a sokszor lebontott, sokszor elhagyott és más helyen felépített kemencze idomult. A termelés eredménye ennek megfelelőleg felette szerény volt és pedig még a XIX-ik század elején is, annak előtte pedig még inkább. Télen befagyott, nyáron megapadt a hajtó víz és a mű kénytelen volt szünetelni, gyakran várni kellett, míg a víz a gondosan elzárt gátban meggyűlt. Ha már a vas előállítása oly lassan ment, képzelhető, mily igénytelen eredménnyel járt az aczélermelés! Az üzem ily szerény és nehézkes voltára mutat pl. az, hogy Stempel György 1628-ban 26 mázsa aczél árát előre felszedvén, ez év végén arra kötelezte magát a bíróság előtt, hogy 14 mázsát 8 nappal a farsang előtt, 12 mázsát pedig csak 3 héttel pünkösöd után fog szállítani, és hogy a vasművek még a XVII-ik században is szerények és kicsinyek voltak, mutatja azok vételára. Így Uliana Benedek egy hámorért — a Göllnitz völgyben — 1623-ban Kreuczer Danieltől 650 frtot; — Wasserbauch Lénárd egy félhámorért 1628-ban Peczeli Sámuel-től 150 frtot, — Stubner Illés a kohó-, hámor- és bányákért Kaiser Wenczeltől 1629-ben 326 frtot, Stempel György a kohó-, hámor- és bányákért 1629-ben szintén Kaiser Wenczeltől 100 mázsa aczél és Frantz Gergely a kohó-, hámor- és vasbányákért 1640-ben Szontagh Páltól 600 frtot és 18 mázsa aczél kapott, míg Lányi Pál a város alatti Kaiser-féle hámorért 1713-ban már 1444 frtot, Dobsina városa pedig a Göllnitz völgyi kohóért 1776-ban 17,000 frtot adott.

Nevezetes az aczél és kovácsolt — pl. bányaeszközökre felhasznált — vas árak közötti feltűnő nagy különbség; így pl. Gömör Máttyás itteni vas- és aczélgyáros 1729-ben a kovácsolt vas fontját 4. az aczélét pedig 30 denáron adta. A nyers-öntöttvas fontja 1774-ben 2, a kovácsolt vasé pedig ugyanakkor 7 denárral fizettetett.

A vas és aczél részben itt használtatott fel (különösen bányaeszközökre és vasművek berendezésére) részben pedig iglai (Kaiser Wenczel 1629.) göllniczbányai (Stark János 1629.) és más kereskedők által, majd később — a XVIII-ik század közepétől kezdve — fuvarosok által Miskolcz, Debreczen, Kecskemét és Pestre szállítván, piacra és forgalomba hozatott.

Megemlítenő, hogy egy 1768 mártius 16-án kiadott és a szomolnoki kir. bányafelügyelőséggel 1770. évi augusztus 25-én közölt kir. elhatározás, hivatkozással I. Lajos Decretuma 13. cikkére, a vasbányáktól is úgy, mint a többi bányától, urburt szedni rendel.

7.

A vaskő faszénnel olvasztatott, melyet az 1326-ban említett itteni sűrű erdőségben — *silva densa* — nagy mennyiségben égettek és pedig a Miksa-féle bányarendelet behozataláig csupán a földes úr, illetve városi tanács engedélyével, az említett bányarendelet hatályba léptétől pedig az itteni bányabírósnál eszközölt felkérés alapján; míg 1682-ben a Szt.-György napján egybegyűlt városi közönség végzést hozott, mely szerint »az erdő városi tulajdon és jövedelme a növekvő terhek és felszaporodott adósságok törlesztésére fordítandó, miért is egy vasgyárosnak — Bestseller — sem szabad (különböni 20 forintnyi pénz-bírság terhe alatt) előleges vétel nélkül ezután az erdőbe lépni,« mire a folyton folyvást pénzzavarban lévő város, különösen 1720-ig, nagy erdőterületeket potom áron eladott és letaroltatott. Így vett pl. Antony Illés 1695-ben a Scharfenbergen egy erdőt 60 forintért és Lányi János »mennyi a Krebsseifen előtti vasműhöz szükséges« évi 12 frtért 1718-tól kezdve több éven keresztül és pedig a »Krebsseifenben«.

Majd a XVIII-ik század közepe felé az úgynevezett dominium — földes uraság — is önhatalmúlag, nem törődve a tilalmakkal, pusztítani kezdte a dobsinai erdőket, minek a városi közönség — az 1780 körül behozott »erdőrend« életbelépése előtt — költséges perek útján, csak korlátokat szabhatott, de meg nem szüntethette, mert a bitorolt földesúri jog e részben még a XIX-ik század elején is, t. i. a formális megváltásig, némi tekintetben érvényesített.

A faszén feltűnő olcsósága (még 1758-ban is egy rakás — Schicht — elszénelésre készített, legalább egy fél lécsi öl mennyiségű fát 12 denárral találtam elszámítva) és a vaskő nagy mennyisége és könnyű előállítása mellett természetes, hogy, gomba módra nőtt a vasművek száma.

2. A réz és ezüst.

A) Bányászat.

8.

Rézbányákra Dobsinán igen régen akadunk. Már 1466-ban sanyargatja és elüzi pelsőczi Bebek György a munkásokat, kik csetneki Bebek Ilona itteni rézbányáiban dolgoztak. 1475-ben pedig elfoglalja a czembergi rézbányákat, melyeket Andresmal iglai és Czemmerman Miklós dobsinai lakos csetneki Bebek

János engedelmével mivel, mi által az erőszakos Bebek György mintegy 500 arany forintnyi kárt okozott. Temesvári Lőrincz mester a budai káptalan és Miklaj Mihály a kir. curia küldötte még ez évben megjelentek a hely színén és találtak több czemberget és még több részt elhagyott, részt üzemben lévő rézbányát, melyek mind Dobsina városától északra, illetve északnyugatra feküdtek. Már ezen hiteles adat maga, de különösen a kár 500 forintnyi becse, mely ellen a per során kifogás sem tétetett, elég annak igazolására, hogy a XIV. és XV. században itt virágzó rézbányák voltak, melyekben az itt található ércz természetéből folyólag ezüst is — és pedig hol kisebb, hol nagyobb mérvben — termeltetett.

Ezen bányászat a XVI., XVII. és XVIII-ik században is nagyban üzetett, de a XVIII-ik század vége felé hanyatlásnak indult és a XIX-ik század folyamában majdnem teljesen megszűnt. Hogy terjedelméről és állapotáról képünk legyen, nézzük sorra az egyes bányákat.

9.

a) A schwartzenbergi és gapeli bányák az egykori »czemberk«, mert Temesvári Lőrincz mester — 1475-ben kelt jelentése szerint, először északra a vaskőbányalepte Langenbergre, onnan pedig e hegy végéig nyugatra haladván, mintegy $\frac{1}{4}$ mértföldnyi távolban találta (a Schwartzenberg körüli mélyedésben) a czembergi peres rézbányákat, melyek a XV-ik században, sőt a XVI-ik század elején is a Bebek család két ága, valamint Zápolya János közt egy óriási per tárgyát képezték, azután pedig a viszontagságos idők nyomasztó súlya alatt elhagyattak, míg a XVII-ik század vége felé, valószínűleg a kassai kir. kamara kezdeményezése folytán, iglai Szontagh Gáspár $\frac{2}{7}$, rozsnyói Ilányi Pál $\frac{1}{7}$, eperjesi Klesch János $\frac{1}{7}$, kassai Fischer Mihály $\frac{1}{7}$, dobsinai Antony Illés $\frac{1}{7}$ és Dobsina városa által $\frac{1}{7}$ részben újból művelés alá vétettek és pedig feltűnő mérvben, mert csak maga Dobsina városa 1698-ban szeptember hó 4-ig 544 forintot költött el e bányára, mely pénz azonban sokszorosán visszakerült, kivált miután e város Klesch Dániel részét (1702-ben) is 200 forintért megvette és Antony Illés része is (1706-ban) hagyomány útján reá szállott, mire ezen különben is terjedelmes bánya a Stempelscheuer (Gapl), Hanishöh és Sott (Harkesweg) felé kiterjesztetett. Már 1732-ben rossz a lég több akna és tárnában, mely bajon egy új tárnával segítnék; 1736-ban nagy bajt okoz a víz, melyet szintén egy költséges tárnával vezetnek el. 1737-ben 4 főaknát és több tárnát mivelte az egyesült »schwartzenberg-gapeli« társulat, mely bányaművekhez 1745-ben egy új akna és 1749-ben egy lég szerzésre és a víz elvezeté-

sére szolgáló új főtárna járul. 1762-ben peressé válik egy Szontagh Gáspár által a közös, immár csak Dobsina városa, Szontagh Gáspár és Lányi Pál örökösei tulajdonát képező bányamezők alá, 10 ölnyi mélységben, hajtott öröktárna, mely 1765-ben magánegyeztetésileg szintén közösnek mondatik ki. 1770-ben már igen vékony a telér, mely okból, Rejtzner szomolnoki bányafelügyelő tanácsára, az ú. n. schwartzenbergi völgyben a »kahle Hübel« alá régebben hajtott tárnától 20 ölnyi mélységben, új tárnát vájnak; 1776-ban alig bírnak a 168 ölnyre hajlott schwartzenbergi főöröktárnában összefutó vízzel és a rosz levegővel, mely évben Dobsina városa már $\frac{3}{6}$, Szontagh Gáspár $\frac{2}{6}$, Csemetzky Imre és Roth Ferencz $\frac{1}{6}$ részben tulajdonos. Ezen túl e bánya üzeme csokély vagy épen semmi eredménynyel nem járt és jöllehet a XIX-ik század első negyedében vízemelő gépek és más mesterséges készülékek is működtek, az évszázadokon keresztül pusztított telérek elhagyattak — 1830 körül — és az ottani bányászat egy néhány, számba sem jövő kísérlet kivételével, véget ért.

Mily nagymérvű volt e bányák változó eredménynyel járt üzeme, mutatják a következő hiteles adatok:

Dobsina városa 1713-ban 568 ft. 42 denárt, 1716-ban 854 ft. 81 denárt és 1762-ben 2340 ft. 2 denárt költött e bányára, míg a termelt rézért 1730 és 1750 körül évenként mintegy 8000 ftot, 1772-ben 1244 ft. 59 denárt és 1810-ben 120 ftot veti be; 1730-ban pl. dolgozik egy felőr és 31 bányász. kik egy hónapban — júliusban — 344 ft. 90 denár költséggel 460 targoncza — Palr — érczel termelnek.

Felémlítendő itt, hogy Schwarzenberg közelében a Sott, Harkesweg, Krutsekkifleck és más dülőkön. különösen a XVIII-ik század második felében több bánya nyílt, melyek közül néhány még ma is fennáll.

10.

b) A Silberzechen régesrégén nagy terjedelmű, ezüst tartalmú rézbányák voltak, melyek azonban a XVII-ik században majdnem teljesen kimerítettek úgy, hogy a XVIII-ik században munkáltatásuk csak az elődök által ott hagyott morzsalékok kiszedésére szorítkozott. Különben Antony Illés 1697-ben egy régen felkért »felér rézércz« bányával (4 mezővel) bírt, melyet egy aknából és egy nyílt feltárásból mivelt; 1699-ben, a szomolnoki főbányamester elé is került, perrel elütteti Saler Márton Jósefet, ki ez évben egy nyílt feltárást — Pinge — kért fel, mely évben úgy Dobsina városa, mint Saler Márton Jósef is szerez kelet felé terjedő két-két bányamezőt, de egyik sem volt szerencsés, mert nemsokára abban hagyták művelését.

Majd 1724-ben ismét Dobsina kéri fel az egész területet (16 mezőt), mely évben 144 ft. 22 d., 1725-ben 15 ft. 1726-ban pedig 75 ft. 98 d. költséggel 96 ft. 54. d. ára rezet termel (az ezüstöt nem számítva) mire »mert az adó nagy és a schvartzenbergi bányák sokba kerülnek« társulatot alakít ($\frac{3}{16}$ -t Szontagh Gáspárnak, $\frac{3}{16}$ -t Lányinak, $\frac{1}{16}$ -t Merwaldnak, $\frac{3}{16}$ -t löcsei Breuernek a lelkészszel együtt és $\frac{1}{16}$ -t Kaiser Mihálynak engedvén át,) mely 1727-ben (márcziustól—májusig) 81 ft. 84 $\frac{1}{2}$ d. költséggel 78 köből érczet termelt, mivel, úgy látszik, nem volt megelégedve, mert 1751-ig majdnem kizárólag szünetelt a bányaműveléssel, de azért értéktelennek épen nem tartatott, mert midőn Karner Mátyás azt elhagyottság ürügye alatt felkérte, rögtön összefutott a társulat, ünnepélyes ellenmondással megczáfolta az új felkérőt és munkába vette a különben eddig is jó karban tartott feltárásokat. De a dolog ismét csak egy bérfizetésnél maradt és a bányaművelés 1770-ig újból szünetelt, mely évben Reytzner bánya-felügyelő tanácsára, a már magára hagyott város a régen kizsákmányolt mezők mögött, (Fischer Simon rétje mellett) új tárnát vezetett, mely 1773-ban a Kamenitzky János és Hanitzko György által időközileg nyitott bányával egysíttetett és egy vonalban 36 mezőből állott. Ezen bányatest felerészben Dobsina városa, felerészben pedig Kreuchel Mátyás és társai tulajdonát képezte, egy alsó tárnából nyugat felé¹⁾ műveltetett és pedig roppant költséggel — 1772-ben pl. Dobsina városa 474 ft. 97 d. költött reá — de kevés eredménnyel, mert már 1790-ben e bányának semmi nyoma.

A később ismételve tett kísérletek sem jártak valami eredménnyel, miért is ezen hajdan ércgazdag terület immár kizsákmányoltnak tekintendő.

11.

c) a buchwaldi rézbányák a XVII-ik századot megelőző időkben híresek és gazdagok voltak, az azokban termelt ércz egy a közel völgyben állott olvasztóban dolgoztatott fel, melynek salakhalmain Gömör Mátyás még 1738-ban is rezet gyűjtött. A réges rég elhagyott bányákat a XVIII-ik században sem művelték, csak Kaloth Sámuel és Litványi János próbált 1765-ben szerencsét, de úgy látszik, oly kevés sikerrel, mint az újabb időben történt kísérletek, melyek vezettek ugyan ankerit telepekhez, de ezek vájást érdemlőknek nem mutatkoztak.

d) A gelehni — Grund, Osnantava, Gedenitsch — rézbá-

¹⁾ »Aus den untern Stollen auf dem Quartz Gefärtl gegen Abend.« bk.

nyák is régente egy szintén közel állott, de a XVII-ik század végén már csak salakhalmáról ismert olvasztót foglalkoztattak.

Antony Illés a XVII-ik században a Gelehnen rézkéneget — Kieszbergwerk — a Gedenicsen pedig rezet termelt, majd 1724-ben Dobsina városának a Gelehn mellett, — 1736-ban Wasserbauch János, Pellionis István és Schub Mártonnak a Grundban, 1745-ben Szoyka András, Hanko Simon és Peck Jánosnak a Gelehn alatt, — 1751—1761-ig a cembergi bánya tulajdonosainak u. o., — 1761-ben ifj. Gömör Simon és Peck Jánosnak és 1763-ban Szlávik János és társainak a grund körmőczy útnál, — 1768-ban Demiani Mihálynak a Csuntaván és 1775-ben Zoborovski Józsefnek és társainak a Gelehnen volt rézbányája, melyeket többnyire régesrég elhagyott feltárások helyén hol csekélyebb, hol nagyobb eredménnyel műveltek.

Ezen nagy terület még koránt sincs kiaknázva, mint az ott legújabbban eszközölt turzások mutatják.

e) A Niklhannes grundban már a XVII-ik században régen művelt rézbányákat találunk, így: Antonj Illés itt régóta művelt és 1697-ben újból nevére írt öröktárnával és főaknával bírt, melyben rezet termelt. E bányát 1720-ban Lányi Pál (mint elhagyottat) majd 1759-ben Schlemmer Mihály és társai és 1761-ben Gömör Simon, Gömör Sámuel és Vavrek Mihály kérte fel, 1762-ben Victoria, Tamás és más tárnákból állott és felerészben özv. Lányi Theresia tulajdonát képezte, 1776-ban pedig újból kiterjesztetett. E bányán sok rezet termelhettek, mert pl. 1775-ben Gömör Simon $\frac{1}{6}$ -részt Dobsina városától 350 ftot kapott, mely bányarész még 1788-ban is 190 ft. 96 kri jövedelmezett.

Szontagh Gáspár (és két fia Mihály és Gáspár) is bányászatott 1728-tól kezdve e völgyben rezet: 1732-től felhagyja, majd 1750-ben ismét művelési bányaművét; 1751-ben egy »sz. János« nevű tárnát nyit, mely 1755—1775-ig hol művelés alatt áll, hol szünetel; 1766-ban Stempel Mátyás, Vavrek Mihály és Stark ezen Szontaghféle bányamezők területén feltárást¹⁾ eszközölnek, melyért az egész bányában $\frac{3}{8}$ részt kapnak, mely részüket azonban már 1767-ben Szontagh Gáspárnak eladják.

Lipták Pál és Hafura György is 1720-ban (az Antonj Illés-féle bányák mellett) egy rég elhagyott tárnát és aknát nyitottak fel.

Ezen némi megszakításokkal még e század folyamában is művelt bányák, egy néhány újból nyitott kivételével, immár kimerítettek és elhagyattak.

¹⁾ »Ein altes Stollwäntl an der Leiten linker Hand.« l. k.

12.

f) A Winzogon Dobsina városa birt 1704-ben egy ezüst- és rézbányát ¹⁾, mely később elhagyatván, 1751-ben Dsam János és fia által újból fel lett tárva, 1767—1776. pedig egy társulat²⁾ által kiterjesztetett és 1773. február 11-én a Steinbrecher Keresztély és Rutheny András által 1772-ben felkért bányával egyesítettettt. Ezen »szt. háromság« nevű bánya jövedelmező voltát igazolja az, hogy Szentmiklóssy Gottfried 1769-ben Kuth János $\frac{1}{7}$ -részét 150 ftért és Gömör Simon 1776-ban Glosz Dániel $\frac{1}{32}$ -részét 360 ftért vette meg; de a XIX-ik század első negyedében mint kimerült elhagyatott.

Nyitott e tájon még Budeus Dániel, Saler Márton József és Kaiser Illés egy tárnát és aknát 1715-ben, mely 1731-ig nagyrészt szünetelt és aztán elhagyatott; továbbá Jöstel András és társai ³⁾ 1776-ban, u. a. évben Gotthardt Mihály egy »Szt. István« nevű rézbányát és végre Gömör Simon is egy »Mihály« nevűt nyitott a látsó kőfejtőnél; sőt a Graetchen vasbányái közt rezet is talált Lányi Pál 1718-ban; de e bányák művelése még a XVIII-ik században beszünt és ma már nyomaira is alig akadunk.

g) A Floszon ⁴⁾ régenté több rézbánya volt, melyek azonban a XVII-ik században elhagyattak, míg azokat Lányi Pál és társai 1718-ban ismét felnyitották és aztán 1725-ig hol művelték, hol haladékolták; majd 1735—1738 Kaiser Illés és Ölschlaeger Pál, 1764-ben Keyser István és később mások is nyitottak és művelték e tájon rézbányákat, melyeken még a XIX-ik század elején is dolgoztak.

A Tittersgrundban is több bányára akadunk; így Saler György, Saler Márton, Lányi János és Gál Simon 1715-ben egy régi tárnát ⁵⁾ kérték fel, melyhez 1718-ban még más 8 mezőt csatoltak; Kutheni András is rezet termelt e völgyben 1755

¹⁾ »Bey des HE. Reimeniks Flecken an der Leüden gegen die Sott Rauff.« bk.

²⁾ »Antony Mátyás $\frac{3}{14}$, Kuth János $\frac{3}{14}$, Lany János $\frac{2}{14}$, Dobsina városa $\frac{2}{14}$, Nicodemi Jakab $\frac{1}{14}$, Szayler Jakab $\frac{1}{14}$, Glosz András $\frac{1}{14}$ és Tillisch János $\frac{1}{14}$ részben. bk.

³⁾ »In den Wienzognen Gründl Hinter den ehemaligen Launtzerischen Bienhaus.«

⁴⁾ »auf den Flosz den Grodt nach.« bk.

⁵⁾ »In Titterse grund ober desz Stempels Baumgarten im Hohlen weg.« bk.

körül és végül a Jányi Pál nyitotta »Szt.-János tárna«¹⁾ is 1721 körül létesült.

Mindezen bányáknak azonban ma már semmi nyoma.

13.

b) A Stempelscheuer, Gründl, Hoppgarten, Helchen, Ebend. Birkeln és Kaelbl dőlőkön, hol ma egy-egy jelentéktelen szabad kutatáson kívül alig találunk bányát, hajdan (sőt még a XVIII-ik században is) igen sok rézet termeltek. Például:

α) a Stempelscheuer (Krechentzer) táján 1703-ban Antony Illés és János; 1718-ban Szontagh Gáspár, Kaiser Illés, Gál Simon és Kaiser Endre (— 24 bányamezőt —); 1718-ban Kaiser Illés és fia Mihály (— 8 mezőt —)²⁾; 1735-ben Schlemmer Mihály; 1760-ban Dobsina városa; 1775-ben Kindfleisch György főhadnagy és mások kezdtek, többnyire régen elhagyott, rézbányákat művelni;

β) a Gründliben 1709-ben Antony Mihály kért fel egy rézbányát; 1735-ben Kaiser Mihály és társai nyitottak fel egyet, mely régente műveltetett; az 1753-ban Koschik Jakab és Kaiser Márton által felnyitott régi bánya³⁾ $\frac{3}{4}$ -részét Dobsina városa vette meg 89 frt. 4 d.-ért, később elhagyatván, 1756-ban Ratzenberger Keresztély tulajdonába ment át, kinck özvegye 1772-ben társulatot alakított; 1753-ban Szontagh Gáspár kért fel egy régóta műveletlenül heverő rézbányát, melyet aztán 1760–1771-ig haladékoltt; 1761-ben Dobsina városa nyitott egy új rézbányát,⁴⁾ mely még 1774-ben is műveltetett; 1775-ben ismét felnyitják — Dobsina városa $\frac{2}{3}$ részben —; rég elhagyott gründli rézbányákat és végül 1776-ban feltárja Palezmann Márton a Szontagh-féle zúzdák mellett: »Berr-Chrone« nevű bányát, melyet 1777-ben Dobsina városa is $\frac{1}{16}$ részben műveltetett;

γ) a hoppgarteni téren Stempel János és Schariski András 1770-ben⁵⁾ majd Gömöry Vilmos 1773-ban és utána még többen bányásztak (rézei), de kevés sikerrel; a legújabb időben gr. Andrassy Manó, Szontagh Márton és mások a helyült vaskőtelepet tártak fel, melynek terjedelmét és értékét a jövő fogja kimutatni;

¹⁾ »Dasz Bergwerk unter der Ketzelsgrub.« bk.

²⁾ »Auf Stempels Scheider bey H. B. Jacob Jöstels Acker auf dem Kamin.« bk.

³⁾ »Ein alt verlegen Bergwerk auf Kupfer Erz in Hurendtsgründl oberhalb den Eysengruben.« bk.

⁴⁾ »In Hurentz gründl ober Pulverthurm.« bk.

⁵⁾ »Unter dem Grodt in Hintern-Hoppgarten.« bk.

δ) a Helchenben már a régi időkben találunk rézbányákat, melyekben 1696-ban Gömörer Mátyás több bányatárssal, majd 1719-ben Saler György, 1725-től fogva (Philippi Jacobi név alatt) Lányi Pál, Saler György, Frühauff Dániel és Saler Dániel, 1776-ban pedig Gál Mihály és utána többen sok rézet termeltek;

ε) az Ebend alá igen régen több tárna lett vájva, melyekben pl. 1719-ben Kaiser Illés, majd 1727-től fogva a XVIII-ik század végéig Szontaghi Gáspár és utódai rézet ásattak;

ζ) a Birkeln dülőben Roth János kért fel 1753-ban egy rég elhagyott — 1650—1753-ig legalább nem művelt — tárnát. Ugyan itt Johannides Sámuel és Deutschschmied György is bírt 1765-ben 4 bányamezővel, melyhez 1769-ben más 5 mezőt csatoltak és $\frac{5}{16}$ -részt 250 frlért eladtak;

η) a kis Kaelbl alatti rézbánya¹⁾ még a XVII-ik században is híres volt. 1699-ben Fabriczi András és társulata, 1715—1730-ig »Szt.-András« név alatt Kaiser Illés, Pulski Mihály és Kaiser Endre, 1730-tól fogva Dobsina városa és Lányi Pál és 1768-tól Dobsina városa ($\frac{1}{4}$ részben) és egy társulat által a XIX-ik század elejéig műveltetett. Jelenleg is látni a falázat, mely a munkások menhelye volt és a legújabb időben Krausz Jakab (Hons, most Dobsina városa) tulajdonát képezte és immár, a közelében volt gorczytér is eltakarítatván, mivel sem jelzi régi rendeltetését. A XIX-ik században — Henel Samu által — tett kísérlet e bányánál sikertelen maradt.

14.

i) A Langenberg, Gugl és Eberberg heggyerincez mindkét oldalán, a ma is tekintélyes vastelepét gazdag ezüst- és réztelések metszik keresztül, melyek a legrégibb időktől fogva magukra vonták a bányászok figyelmét. így a többi közt:

α) az alsó és felső Haseln táján már igen régen rézbányákra akadnak, melyek 1674-től 1759-ig majdnem szakadatlanul műveltettek, mikor ifj. Sebők György kénytelen volt e helyütt egy nagyobb területet felkérni, mert »meggyőződött arról, hogy a telér régesrégén kizsákmányoltatott,« mit az újabb időkben történt kísérletek is igazoltak:

β) a Gugl mindkét oldalán létezett vasbányák közt is régenté híres rézbányák voltak, melyek a XVII-ik és XVIII-ik században is virágoztak. Mellőzve itt az Antony Illés és Kaiser Mátyás által még a XVII-ik század végén művelt és Jónyi Tóbiás, Paltzmann Márton, Grünblath Márton és mások által a

¹⁾ »Auf Kupfer Brül Ertz.« (Leberertz?) bk.

XVIII-ik század folyamában nyitott számtalan új és régi bányákat, felemlítem a Paltzmann Jakab által 1773. december 13-án főkép vaskőre felkért »Mariastollen« rézbányát, mely 1774-ben Paltzmann Jakab, Holmok Gáspár és Hoós György bányatársak tulajdonát képezte, ugyanazon évben 18 mezővel nagyobbítva lett és csakhamar értékben gyarapodott, mi onnan is következtetendő, hogy Gömör Simon az $\frac{1}{4}$ -részért 1774-ben csak 10 forintot és Jantner András azonban az $\frac{1}{8}$ -részért 1776-ban már 30 forintot fizetett. E bánya 1780-tól fogva, a benne nagy mennyiségben és kitűnő minőségben talált kékleny által ma is felülmulthatlan jelentőséget nyervén, alább reá még vissza kell térnem:

γ) a Bingarten, Maszörter, Spreng és Eberberg a legrégebb idők óta réz- és ezüstabányászat színhelye volt; így, az újabb időkre áttérve, a sok közül felemlítem, hogy Hanko Balázs 1696-ban, Potsabay János 1698-ban, Gemmerer Simon és Kaiser Illés 1715-ben, Gemmerer Mátyás 1731-ben, Szontagh Gáspár 1737-ben, Stubner János és társai 1768-ban és mások bírtak e tájon igen jelentékeny ezüst- és rézbányákkal, melyek gazdagsága már abból is kitetszik, hogy pl. Stubner János a bingarteni »Johannistollen« rézbánya $\frac{1}{20}$ -részeért már 1769-ben 560 ftot kapott;

δ) a Czemberg a XVII-ik századot előző időkben mint réz- és ezüst-bánya híres volt, aztán elhagyatott és feledésbe ment, mi abból is következtethető, hogy Peck János, Klausmann Lőrincz, Grosz István és Hankó Simon, kik a Czemberget a Gelehn alatti pótbányával — Zuschlaggrube — együtt 1751 mártius 8-án művelni kezdték, váratlanul régi vájásokra — pure alte Zechen — bukkantak, mely okból és mert a régi akna és a felső-tárna nagyrészen ki volt zsákmányolva, már 1752. szeptember 20-án az alsó-tárnát kérték fel öröktárnául. A »Czemberg« aztán 1754-től Lányi János, 1761-től Grünblath Márton által egész 1775-ig alig műveltetett, míg 1775. október 9-én »mint elhagyott bánya« Gömör Simon, Hanko Simon, Peck János, Kramer András, Lehotzky Mihály, Ritz Márton és Koschik Jakab által egy-egy hetedrészen felkérletett, kik 1776. január 5-én $\frac{1}{8}$ -részt Dobsina városának 20 forint és különféle kedvezmények fejében eladták: már 1776 évi február 24-én az $\frac{1}{16}$ -részért Pack Mihály bíró 90 ftot, u. a. évi november hó 14-én pedig Ruffinyi János lelkész az $\frac{1}{16}$ -részért már 100 ftot adott, mely adatok e bánya értékének gyors emelkedését mutatják. Különben 1776. november 26-án egy, a régi bányamű alá hajtandó öröktárnára jogot és három évre illetékmentességet — urbura frei — nyert, mikor már 36 bányamezőből álló óriási bányatelep volt: míg 1780 után — mai napig — mint legjelentékenyebb kékleny-bánya Dobsina városának és összes lakosságának főjövedelmi

forrása lett, mire egyébiránt alább még vissza kell térnem. A mai czenbergi bányatársulat tudtommal a legrégibb.

ε) Említésre méltók végül a Langenberg, Wurtzel, Wolfseufen, Hübelchen, Kegel, Altenberg, Steinberg, Fabianscheuer, Steinseufen és Teschengrund dülőkön találtató vasszékkek közötti réz- és ezüst-telérek, melyek a XVII-ik és XVIII-ik századokban, sőt régebben is feltárva és értékesítve lettek: de a XIX-ik században részint elhagyattak, részint pedig, mint pl. a Hübelchen és Kögl táján létezett réz- és vaskőbányák, inkább a kéklény kedvéért műveltettek.

15.

j) A »Hirschkohlung« rézbánya is a legrégibb időkbe vezethető vissza. A XVIII-ik század elején, mint régebben elhagyott, újból fel lett tárva, mely időtől fogva kisebb-nagyobb megszakításokkal mai napig üzemben áll. Volt e tájon a XVIII-ik század folyamában több bánya, melyek ugy a dobsinai, mint a krebsseufeni oldalról műveltettek, így a többi között Beller András és Ölschlaeger Pál 1708-ban, Gömöry Simon bíró 1709-ben, Szontagh Gáspár és társai 1718-ban, Dobsina városa 1732-ben, és mások kerestek és találtak itt rezet és pedig néha igen nagy költséggel, pl. Dobsina városa 1762-ben, 979 frt 79 $\frac{1}{2}$ krt költött e bányára. A mai Hirschkohlung Andreaei bányatársulat bányáüzemét egy a dobsinai oldalról a Krebsseufen felé hajtott tárnában összpontosította, melyvel nagy mennyiségű és jó érczet talált, de legujabban jó lég hiányával küzd.

k) a Krebsseufen völgyben igen régi bányákra akadunk, melyekben a XVII-ik században is, a lignit mellett, sok rezet termeltek; a XVIII-ik században is művelték itt nagyrészt újból felnyitott régi bányákat pl. Saler József Márton 1700-ban, Szontagh Pál és társai 1719-ben, Dobsina városa 1747-ben, Szontagh Gáspár 1749-ben, Accipiter Simon 1753-ban, Grünblath János Márton 1762-ben, Roslosnik János és társai ¹⁾ 1764-ben, Kaiser Mátyás és társai ²⁾ 1765-ben és mások.

Említésre méltó itt, hogy a szomszédos Babina, Hohengrat és Spitz területén is a XVIII-ik században igen értékes rézbányákat találunk, így pl. a Schwartz Pál és társai által 1772-ben nyitott bányáért — Hinter der Spitz — Kreuchel Mátyás 1775-ben 500 ftot adott.

Mindezen bányák a XIX-ik század elején beszüntek, úgy,

¹⁾ Ezen bánya az ú. n. Czinnopelkamm alatt volt és $\frac{4}{12}$ -dét Paltzmann Márton 1765-ben 100 ft-on vette meg. bk.

²⁾ Szintén a Czinnopelkamm alatt volt és Laurentius nevet viselt. bk.

hogy e helyüti néhány jelentéktelen kísérlet kivételével a régen terjedelmes bányászat nyomaira sem akadunk.

l) a neuwegi régen ismert tekintélyes teléreket a XVII-ik század óta a XIX-ik század elejéig a Szontagh-család a dobsinai oldalról több akna és tárnából, az oláh-pataki oldalról pedig a régi Michlova tárnából, műveltette.

Ezen terjedelmes bánya-üzem mellett úgy régente mint a XVII-ik és XVIII-ik században mások is többé-kevésbé jelentékeny teléreket tártak fel, pl: Eltscher István 1702-ben — a régi olvasztóval szemben; — Kusma Péter és Kaiser Endre 1720-ban — oláhpataki határról —; Benigni Gáspár 1447-ben — a több mint 100 évig miveletlenül hevert »Tesnyárkát« a Szontagh-féle bányák felett, hol Böhm Sámuel is 1767-ben, Dobsina városa és társai 1769-ben — »három királytárna« név alatt — és mások is bányát nyitottak.

De legtekintélyesebb e tájon a Neuweg alatti »Himmelskron« bánya, melyet 1763. november 2-án Kamenitzky János, id. és ifj. Kaiser Márton, Haniszko György, Koschik Jakab, Komar György, Rachel Pál és Springer János tártak fel, kik 1/5-t 1764. szept. 18-án Grünblath János Mártonnak 3200 ft.-ért adták el. Ezen bánya óriási kiterjedésű volt és jövedelmező voltát az is igazolja, hogy 1/20 része 1768-ban 4000 ftért, 1773-ban pedig 3000 ftért adatott el. Akadt is szomszédja minden oldalról, különösen 1765—1780-ig, midőn a terület úgy a Neuwegen mint a Steingeranschban — Jochmann kútjáig — köröskörül elfoglaltatott, de jöllehet a himmelskronai telér a XIX-ik század elején a szó szoros értelmében vízbe fúlt és tagadhatlanul a Steingeransch felé dől, ezen telésre senki sem akadt és minden e részben (a legújabb időben is) tett kísérlet és kutatás eredmény nélkül maradt. Jelenleg már csak többnyire benőtt óriási gorczterek mutatják a neuwegi gazdag bányák helyét.

16.

m) A Peckenberg, Tranken és Birken környékén igen régen találunk ezüst- és rézbányákat, így: Antony Illés régen felkért és 1697-ben újból összeírt bányái közt van a »fehér réz-érczre« művelt peckenbergi öröktárna. 1700. körül volt ugyan ott Saler József Mártonnak, 1702-ben Dobsina városának — 2/10 részben — és társainak, 1724-ben Lányi Pálnak, 1729-ben Lányi Pál, Szontagh Gáspár és Saler Mártonnak ezüst- és rézbányája; 1746—1776-ig igen terjedelmes a felsősajói (Sebők) és redovai (Szulyovszki, Szontagh stb.) társulatnak bánya-üzeme a Peckenbergen és környékén, mely a később beállott hanyatlás korszakában is pl. 1767—1769-ig a redovai társulatnak 26650

ft. 96 d.-ba került, míg a termelt rézért (ezüst) 29,427 frt 28 denár folyt be, a mint azt a dobsinai bányabiróság a felülvizsgált számadások alapján 1770. Mártius 28-án hitelesen igazolja.

Dobsina városa 1750-ben a Birken és Traenken táján nyitott bányát¹⁾, melyhez 1772-ben újabb 9 mezőt csatolt, 1773-ban Horn Mihály bérlőnek, ki ott réztelért tárt fel, 100 ftot adott; — 1776-ban Szulyovszki János is régóta művelt bányái alatt új tárnát nyitott.

A tiefengründeli bánya is igen régi, már 1700-ban mint rég elhagyott tárnát felkérte Antony Illés, 1720-ban pedig Kaiser Illés és Schablik Pál vesz át egy rég elhagyott rézbányát, melyet »egykor« Schepka Pál nyitott fel.

Ezen terület a legújabb időkhöz kiterjedt bányászat színtere volt és jellehet itt tömérdek ezüstöt, rézet és vasat termeltek már: úgy a peckenbergi, mint a tiefengründeli öröktárna most is szép reményekre jogosít, ha ugyan e költséges bányászat a jelenkor mostoha viszonyainak áldozata nem lesz.

Megjegyzendő, hogy e hegység Dobsina felé néző oldala is keresztül-kasúl vizsgáltatott, így a Helperhübel 1768-ban Schablik György és társai által, a Belusch 1768-ban Forisch János és társai által,²⁾ a Höh, Ramsengrund és Stürtz 1700-ban Weizkop Péter, 1753-ban Roth János, 1765-ben Szlavik János és társai, 1773-ban Bittner János által,³⁾ 1762-ben Quitko György és társai által⁴⁾, 1725-ben Kaiser Illés,⁵⁾ 1762-ben Halko György és társai,⁶⁾ 1766-ban Halko János⁷⁾ és 1768-ban Dobsina városa⁸⁾ és mások által: de e bányák, kevés kivétellel, jelentőséget nem nyertek és ma már nagyrészt helyök sem látszik. Ilyen kivétel a már régen művelt, de a XVII-ik század vége felé, nem tudni mi okból, elhagyott friedwaldi bánya, melyet 1761-ben Gotthardt János tanító, több bányatárssal, újból felnyitott és 1762-ben, valamint 1768-ban nagyobbított. Ezen bánya⁹⁾ részét Dobsina városa 1000 frért vette meg 1768-ban, 1770. körül szépen jövedelmezett pl. a városnak 1773-ban is 192 frt 42

1) »In Birken an der Leuten gegen die Tränken Hangend.« bk.

2) »Im Graben unter der Belusch.« bk.

3) »Beym Rothen weg beym brinnel beym Holn weg« illetve: bey den sogenannten rothen Weg ober den Bettler Brünnel.« bk.

4) »Hinter der Höh gegen den Ramsengrund in dem weg des lethigen Streuchens gegen Pfarrersbusch.« bk.

5) »Unterm Pfarrersbüschel.« bk.

6) Hinter der Höh ober Gierg Poders Flecken.« bk.

7) »Hinter der Stürtz im Gründl.« bk.

8) »Unter der Stadthütten neben den weg« (tehát a ma már lakházakkal beépített felső városrészen) bk.

d., de a XVIII-ik század vége felé hanyatlásnak indult és elhagyatott. Az újabb időben tett költséges kísérletek is minden eredmény nélkül maradtak.

17.

A réz- és ezüstérczek kutatása, feltárása és kizsedése nem mint a vasnál láttuk, nyílt feltárásokban, hanem többnyire mesterséges aknák és tárnákban történt: melyek a vetőpor behozataláig tisztán emberi kézerővel a szó szoros értelmében vésve lettek, miről a korunkra maradt régi swartzenbergi és ezembergi tárnák, az »ék és kalapácsesali munka« (vésott munka) kitűnő példái is fényes tanúbizonyságot tesznek.

A víz és tűz alkalmazása már azért sem lehetett Dobsinán szokásban, mivel a közet itti majd kivétel nélkül arzén és kén tartalmú, minélfogva az ilyen munka alkalmatlan és veszélyes lett volna.

A vájás tehát kézerővel és a fennebb elősorolt eszközök segítségével, eleinte szerényen, csak igen kis mélységben, később, a különböző segédvájások alkalmazásával, nagyobb mértékben és mélyen a föld gyomrában történt. A hengerkerék csigaszerű alkalmazása — Göpl, Göpl — csak a XVIII-ik században vette kezdetét és azon előnnyel járt, hogy az aknában összefutó vizet kevés költséggel kiemelhették, míg előbb a víz miatt vagy abba hagyatott az egész munka, vagy pedig a víz egy költséges tárnában vezettetett el.

A löpor első alkalmazása nálunk csak a XVIII-ik század elejére tehető, mire a régebben, részint a közet szilárdsága, részint pedig a telér csekély volta miatt, elhagyott bányákat újból felkeresték és nagyobb mérvben művelni kezdték.

Még nagyobb haladás volt a vízemelőgépek felhasználása a XVIII-ik század végén, pl. a schwartzenbergi és himmelskrohnai bányánál, melyek mozgásba hozatalára előbb emberi kéz, majd a víz hajtó ereje — Kunst — vétetett szolgálatba mi által a víz és közet nagy tömegben emeltetett ki még onnan is, hová segédvájással férni sem lehetett.

Az ércz mértéke előbb a köböl, majd a »targoneza« — Pahr — volt, e szerint fizette az olvasztó a beszállított érczet, e szerint a bányatulajdonos a munkaszakokra nem szegődött bányászokat, de a XVIII-ik század vége felé már a súly vétetett alapúl.

B) Hutászat.

18.

A kiásott érczek szükség esetén zúzdába és ehhez hasonló törő készülékbe kerültek, hol porrá törés, őrlés, mosás, pörkölés és más műveletek által idegen tartalmuktól, alkatrészekről v. elemektől elválasztva és megtisztítva lettek: mi előbb — a XV-ik század előtt — tisztán kézerővel, azontúl pedig már a víz hajtó erejének szolgálatba vételével eszközöltetett. Ilyen zuzás s mosásra és más ilyenmű munkára is berendezett zúzdája aztán majd minden nagyobb bányának volt, úgy, hogy többet ne említsek, a schwartzenberg-gapeli bányának a Hanishöh mögött és a Göllnitz völgyben a XVIII-ik századot megelőző időkben és később; a Szontagh családnak a Neuweg alatt 1753. körül, a Gründliben a XVIII-ik század első felében, és a régi hámor helyén a Ozipova előtt 1731, majd ismét 1768 körül; a Lányi családnak a Titersgrundban a XVII-ik század végétől a XVIII-ik század közepéig, a Himmelskrohn bányának a Neuweg alatt 1770 körül, a friedwaldi bányának a felsőpapírmalom mögött 1768 körül és végül a buchwaldi és gelehni bányáknak a XVII-ik században és előbb.

A tiszta, vagy különféle kézi és zúzdai felkészítés által kiválasztott és tisztított érczek eleintén a bányán vagy ahhoz közel kezdetleges kis kemenczében olvasztattak meg, mi addig ismételtetett, míg a nyert fém tiszta volt. Az olvasztást ez esetben faszén vagy fa és természetes vagy kézi fűvő által okozott légáram segített elő. Később mindaz, a hajtó víz segélyével, egy e célra külön berendezett műben eszközöltetett, melyben úgy a kemencze mint a fűvő nagyobb alakot öltött és az olvasztás már nagyobb mérvű volt. Ilyen mű --- olvasztó, Schmelzhütte, Hütte — Dobsinán a XV—XVIII. században igen sok volt. Legrégibb azok közt a Gelehn és Buchwald alatti két olvasztó, mely már a XVII-ik században is csak az óriási salakbalmokról volt ismeretes, továbbá a neuwegi, mely 1703-ban már mint elpusztult említették és végül a Hanishöh alatti, mely a XVIII-ik század elején elpusztulván, helyébe 1729-ben Lányi Pál nyújtó hámora felett (a mai városi csűr közelében) egy más építettetett. Azonkívül volt Klesch Jánosnak 1699 előtt a város felett; — Szontagh Gáspár, Kaiser Illés, Kaiser Endre és Gál Simonnak 1719 óta a város alsó részén, mely 1725-ben Szontagh Gáspár kizárólagos tulajdonába ment át és mely a XVIII-ik század végéig olvasztott; — a Lányi családnak a XVII-ik század végétől kezdve a Titersgrundban, mely még 1768-ban is dolgozott és a közelében épült telepítvénynek nevet — Lanihütte — adott és

végül a cs. k. kincstárnak is volt Sztraczenón egy olvasztója, mely a XVIII-ik század első negyedében épült. még a XIX-ik század elején is dolgozott és egy kir. érczbeváltó hivattal volt összekötve, hol 1776-ig rezet és ezüstöt, 1780-ig csupán rezet és 1810-ig rezet és kéklényt vettek át.

A hajtó víz szerzése, vezetése és gyűjtése körül a Dobsinaiak régenté nagy leleményességet fejtettek ki, a legkisebb csermely elég volt a nagy hajtókerék mozgásba hozatalára. mintán vize egy e célra külön készült tóban gyűjtetett össze. Csak így érthetjük, hogy pl. a Gelehu és Hanishöh alatt, hol a patak különösen a nyár derekán igazán csekély, ily hajtó-kerekek voltak mozgásban. Legnevezetesebb pedig valamennyi közt a neuwegi tó,¹⁾ melybe a szomszédos Krebsseufenből is vezettek vizet.

A szén tekintetében ezen olvasztók szintén olyan vagy még nagyobb kedvezményekben részesültek, mint a vasművek; az erdő a szó szoros értelmében felkérés tárgya volt, melyért csak illetéket — Gerechtigkei — szedett a város.

19.

A kiolvasztott fém eleintén a tulajdonos szabad tetszése szerint hozatott kereskedésbe és forgalomba, de a XVII-ik században, az ú. n. cs. k. kereskedelmi házak és kamarák ragadták kezökbe a fémekkel kereskedést. Történt pedig ez az urbura kényelmesebb és biztosabb behajtása érdekében és semmi esetre a termelők előnyére egyrészt azért, mert azáltal a szabad verseny kizáratván, az árak önkényileg állapíttattak meg; másrészt pedig azért, mert a szállítás sok tekintetben korlátozva volt és sok zaklatással járt, mely utóbbi elkerülése végett pl. a sztraczenói olvasztó hivatalnokai majd minden bányánál részt nyertek.

Midőn a szomolnoki cs. k. bánya-felügyelőség 1776. november 18-án kimondta, hogy ezentúl csak 85 font réz- és 8 lat ezüst-tartalmu rezet veend át a magán olvasztóktól és ezen és több efféle rendszabály az egyes olvasztók részéről, már alkalmas szakférfiak hiányában is, megtartható nem volt, ahhoz még a Mária Theresia és II. József uralkodása alatt behozott erdőrend az erdők pusztítását betiltotta és a szén majdnem ingyenes előállítását meggátolta, az itteni olvasztók a XVIII. század utolsó negyedében beszüntek és ma helyök sem látszik már. Ily sors érte a sztraczenói cs. k. olvasztót is a XIX. század első negyedében. midőn az állam a felső-magyarországi bányapolgárság olvasztóival versenyezni megszűnt. Ezen olvasztókba szállíttattak ezentúl és szállíttatnak most is a dobsinai érczek.

¹⁾ Lásd a 32. végén.

20.

Az érczek ára, a különböző korokban, a különböző fémtartalom mellett immár nehezen állapítható meg és pedig annyiival kevésbé, miután egy és ugyanazon bányából került ércz is az idők folyamában különböző fémtartalommal bírt. Így Saler József Márton 1715-ben a bányaérczet — Grubenerz — 1 fton, a gorcztéri érczet — Halden erz — pedig 36 denáron adta, míg Dobsina városa 1749-ben a vaskőbányákon termelt réz — ezüstérczet 1 ft 36 denáron vette (természetesen targoucza számra.)

Ugyanez áll a magán olvasztókban előállított — sobasem tiszta — fémek áráról is. Dobsina városa például 1772-ben 12 mázsa 8 font schwartzenbergi rézért (27 frt 8 d. költség levonásával) 422 frt 88. d. és 9 mázsa 7 font friedwaldi rézért 112 frt 44 d. kapott.

3. A higany.

21.

A higany és higpírbányászat Dobsinán, mint a hiteles bányakönyvből kivehető, a XVII-ik századot megelőző időkben, sőt még a XVIII-ik század elején is igen terjedelmes volt, aztán hanyatlásnak indult és 1775-ben majdnem teljesen megszűnt. A régente művelt higpírtelések a XVIII-ik században még eleven emlékezetben voltak és a szomszédos rézbányák közelebbi megjelölésére sűrűn használtattak.¹⁾ Nézzük már most a nevezetesebb bányákat:

a) a XVII. században és előbb különösen a Krebsseufen és, a benne talál: higpír után elnevezett Czinuopelkamm — Zinnoberkamm — volt nevezetes higpír-bányászat színhelye. Antony Illés régi bányái közt fel van említve — 1697-ben — »3 czinnóber bánya a Krebsseufen tulsó oldalán.« e bányák mellett volt 1701-ben Kratska Mihály, Klausman Márton és Stubner István egy-egy bányamezeje, melyekben még 1725-ben is higpírt termeltek; — 1725-ben Herrich János Detrik seimeczi bányapolgár egy régi higpír-bányát nyitott fel, melyet »Károly tárna« név alatt műveltetett; — 1727-ben Stupko Baltzo és Kaiser Illés kért fel egy bányamezőt higpír-bányászatra,²⁾ melynek felerészét az előbb nevezett 1720-ban Kra-

¹⁾ Pl. Csisko Jakab és társai 1753. jún. 25-én történt felkérése: . . . ein alt verlegen Bergwerk . . . in den so genannten Krebsseufen auf den Zinober Kam, Neben den Zinober Gang, auf Kupfer Ertz oder was ihnen sonst Gott bescheren möchte . . . mit N° 9 Schürf . . . bk.

²⁾ »in Krebsseufen unter des Georg Salers Feldern.« bk.

marcshig Bartkónak 30 fl 60 d. és 72 d. ára borért engedte át. Azonkívül művelt itt higpírbányát Saler György és Accipiter Simon 1724, 1727, 1739, és 1743 körül. Csisko Vilmos 1728, Ratzenberger Keresztély 1731, Kaiser Illés 1744,¹⁾ Szontagh Gáspár 1749 körül és mások.

Akadunk ugyan itt még később is némi higany termelésre pl. 1770-ben is 9 frt 95 d. folyt Dobsina város pénztárába a Krebsseufenben termelt higanyért, de a bányászat e neme 1775-ig teljesen beszünt úgy, hogy ma már kevés ember van Dobsinán, ki tudja, hogy a Krebsseufenben valaha higanyt is találtak.

b) a Gugelen régi higpír-bányát tárt fel 1725-ben Herrich János Detrik, melyet »Erzsébet tárna« név alatt művelte, mi eredménnyel? nem tudjuk; majd 1728-ban Stabner István szintén cinnober-termelésre kérte fel az itteni rég elhagyott Stempel — Martinkel — és Gigant-féle bányákat, mely évben Pack Gáspár és Klausman Jakab is higpírbányát tárt fel; 1760-ban vasra és cinnoberre irányzá a művelést Paltzman Márton a »gugeli alsó teléren« és 1772-ben ugyanazt tette Stentzel Jakab. Koschik Jakab és Kramer András. — Mindezen bányáknak emléke sem maradt meg.

Végül megjegyzem, hogy a XIX-ik század közepe felé a Csuntaván — Strimapirt - - kerestek és termeltek is higanyt, sőt ma is találni ott némi higpír nyomokat, melyek azonban jelenleg vájásterdemlőségre alig mutatnak.

22.

A szorosabb értelemben vett bányászat itt is ugy és ugyanazon segédeszközökkel történhetett, mint más érczeknél, kivéve, hogy a bár gyéren, de mégis előforduló termék higany-cseppek felszedésére és gyűjtésére különös gond fordítatott. Említesre méltó, hogy higpírra többnyire egy és legfeljebb 3 mező adományoztatott, míg vasra és rézre (ezüstre) rendszerint 9 és több lett felkérve.

Az ásvány feldolgozása a XVII-ik században még létező s fentebb sokat említett, de a XVIII-ik század közepéig egynek kivételével elpusztult zúzdákban és olvasztókban történt.

Ezen fém különben a bécsi udvari kamara által 1775-ben szorosabb értelemben fenntartott ásványnak nyilvánítatott, mely kamara 1776-ban rendelte, hogy »a higany különbeni elkobzás terhe alatt Szomolnokra szállítandó, hol az 1748-ban fontonként 36 denárral megállapított árban fog beváltatni és hogy higany-

¹⁾ »auf ein Cinnober Puch-Werg . . . samt den Cinnober Streichen oder Spirungen in Krebsseufen.« ltk.

bányászatra ezentúl senkinek adomány nem adható:» mely intézkedés természetesen ezen bányászatnak hanyatlását vonta maga után, jöllehet a higpír »mely csak kis mennyiségben fordul elő és mint festék a higanynál drágábban kel el« ezen rendszabály alól kivétellett és termelése és adásvevése oly megszorítással volt szabad, hogy a termelt és eladandó mennyiséget a bánya-mesternek jegyzőkönyvbe vétel végett eleve be kellett jelenteni.

4. Kőszén, kőlen, malom- és egyéb kővek.

23.

A bánya-ipar oly nagy kiterjedése mellett nem csoda, ha a dobsinaiak az ásványokat már régen és alaposan ismerték és ebből folyólag oly ásványokkal is foglalkoztak, melyek csak a legujabb időben lettek értékesítve. Ilyen kísérlet

a) a kőszén kutatás, melyet Lányi Pál 1720. január 29-én a Hanishöh ¹⁾ mögött kezdett meg és 1727-ig folytatott: majd 1769-ben Demiani Mihály is ásott kőszén a Garten ²⁾ alatt, de, úgy látszik, oly szerény eredménnyel, mint Dobsina városa, mely 1810 körül sőt a legujabb időben is a hegyeskőnél kőszén keresetett és rövid idő alatt azon meggyőződésre jutott, hogy az elért kőszéntelep nemcsak csekély terjedelmű és újabbkori, hanem sok tekintetben nem is tiszta ásványt tartalmaz.

b) ugyancsak Lányi Pál, illetve jelleményes eszű sáfárja Petrovits Mihály volt az, ki 1723. május 24-én a birkelni kőlent — Steinflachs, Asbest — a mélységben kezdte kutatni, de amennyiben követője nem akadt, valószínűleg úgy találta, hogy ez ásvány a mélységben is igen rövid szakokban és nem tisztán fordul elő, a miért azt termelésre és feldolgozásra ma sem tartják alkalmasnak.

c) a kőfejtő helyekre a kohászat nagy kiterjedése mellett, már régen különös gondot fordítottak, tették azt főkép akkor midőn a nagy olvasztó kemenczék behozatala után roppant hőmérsékkel daczó kővekre volt szükség. A ma is ily célokra kitűnő kőveket szolgáltató winzogi kőbányát a város nyitotta fel 1730. mártius 13-án ³⁾ »a vasművek számára.« Ez volt 1730-ban az új kőfejtő hely; hol lehetett a régi? nem tudom.

¹⁾ »... wo von Hanneshö Wernarer Steig in die Gihnitz kommt und der Gölnitz nach Runter ...« bk.

²⁾ »... auf den sogenannten rothen sumpf unterm Garten ohnweith K. K. Stratzmaer Einlösungs Hüttes bk.

³⁾ »... unter H. Matz Gömmerers Hammer der Grodt nach auf den Gübel gegen Winzegg Rauff.« bk.

Végül megjegyzem hogy még malomkövekre is kért fel — 1710. jún. 30-án. — egy kőfejtőt¹⁾ Gömör Simon városi gazda a város számára, melynek ma már emléke sincs meg.

5. A kéklen és nikl.

24.

A szászországi születésű Schön Gottlieb János 1779-ben n. n. festék kéklen — Farb Cobalt — kutatót Nagy-Szlaboson, és midőn ott ezélt nem ért, 1780. júl. 25-én Dobsinára jött, hol a Gugel és Steinberg dűlőkben művelt vas- és réz bányákban kéklenyt talált, melyet a dobsinai tanács és bányabíróság által nevezett Schön Gottlieb részére 1780. december 19-én kiállított bizonyítvány szerint is »málok eddigelő senki sem ismert és tiszta arszénnek tartott.« Még ez évi augusztus 1-én felkérte a Paltzmann Márton által 1764. óta művelt kögeli vaskő bányákat²⁾ kéklen ásásra s ezekben ez évi september 13-ig 52 mázsányit termelt, melyet tőle a bányával együtt Paltzmann Márton még ez évben visszaperelt. Ezen per később megújított és Schön Gottlieb javára dőlt el, minélfogva 1782—1787-ig beszállított 1480 mázsa 50 font kéklenért 26.858 frt 37³/₄ krnyi kárpótlást nyert, de az ismét megújított perben vesztés maradván, roppant kárpótlási összegek és perköltségek befizetésére köteleztetett, mire sem hajlandó, sem képes nem lévén, az adósok börtönébe került s ott, mint az emberiségnek majd minden jóttevője, nyomorúságban, mindenkitől elhagyatva és elfeledve meg is halt.

A régenté megvetéssel eldobott kéklen a nagy hullámozást veletl. per, különösen a vele járt látványos be- és visszahelyezések következtében, csakhamar ismeretes lett, úgy hogy az n. n. kögeli bányák, a Mariastollen és steinbergi bányák már 1780-ban is igen szépen jövedelmeztek. Ezen bányákhoz járult még a XVIII-ik században a Czemberg, mely a Mariastollen — Theresia bányával ma is a legjövedelmezőbb kéklenbánya, később a Hilfe Gottes — az egykor Ebend alatti rézbánya —, a Golschmiedsländl — az egykori Langenberg —, a Josefi Blaudunst és más, ma már félig-meddig kizsákmányolt bányák, ilyen a XIX-ik század közepe táján híres, de 1865 körül beszünt. »Sorsmező és Mercurius« bánya is a kis Wolfseifenben.

A nagymennyiségben termelt kéklen 1780 — 1810-ig úgy,

¹⁾ »Wo man sich oben von Langenberg in die Gilitzstein gegen die Stadtwies gehet die Winter Leuten in Pirken und Krutschkes Flecken Rauf.« bk.

²⁾ »Am Hübelchen beim Kögl.« bk.

mint a rézércz, Sztraczenóra, illetve Szomolnokra szállítva, a kir. kincstár által beváltatott; de midőn ez, 1810. után többé nem történt, a külföldi piac pedig a kiviteli tilalom miatt zárva volt és hazánkban ezen érczet senki fel nem használta: a bányászati e neme egészen 1828-ig szünetelt. Ezen évben Dulovits András rozsnyói kincstári bányamesternek sikerült kiviteli engedélyt kieszközölni, mire Malvieux pesti bankár közvetítése mellett Askin és Evans birminghami iparosokban a legújabb időkig állandó vevőt talált a dobsinai kéklen ércz, mely nagyrészt Anglia, China és Keletindia gyáraiban az európai continensen ismeretlen módon dolgoztatott fel. Ezen titokzatos feldolgozásról csak részben lebbentetett fel a fátyol 1834. körül, midőn a kéklen hű társát a niklt is, az európai vegygyárakban felhasználni kezdték; mert titok maradt az, jöllehet a legújabb időben concentrálás és extractió után a csekély kéklen-tartalmu érczeknek is értéket kölcsönözni és a koczka-niklt előállítani sikerült is; de miután ezen, a Cemberg és Mariastollen bányatársulat által, az e célra berendezett bnileczi György hutában tett kísérletek óriási költséggel és néhány év alatt 40,000 frtnyi veszteséggel jártak: legközelebb be fognak szüntettetni és az élelmes angol, kívül a német országi vegygyárak akkor sem tudtak versenyezni, mikor a niklpénz behozatalával a kéklen nikl érczet nagy mennyiségben vették és felhasználták, — ismét versenytárs nélkül marad.

25.

A kéklenbányák művelése reppant haszonnal járt, így a Dobsina városa tulajdonát képező $1/32$ -rész a Mariastollen bányán

1788-ban	639 frt 10 krt	
1790-ben	593 frt 25 krt	
1791-ben	487 frt 88 krt	
1810-ben	159 frt 56 krt	
1838-ban	135 ft.	
1874-ben	3440 ft.	
1878-ban	840 frt	jövedelmezett.

Nem kisebb áldással járt a Czembergbánya művelése is, pl. az $1/128$ -része

1810-ben	45 ft	
1854.—1862	183 ft — 412 ft.	
1863—1878	180 ft — 2000 ft.	(1873-ban)

évi osztalék esett, mely osztalék

1875-ben	1360 ftig	
1876-ban	410 ftig	
1877-ben	300 ftig	
1878-ban	180 ftig szállott le.	

Ezen bányánál az évi jövedelmi adó

1854—1862-ig 810 ft 55 kr — 4518 ft 54 kr.

1866—1878-ig 5181 ft 20 kr — 18,403 ft 74 kr.

közt változott, míg 1863—1865-ig összesen 20,769 ft 75 krt tett.

A nyers kéklen és niklércz ára a különböző fémtartalom szerint különböző volt, így mázsáját

1780—1790-ig 11 ft — 63 ftig

1827 körül 24 ft.

1835 > 15 ft — 22 ftig

1846 > 14 ft — 40 ftig

1867 > 30 ft.

1872-ben 40 ft — 46 ftig

1873-ban 90 ft — 93¹/₂ ftig.

1874-ben 60 ft — 94¹/₂ ftig

1875 > 89 ft — 97¹/₂ ftig

1879 > pedig 33 frttal fizették.

A jövedelem feltűnő csökkenését nem az ércz kevesbedése, nem is az árak jelentékeny leszállása idézte elő, hanem az, hogy a még mindig nagy mennyiségben termelhető ércz vevők hiányában egyáltalában nem értékesíthető, mely okból ezen, a XIX-ik században Dobsina városának (pl. a cembergi bányán birt 46/128 rész) és összes lakosságának csaknem kizárólagos jövedelmi forrását képező bányászat szomorú jövőt lát maga előtt és maholnap menthetetlenül megszűnik. A legujabb időben bekövetkezett üzleti pangás miatt pénzkészleteiken tengődő gazdag bányatársulatok is kimerültek és valami nagyobb, célhoz vezető vállalat létesítésére, nevezetesen a concentrálás és extractió kísérleteinek folytatására, valamint az elért eredmények kifejtésére immár képtelenek; a szegényebb társulatok pedig még 1—2 év előtt beszüntették a munkát, minek szomorú következménye az lett, hogy közel 200 bányász és családja kenyér nélkül maradt. Ha a nagyobb bányák is azt teszik, — és előbb-utóbb nem is tehetnek mást, Dobsina város lakossága kénytelen lesz kivándorolni, és a haza egy pár ezer munkás honfit, az állam pedig egy alapot veszít, mely neki sok éven át több mint 50,000 forintot jövedelmezett! Visszatértem honnan kiindultam. Videant consules!

II. RÉSZ.

A bányajog és a bányászati intézmények története.

26.

A bányászat, a magyar honfoglalást megelőző és közvetlenül követő időben Dobsinán is, mint Magyarország más vidékein, az egyes vállalkozók szabad tetszésére volt bízva. Az élelmes quadok, kik a mai királyhegy közelében, a Sajó és Göllnitz mosta völgyekben laktak, korlátlan urai voltak a területnek és a föld gyomrából napfényre hozott érczeknek, melyekből aztán tűz és láng segítségével becses fémeket, vasat, rezet és ezüstöt készítettek. Ezen fémek már alkalmas csereeszközt képeztek és a forgalom közvetítésére szolgáltak.

A népvándorlás hullámai alig érintették a járatlan vadont, melyben a quadok elszórtan laktak, és több mint valószínű, hogy a magyar honfoglalás is bántatlanul hagyta az ép oly békés természetű, mint szorgalmas népet, sőt az sem lehetetlen, hogy párdúczos Árpád szilaj népének híre csak nagy későn jutott ide, a sűrű rengetegbe, melyben a bányász nép megközelíthetlen volt és akkor is ellenőrzés nélkül szabadon űzte bányászatát, midőn az óriási tornai uradalom és az ahhoz tartozó dobsinai terület Domonkos bán és fia Bors kezében volt. Talán csak ajándékot fizetett e nép, mintegy a földesúri jog elismerése jeléül akkor is, midőn 1243-ban Bors gróf magtalan elhunyt után a koronára szállott tornai uradalom Bebek Máté fiainak Fülöp és Detre grófoknak adományoztatott. Semmi kétség, hogy a bányászat ily körülmények között gyarapodásnak és virágzásnak indulhatott, már csak azért is mert a bányász egyrészt háborítlanul használhatta ügyességét, és tökéletesbíthette az elődök találmányait, másrészt pedig kizárólag saját maga hasznára dolgozván, idejét nem vesztegette, ereje és élelmessége parlagon nem hevert és vállalkozási kedve korlátot nem ismért.

Igy álltak a dolgok 1326-ig, mikor az óriási uradalom már több felé oszlott volt és a dobsinai terület külön földesúr, Csetneki Bebek Miklós tulajdonába ment át, ki a Dobsch és Göllnitz vize mentében elszórtan lakó németeket összegyűjtötte, egy helyre telepítette és ez által Dobsina városának alapítója lett. Ezen város lakossága, az egri káptalan előtt 1326-ban kötött egyesség értelmében, a híres »korponai szabadsággal« ajándékozta meg, szabadon űzte bányászatát, de a jövedelem harmadrésze ugyanazon egyesség szerint a földesúrnak tartatott fenn. Ezen még tűrhető »fenntartás« is csökkentette már némileg a vállalkozási kedvet és akadályozta a bányai par gyarapodását, mely ipar később a szó szoros értelmében hanyatlásnak is indult, midőn az okmányilag is biztosított »bányaszabadság« lassanként annyira korlátozva lett, hogy csakis a földesúr engedélyével (ex annuuntia) lehetett bányát nyitni és bányát művelni.

Ily szomorú körülmények közt volt a dobsinai bányai par, midőn a Miksa-féle bányai rendelet hatályba lépett; a földesurak heves ellenkezése dacára az a nép vérébe ment át és egyszerre kedvező fordulatot adott a dolgoknak, amennyiben e rendelet következtében a bányászat tényleg — bár nem törvényesen — regale jognak tekintetett és a dobsinaiak által különben sem elismert földesúr az itteni bányákra és az ezekben szabadon termelt érczetre többé semmi jogot nem formálhatott. A szabadság itt is megtermé gyümölcsét, a bányai par általános virágzásnak indult. Nem is lehetett másként. Míg pl. Oláhpatakán vagy más szomszédos helységeiben a bányanyitás az e részben külön szabadalommal bíró Andrássy család engedélyétől függött és a bányauzem nem egyszer a fajzás és az utak használatának betiltása következtében lehetetlenné vált: addig Dobsinán ezen iparág egészen szabad volt, sőt mindenféle előjogokkal járt és a városi tanács hathatós támogatásában részesült: mindenkinek módjában volt a csekély — 1788-ban is csak 2 forintból álló — díj egyszer-mindenkorra történő lefizetésével az elébb kikutatott és feltárt telérre adományt — Muthung — és ez által kizárólagos jogot szerezni. A vállalkozás nem járt költséggel, legalább nem olyannal, mely valakit visszariasztani képes lett volna és ha a termőföld tulajdonosával szemben nehézség merült fel, ez a bányászatot nem érintette, nem gátolta, hanem attól függetlenül és külön polgári uton lett kiegyenlítve. A bányászat regaljogi természete sem volt alabor, miután a kincstárnak járt illeték csak a bányai jövedelmekből szedeteit és a pótfizetéssel járt bányauzem majdnem teljesen adó- és illeték-mentes volt. Nem csoda, ha gomba módra szaporodott a bányák és bányászok száma.

Kérdés: mily viszonyban állott Dobsina városa és bányaipara a magyar felkelőkkel szemben a XVII-ik században? Tény, hogy úgy a felkelő vezérek (pl. Rákóczy, Thököly,) valamint az ezen vezérek táborában volt főurak (pl. Monoki Miklós, Bethlen Gábor alatt és mások) az itteni területre nézve bizonyos, mondjuk földesúri jogokat élveztek, minek következménye lett, hogy Dobsina városa akarva nem akarva minden felkelés részese lett és lakossága már azon okból is különös kedvezményeket nyert, mert az itteni kiterjedt aczélgyártás és a sok gazdagon fizető réz- és ezüstbánya a felkelőknek nagy hasznára volt. Igazolja azt Bethlen Gábor 1622. február 2-án Kassán, Szuhay Mátyás, Kende Gábor és Szepessi Pál 1677 october 8-án a budaméri táborban, Teleki Mihály 1678 juli 3-án a dubiczai táborban kelt »protectionális levele«. Az utolsó felkelő II. Rákóczy Ferencz idejében pedig a különös oltalom alá vett város »fejedelmi« lett. Berthoti Ferencz 1703 november 20-án Szolnokon kelt levele által a hűségi eskü letételére felhivatott és ez által a felkelők táborába tereltetett, melyben a hadjárat végéig állandóan megmaradt és a szent célhoz óriási áldozatokkal járult. Ez okból bátran felteszem, bár közelebbi adataim nincsenek, hogy a dobsinai bírónak Gömör megyéhez intézett kérelme süket fülekre nem talált, midőn 1707-ben a lakosságnak táborba való hurczoltatása ellen felszólalt. »Ha kénytelenek leszünk a táborba menni, úgy mond, pihenni fognak a vasgyárok és az bizonyára nagy kárral járand az országra nézve.«

A magyar felkelők tehát lehetőleg előmozdították a dobsinai bányaipart.

A török két ízben fosztotta ki Dobsina városát a XVI-ik században, de máskülönben megvetéssel viseltetett a hitetlen gyaurok minden »békés természetű« foglalkozása iránt, és midőn e város 1584-ben szenvedett kárán okült és a XVII-ik században pontosan fizette az adót és »basa ajándékoit«, nem is volt bántása és szabadon tehetett mindent, mi a bányaipar felvirágzását előmozdította.

A német pedig nemcsak hogy nem bántotta, sőt ellenkezőleg dédelgette a várost, mely neki szépen jövedelmezett. Különösen a császári kamara volt az, mely az itteni bányaipart oltalma alá vette, valahányszor csak veszély környékezte, mi igen természetes, mert hiszen a XVII-ik század vége felé Fischer Mihály kassai kamara ispánnak is az itteni bányákon tekintélyes része volt. Nem kell feledni, hogy elődeink élelmes és körültekintő emberek voltak, kik a vitéz német generális urakat Basta György, Götz János és Strasoldo Károlyt (lásd Dobschau című monographiámat és okmánytárát) csak úgy tudták meg-

nyerni és lekenyerezni, mint a kamara-ispánt és Arslán basát. Ha nem sikerült pénzzel, sikerült érdek-közösséggel! Csak úgy érthetjük, hogy az itteni bányaipar a XVII-ik század folytonos harcaiban nemcsak hogy el nem pusztult, hanem ellenkezőleg a virágzás tetőpontján állott. És itt is csak azt mondom, hogy a szabadság megtermi gyümölcsét!

A XVIII. és XIX-ik században másként álltak a dolgok. Az atyáskodó kormány fonák intézkedései és a városnak a földesurakkal folytatott pereit oly sok és oly nagy akadályokat gördítettek az itteni bányaipar útjába, hogy a lakosság a XIX. század elején már csak romokon tünődött. Ilyen fonák intézkedések voltak:

a) a különféle díjak és illetékek behozatala, mi által a bányászat »szabadsága« elvont fogalom, pusztán szó lett, de a valóságban nem létezett;

b) némely érczek egyedárusítása és a beváltás megszorítása és kényszerű behozatala, minek természetes következménye lett, hogy az érczek ára leszállt, a foglalkozás e neme kevésbé jövedelmező, csábító lett és a vállalkozási kedv esökkent. A vevők versenyének kizáratása

c) a kiviteli tilalmak által is történt, mely az őstermelés legjövedelmezőbb ágát, a bánya- és vasipart majdnem teljesen meddővé tette és általános hanyatlást vont maga után;

d) a helybeli bányabíróság működésének 1789-ben történt beszüntetése; a bányász ezentúl kénytelen volt Rozsnyóra, később Iglóra, Lőcsőre, Kassára és Rimaszombatba utazni, ha tanácsot és igazságot keresett vagy pedig engedélyt és adományt akart szerezni.

Ezekhez járult, hogy a bécsi kormány a polgári szabadságtól félt és a főurak és nemesek előjogait az ország egyéb lakosainak kárára gyarapította. Így történt, hogy Dobsina városa jobbágyközségnek tekintetett és bár ősi szabadságait költséges perek útján megvédeni és megtartani törekedett, elszegényedett és meg nem akadályozhatta, hogy éppen a vele bányaipar tekintetében is versengő hatalmas földesurak gyámsága alá ne kerüljön. Szabadalmazott bányaváros volt ugyan akkor is, de a »dominium« felügyelete alatt és ezen »dominium« soha meg nem engedte, hogy versenytársa, a város, a bányaipar érdekeinek előmozdítására intézkedjék vagy éppen áldozatokat hozzon.

Szóval a bányászat mint üzlet megdrágult, kevésbé jövedelmező lett és a városi tanácstól is többé sem támogatást, sem segílyt nem nyert.

A XIX-ik század második negyedében ismét kedvezőbb fordulat állt be. Az úrbéri megváltás és a kiviteli tilalmak eltörlése hatalmas lendületet adott az itteni bányaipar előhaladásá-

nak; de a szabadságharcz után behozott eddig nagyrészt ismeretlen terhek, a bélyegek, a különféle vámok, illetékek és a nagyadók nemsokára alabort kötöttek a bányaipar kerekére. Az egyesek képtelenek lettek a sok illetéket megfizetni, az adománnyozással járó roppant költségeket viselni, kevés ember volt hajlandó kétes eredményű vállalatához fáradságán kívül még tetemes kész kiadással is járulni és ez maga után vonta, hogy a vállalkozók száma csökkent, tömérdek feltárás elhagyatott és új alig nyitattott.

Végre az 1873-ban beállott üzleti pangás még a kevés megmaradt vállalatot is az enyészet örvényébe sodorta és isten csudája, hogy bányászatunk e mai napig egészen el nem pusztult és teljesen be nem szűnt. Ha ezen hajdan virágzó ipar romjait szemlélem, önkénytelenül a szerecsen jut eszembe, ki a jövőre nem gondolva, levágja a cseresznyefát, hogy érett gyümölcséhez annál könnyebben férjen.

27.

Ellenőrzés és felügyelet alatt állott-e Dobsinán a bányaipar, mielőtt a Miksa-féle bánya rendelet hatályba lépett, vagy nem? nem tudom. Arról sincsenek adataim, hogy jelentkezett-e és miként a vállalkozó ha bányát akart nyitni? meddig terjedt joga a feltárt telér tekintetében? és milyen volt az eljárás, ha a felfedezett ércz két szomszéd közt vita tárgya lett? Tény azonban hogy e feltárások rendszerint sekélyek voltak, mert hiszen a gyenge ember gép és vetőpor segítségével nélkülözhetetlen eszközökkel be nem hatolhatott mélyen a föld gyomrába és amennyiben az ásvány a földtulajdon tartozékát képezte és a termő földre vonatkozó tulajdonjog könnyen meg volt határozható — ritkán fordult elő bonyolult kérdés, melynek eldöntése különös szakértelmet igényelt volna.

Tudtommal nem is volt külön hatóság vagy bíróság, mely a bányaügyekben határozott volna. E mellett szól azon per is, mely a XV-ik században a Bebek család két ága közt folyt és jóllehet tisztán bányügy volt, még is rendes polgári úton nyert (ha nyert?) elintézt. Így állván a dolog, hajlandó vagyok hinni, hogy a bányaipart nálunk a Miksa féle rendelet hatályba léptéig minden hatósági felügyelet és ellenőrzés nélkül fizték.

A XVI-ik század végén, mikor a Miksa féle bányarendelet már hatályba lépett és az ásvány a termőföld tulajdonától el volt választva, a föld gyomrában külön tulajdont képező telérek dőlése csapása következtében már sok nehéz kérdés állott elő, mely kérdések eldöntése immár különös szakértelmet igényelt, és amennyiben a telérek ugyanazonossága és a felkérés — bír-

tokba vétel — időpontja döntő befolyást gyakorolt, a bányák előzetes jegyzékbe vételét is szükségessé tette.

Ezen jegyzékbe vétel és hatósági felügyelet érdekében a bányanyitás és bányauzem a dobsinai bányabíróságtól 1683-ban megerősített bánya és hámor rend 25 és 26-ik §-sa értelmében következő eljáráshoz volt kötve. A turzó — kutató — jelentkezett a bányamesternél, kitől 14 napi turzásra engedélyt nyert; a feltárt teléret aztán 6 hét alatt felkérni és kiczövekelni, illetve az illeték lefizetésével nevére iratni volt köteles, mit ha nem tett, jogait elvesztette és a bányát bárki felkérhette. Évenként szent Mihály napja után, a 8 nappal előbb közzé tett határnapon minden bányát ki kellett czövekelni, mert ellen esetben bárkinek volt adományozható. A szabályszerűen felkért, s határkövekkel meg is jelölt, de 3 évig miveletlenül hagyott bányát újból kellett felkérni még a volt tulajdonosnak is, ki előjoggal bírt, de az illeték újbóli fizetése alúl felmentve nem volt.«

Az u. n. haladékolás később csak egy évre, majd 1775. augusztus 18-tól fogva magas hegynél 14 napra alacsonynál 3 napra és öröktárnánál egy évre volt megengedve, ha e tárna különben jó karban tartatott és évenként egy öllel hosszabbítatott. Említésre méltó, hogy még a XVIII-ik században is a bányarészek haladék tárgyát képezték úgy, hogy egyik bányatárs jogosítva volt bányarészét miveletlenül hagyni, holott társai ugyanazon bányát tovább mivelték, miből ha a bánya azután jövedelmező lett, igen bonyolódott jogviszony keletkezett, mely rendszerint csak egyezség által volt szabályozható. Szokásban volt a felmérték adományozása is, mely rendszerint a régi salakhalmok és gorcztereknél vétetett igénybe, pl. a gelehni és buchwaldi salakhalmok, valamint a schwartzenbergi gorczterek, melyeket a már fennebb említetteken kívül 1772-től különösen rozsnyói Lessich János és szomolnoki Petrau József¹⁾ és a város feletti olvaszió salakhalma, melyet 1773-ban Gömörý Sámuel városi gazda²⁾ átkutatott.

A vájást érdemlőségre, mely minden egyes esetben vagy a helyszinén megtartott szemle után vagy egy mutatványkő — Handstein — beterjesztésével volt beigazolandó, — nagy súlyt fektettek.

¹⁾ »... Die beyder Sontaghischen Kupferhütten und übrige auf Topschauer Territorio befindliche uhralte Schlackaufen ... wie auch die uhralten Schwartzbergerischen Halden doch mit den Beding, dass das vierte Theil denen alten H. Gewerken ohne einige Umlkosten von dem davon fallenden Nutzen ohne Betrug zukommen soll.« bk.

²⁾ »... Den Schlackhaufen bey der dermahligen Stadt Hütten ober der Stadt zu überklauben.« bk.

Adás-vevéseknél mindenekelőtt a bányatárs, aztán pedig a rokon bírt előintési joggal és minden valamely bányára vonatkozó jogügylet a bíróságnak bejelentetett és mint a felkérés, haladékolás, felmondás és áttétel — Schurfversetzung — jegyzőkönyvbe vétetett, mert ellen esetben jogérvénye és joghatálya nem volt. — Ezen jegyzőkönyv »dobsinai bányakönyv« — Topschauer Bergbuch — nevet viselt, 1696-tóli folytatása reánk maradt és a rozsnyói kir. bányabiztosságnál őriztetik. A régi bányakönyv tűz martaléka lett¹⁾, de tartalma, legalább részben, a kiadott okmányok és köztudomás alapján az 1696-ban megkezdett új bányakönyvbe átvétetett (recapituláltatott).

28.

A Miksaféle bányarendelet, különösen pedig annak selmeczi és körmöczi magyarázata, valamint az annak alapján képződött szokás szabályozta tehát a dobsinai bányászatot. E jog alkalmazása és a bányaipar minden ágának felügyelete a XVI-ik századtól fogva 1789-ig az évről évre választott bányamestert illette, ki a városi tanács jegyzőjével és néhány esküdt tagjával első folyamodásu bányahatóságot és bányabíróságot képezett, melynek jegyzőkönyve hiteles és mérvadó volt. Fennhatósága egész Gömör, Kis-Hont és részben Szepes és Borsod²⁾ megyék területére is kiterjesztetett. Felelősségi hatóság és bíróság volt a szolnoki főbányamester³⁾, majd a XVIII-ik század folyamában, a

¹⁾ 1709. »Item Hat auch der Herr Richter Simon Gemerer sein berek auf der Gugel auf Eusen Stein aufs Neue lassen Einschreiben, welcher von zeiten ist aufgefordert worden, aber hernacher das berekbuch verbrannt ist.« bk.

²⁾ Lásd a selmeczi es. k. bányagróf (Obrist Kammer Grafen Amt) 1776. October 14-én kelt rendeletét (Decret) illetve a lécsi es. k. kamara 1776. Sept. 26-án kelt leiratát! »... Dass solches = diósgyőri vasmű — an das Topschauer Berggericht, weil es am nächsten gelegen ist in Jurisdictionen Sachen am schicklichsten gehöre...« bk.

³⁾ 1699. »Den 7 Januarii, hat H. Martinus Josephus Saller durch Eliam Keyser eine Anmeldung gethan auff der Silberzech, eine Pink auff zu gewältigen. Gleich hat sich auch angemeldet H. Elias Antony, auff seinem vorgebauten offenen Schacht, laut in alten Bergbuch verordneten Feldern, dass er sie belegen will. Hat sie den 30. Januarii belegt, H. Martinus Joseph. Saller den 7. Februarii, eine Muthung eingegeben, im Namen seiner Eingeleibten Gewerkschaft, auf alle Gruben die da zu finden sind Hat sich dadurch eine Strittigkeit erhöpt, zwischen denen neuen und alten Bauleuten, biss vor Herrn Ober Bergmaister Mathias Frantz Ethesij zu Schmölnitz Klagweiss kommen, durch die neuen Gewerkschaften: da aber benandter H. Ober Bergmaister,

szomolnoki (kassai) cs. k. bánya-felügyelőség — Administrator, Inspector — és utolsó sorban a selmeczi bányagróf, illetve a bécsi. cs. k. kamara bányászati osztálya. — Az itteni bányabíró-ság 1789-ben feloszlattatván, teendőit a rozsnyói cs. k. bánya-substitúció, később az oltani bányabiztosság, a szepes-iglai bánya kapitányság és a lőcsei később a rimaszombati kir. törvényszék vette át bányahatósági, illetve bányabíró-sági tekintetben.

A peres kérdések eldöntését még az 1683. évi bánya-és hámor-rend is »nehány, a helyszínére kiküldendő értelmes bányászra bizza« de ezen, régente általánosan, a XVIII-ik századtól azonban csak kivételesen divotti sommás eljárás mellett a legújabb időkig a magyar peres eljárás is az ünnepélyes tiltakozással, ellenmondással, szemlével, be és visszahelyezéssel és más eljárással szokásban volt; majd a XVIII-ik század második felében a peres felekkel sommás úton megkísérített az egyesség és ha ez nem sikerült és a felek a rövid úton hozandó ítélet mellőzését és az ünnepélyes eljárást kívánták, vagy az ügy fontos és bonyolult volta azt szükségessé tette, rendes írásbeli utra tereltetett az ügy. A kereset, ellenirat, válasz és viszonzválaszon kívüli periratok beadása, valamint a határnapok elhalasztása nem volt megengedve. — Nevezetes, hogy egy 1775. május 12-én Szomolnokon kelt bánya-felügyelőségi rendelet a per megindítását egy a perpatvarkodásra kiszabható bírság és a perköltség erejéig terjedő óvadék letételéhez, a felebbezést pedig egy borzasztó eskühöz köti,¹⁾ melyet az ügyvéd csak felétől nyert különös utasítás folytán tehetett le. — A kereset kézbesítését egy esküdti eszközölte, ki azt nagy ünnepélyességgel tette, de sokszor eredmény nélkül jár el, »mert a fél az időző végzés átvételét megtagadta.« mi új idézést és végre — de csak második, harmadik esetben — bírácsági ítéletet vont maga után. Az ítélet rendszerint kihirdettetett és csak igen távollakó feleknek kézbesítetett. Felsőbb rendeletek a perek gyors elintézését ismételve de hiába sürgették.

bey uns, das alte Ber.-Buch aufgeschlagen, und die Anmeldung, und Belegung ordentlich erfahren, sind H. Elias Antony, seine zwey Felder zugeeignet worden, der Neuen Gewerkschaft aber mitgeben Neuen Schurff auszustellen.«

»Am 1689 den 19. Junij, hat H. Hanns Sonntag, im Namen seiner eingeleibten Gewerkten von dero Königlichen Ober-Berg Ampt Schmölbitz schriftlich zu Topschauer Bergmeister eingebracht, dass die Gewerkschaft auf Neuhaner Hartert, Berdarka und Hankower Hartert, samt den Hüttwerk, gegen ihre Welterstreber, sollen geschützt werden.« lk.

¹⁾ Lásd a 32. végén.

29.

Az XV., XVI. és XVII-ik század virágzó bányáipara a helybeli lakosság számával nem volt arányban, azért, mint az anyakönyvek és jegyzőkönyvek egyaránt igazolják, ez időben számtalan idegen talált itt munkát és kenyeret. Történt ez különösen, mikor az 1644 és 1645-ben dühöngött pestis a lakosság soraiban borzasztó pusztítást tett. Ezen idegenek aztán állandóan itt maradtak — ide telepedtek — úgy, hogy a helybeli bánya- és kohó-munkások a XVII-dik század vége felé már szép számmal voltak. Ezek Stempel András, Klein Mihály, Klausman Jakab és Hanco Balázs legöregebb — legelőkelőbb — bányászok és hámosok által ösztönöztetve, 1683-ban, főkép a jó rend fenntartása érdekében, társulatot alakítottak, melyet az itteni bányabíróság is megerősített és a többször említett »bánya és hámorrend«-del megajándékozott. Ezen rend »a 6 rangosztályba sorozott bányászokat, hámosokat, kohászokat és szénégetőket istenfélő, jámbor életre, az isteni tisztelet szorgalmas látogatására, az urvacsora gyakori élvezetére, az egyházi és világi felsőbbség valamint a munkaadó urak — Besteller — iránti tiszteletre, szorgalomra és hűségre a munkában és végül a pálinka ivástól tartózkodásra kötelezi. A czéhmester új évkor választandó, mikor a bányamesternek »teltség szerint« ajándékok adnak; pünkösdkor pedig ünnepeket ülnek és »tánczot« — Berg-Reyen — rendeznek. A büntetések kimérése nagyrészt a bíróságnak van fenntartva, a mely meg van állapítva, bor és pénzből áll, így fizet pl. büntetésül egy meszely bort, ki temetésre nem ment főkép ünnepe- és vasárnapon. A hámor hófőn indítandó meg és a hér szombaton, legkésőbb vasárnapon az isteni tisztelet után fizetendő ki. Ha egy vasműben baj történt, akkor a másik vasmű munkásai segédkezet voltak kötelesek nyújtani, mely segély nyújtás csak a társulaton kívül állónak volt megtagadható, sőt annak sem akkor, ha eleve a társulatnak egy itcze bort fizetett. A hámos ősszel szegődik (áldomás ivással) és a következő nyáron az elvált munkában köteles megmaradni. Az itteni munkás megelőzi az idegent, ki egy itcze bort tartozik fizetni a társulatnak, mielőtt munkába áll. A legény — Stübbereiter — $\frac{1}{4}$ tallért, a fűtő — Heizer — és ügyelő — Zuwarter — $\frac{1}{2}$ tallért, a hámos — Hammerschmied — és kohász — Eisenblöser — pedig egy egész tallért fizet, midőn rangosztályába lép, mely bevételekből $\frac{1}{4}$ font viaszt vesznek az egyháznak. A vaskó szokásos mértéke — a 9 köblös láda — meghagyatik és a bánya- és czéhmester által megvizsgálandó — megméréndő — mielőtt a hámor szünetel (a tél beálltával). A bányász kötelessége arra is ügyelni,

hogy ura tulajdonában valaki jogtalanul ne dolgozzék, a bányát el ne foglalja.»

Ezen, a bevezetés és zárszón kívül 31 pontból álló bánya- és hámorrend az egyenetlenkedő vasgyári munkások számára 1778-ban újból megerősített és a legújabb időkig, még akkor is érvényben maradt, mikor az itteni vasművek elpusztulása után a dobsinai munkások más helyeken kerestek munkát. Érdekes az ezen hámor és bányarend alapján a fiatal hámosok részére kiadott szabályzat, mely a karácsoni és pünkösdi mulatság mi módoni tartásáról is tüzetesen intézkedik.

Hitcles pecsét alatt, Gömör Simon bányamester, Heutschy Sámuel bíró és Schablig György jegyző sajátkezű aláírásával 1778. ápril 13-án kiadott példányát az utolsó — nem rég elhunyt — czéhmester Gömör Andrásnál találtam, ki nekem az 1683. évszámmal és egy dombormű képpel ellátott — rézből készült — czéhjegyet is készséggel átadta.

30.

A bányászok nem sokáig maradtak az 1683-ban alapított társulatban, hanem az 1743-ban csak a schwartzenberg-gapeli és más rézre dolgozó bányamunkások számára Lányi János védnöksége alatt alakult társaságba léptek, melynek 1743 február 10-én bányabiróságilag megerősített, némi módosítással ma is érvényes alapszabályzata 17 pontban »a bevétel és kiadás elkönyvelését és ellenőrzését szabályozza és különösen rendeli, hogy a hétfőn reggel megtartatni szokott isteni tiszteletnél minden bánya 14 denár büntetés terhe alatt megjelenni és munkáját d. u. 3 órakor a meghitelt felőr vezetése alatt, különben 12 denárnyi bírság terhe alatt megkezdeni köteles. — Továbbá hogy a heti munka 10 szakaszból — Schicht — és egy szakasz $4\frac{1}{2}$ órából illetve két lyuk fúrásából álljon és az alapszabályzat évenként karácson és pünkösdi harmadik napján (ünnepe) a d. u. isteni tisztelet után nyilvános és minden bányászra kötelező összejövetel alkalmával felolvasandó és végül, hogy az istentelenség és könnyelműség (Leichtfertigkeit) a czéhmester (Brüder-vater) által 2 pint borral, ellenszegülés esetében 20 bottal — vom Pritschmeister — fenyítendő.«

A helybeli bányabiróság 1772. ápril 2-án kelt végzése a fennebbi intézkedéseket annyiban módosította, hogy »a hétfőn délben megkezdendő és szombat délig tartó munkát hetenként 10 szakaszra osztotta fel, a szakaszt pedig 6 órában szabta meg, mely heti munkáért a bánya felőrnek 1 ft 98 d., az öreg bányásznak 1 ft 59 denárt, a targonczásnak — Hundstösser — pedig a végzett munkához arányított bért rendelt kifizettetni; a netaláni mulasztás büntetését a heti bér felerészében állapította meg.

kimondván egyúttal hogy egy hónapra eső bér mindig visszatartandó.

Ugy az 1743-ban kiadott alapszabályzat mint az 1772-ben hozott végzés a schwartzenberg-gapeli, michlovai és neuwegi bányatársulat által azonnal, a többi bányák részéről pedig később elfogadtatott és a rozsnyói kir. bánya substitutió 1804-ben kiadott »bányász társasági rende« — Heuer Bruderschaftsordnung — által a könyvvitel, a pénzkezelés ellenőrzése és a birságpénzek és tagdíjak összege tekintetében módosítva az 1859-ben alakult »dobsinai bányász társláda« kebelében lévő úgynevezett bányász társaságnál — Heuer Bruderschaft — némi részben ma is érvényes.

A szénégetők az 1683-ban alakult társulattól, melyben nekik az utolsó hely jutott, szintén kiléptek és egy az itteni városi tanács által 1808-ban kiadott szabályzattal külön czéhet alapítottak, mely némi részben ma is fenn áll.

Jelen tanulmány némely helyén költségek, bevételek és vételárak összegére történvén hivatkozás, nem lesz felesleges e helyütt kiemelni, hogy a pénznek régente igen nagy, a forgalomban lévő dolgoknak pedig igen csekély értéke volt. Kitűnik ez különösen a bányamunkások béréből, mely pl. a bánya felőrnél egy-egy hétre 1728-ban 2 ft. 1730-ban 2 ft 24 d. 1750-ben 2 ft 46 d., 1770-ben 1 ft 98 d., 1787-ben 4 ft, 1805-ben 4 ft 30 kr., 1835-ben 4 ft 50 kr., 1846-ban 6 ft, 1867-ben 7 ft 50 kr. volt; — a bányásznál pedig 1727-ben 1 ft 59 d. — 1 ft 11 d., 1750-ben 1 ft 59 d. — 1 ft 47 d., 1770-ben 1 ft 71 d. — 1 ft 48 d., 1787-ben 1 ft 80 d. — 1 ft 47 d., 1805-ben 3 ft 30 kr. — 3 ft 15 kr., 1835-ben 3 ft 75 kr. — 3 ft 25 kr., 1846-ban 4 ft 25 kr. körül és 1867-ben 5 ft volt.

A napszám 1727 és 1730 körül 24 denárt tett.

Haak Márton mint Szmrecsányi szül. Benigni Judith sáfárja — később bányabirósági jegyző — 1760 körül 100 ft illetve 130 frt évi fizetést húzott.

Egy kosár — Füllfass — 1728 és 1750 körül 3 d., egy kupa ugyan akkor 9 d., egy deszka (Gestäng) a bányára szállítva 14—15 d. 1770-ben már 18 denárba került, míg az ásót — Kratze — 1728-ban 24 denáron, 1770-ben már 30 denáron vették.

Hogy a vas fontja a XVIII-ik században 4—7 denárba, az aczélé pedig 30 denárba került, már említettem. Végül megjegyzem, hogy mennél inkább hatolunk a múltba, annál értékeesebbnek találjuk a pénzt és annál olcsóbb más minden. Szem előtt tartandó az is, hogy a régiek előtt a szabadkutatási-bánya mérték — és más illeték ismeretlen volt, hogy az akkori csekély terhek nem az egyest, de tisztán a városi sújtották, mely óriási

jövedelmeiből a »quantum portionálét a polgárokért megfizetni képes volt és fizette is« mint azt az 1730-ban írt krónikában olvassuk.

Hogy mindezen körülmény a dobsinai bányászatra nagy és jótékony befolyással volt, tagadhatlan.

31.

Régen elismert tény, hogy a bánya- és vasiparos munkája nemcsak életveszélyes, de az egészségre egyáltalában kártékony is, és hogy az elaggott vagy szerencsétlenül járt munkás illetve a sok özvegy és árva vég inség áldozata, ha segélyben nem részesül. Ez volt Dobsinán is az ú. n. társládák alapításának indító oka.

Már az 1683. évi bánya- és lámorrend is úgy intézkedik (11 pont), »hogy minden bányász és lámoros, valamint szénégető (a legények és fiúk kivételével) havonként 12 denárt fizessen a közös ládába, mely pénz a munkájánál szerencsétlenül járt »testvér« segélyezésére, és ha meghal, tisztességes eltemetésére fordítandó.«

Az 1743. évi szabályzat 10. és 12-ik pontja értelmében a bányász és targonczás $1\frac{1}{2}$ d. a többi bánya munkás pedig 1 denárt köteles hetenként befizetni, mely pénzekből a bányán megsérült segélyezendő.

Az 1804. évi bányásztársasági rend nemcsak az érintetlenül hagyott eddigi befizetések és az egész bevétel és kiadás szabályszerű elkönyvelését és gondos ellenőrzését rendeli el, hanem a segély összegét is megállapítja, midőn az öreg bányásznak naponként 6 krajczárt, a fiatalnak pedig 3 krajczárt utalványoz a betegség tartama alatt és a szükséges gyógyszerek ingyenes kiszolgáltatásában is részesíti őket.

A szénégetők 1808-ban kelti szabályzata szerint a bér minden forintja után 1 d. vagy $\frac{1}{2}$ krajczár a bérfizetés alkalmával a közös ládába befizetendő és az ily módon összegyűlt pénzből a munkájánál önvétke nélkül megsérült mestert 2 ft, a legényt 1 ft 50 kr., a favágót 1 ft és a tanonczot 60 kr illeti hetenként mindaddig, míg munkáját folytatni képes. azon kívül orvosi segélyben is részesülnek, a gyógyszereket ingyen kapják és ha meghalnak, temetési költségökre is 2 ft — később 4 ft — utalványoztatott; a mester kinek marhája ragadozó állat vagy szerencsétlenség áldozata lett, a vételár felét nyerte a közös ládából.

Hogy ezen társládáknál az egyesek által befizetett összegek a sűrűn igénybe vett kedvezményekkel arányban nem állottak, első tekintetre szembe ötlük, azért ezen intézetek kivált a hiányos kezelés mellett, hosszasabban fenn nem állhattak; többnyire pénz nélkül voltak és a céljuk meg nem felelt.

Ez okból Dobay Vilmos, Coburg Gotha herczeg öfensege itteni bánya-felügyelője közreműködése és hathatós támogatása mellett 1859-ben egy új bányásztársuláda alakult, mely nevezett bánya-felügyelő érdemdús vezetése alatt a lefolyt 20 évben csudákat mívelt és például szolgálhat arra, hogy lehet egyes vízcseppekből a tenger! Az 1872-ben némileg módosított alapszabályzat értelmében a havi befizetés az egyes tagok részéről: 90 kr (előbb 36 kr pp), 60 kr (24 kr pp), 45 kr (18 kr pp) és 15 kr (6 kr pp); az intézet élén áll az elnök és egy 12 tagból álló választmány, azonkívül van pénztárnok, könyvvivő és jegyző; a befizetések $\frac{1}{2}$ -da tőkésítettik, $\frac{2}{3}$ -da pedig a kamatjövedelemmel együtt nyugdíjak és segélyezésekre fordíttatik.

Mily áldás ezen intézet Dobsina város bányász lakosságára nézve, mutatják az 1878-ban kiszolgáltatott segélyösszegek, mikor is

1. segélyezések czímén, és pedig: 45, 30, $22\frac{1}{2}$ és 7 krajczáros betegmunka szakaszokra — Kranken-Schichten, — 2 ft, 1 ft 33 kr 1 ft és 23 krajczáros heti segélyezésekre és 12, 8, 6 és 3 ftos temetési költségjárulékokra, összesen 2287 ft 81 kr és

2. nyugdíj czímén, és pedig férfiaknak 6, 5 és 4 ftos, özvegyeknek 3 és 1 ftos és árváknak 3 és 1 ftos havi tételekben, összesen 3383 ft 50 kr lett kifizetve; ez évben (1878-ban) volt a társuládnak 1035 tagja 5912 ft 68 krnyi befizetéssel és jöllehet a fennebbiek szerint 5671 ft 31 kr segélyezés és nyugdíj czímén kiadatott, az alaptőke mégis 3225 ft 46 krral gyarapodott.

Ezen alaptőke 1863-ban	8051 ft 80 $\frac{1}{2}$ krt
1869-ben	29028 ft 93 krt
1873-ban	42468 ft 20 krt
1878-ban	61505 ft 03 krt

tett, mely számok Dobay Vilmos e részbeni bokros érdemeit hirdetik.

32.

Jelen tanulmányom folytán több oly okmányra is hivatkoztam, melyekben feles számmal vannak az elavult műkifejezések és dobsinai szólásmódok. Hogy tehát ezen, szerintem fontos okmányokat az is érthesse, ki a bányászati műszavakat nem ismeri és a dobsinai tájnyelvben sem jártas: szükségesnek tartottam ezen tájszólások és — nagyrészt elavult — műszavak betűrendes jegyzékét is ide csatolni, mely a források — függelék — tanulmányozásához kulcs lesz és némely bánya-szokásról is bővebb felvilágosítást adand.

Ablegen, elbocsátani a munkából.
Anlegen, munkába fogadni.

Anlassen, megkezdeni az üzemet,
megindítani a vas művet.

Auffordern, felkérni, bányára vonatkozó adományt kérni.

Aufrichtig, becsületes, lelkiösszerekes.

Aufwarten, ki-felszolgálni.

Ausfahren, kijönni a bányából, különösen a munkaszakasz elvégzése után.

Ausstecken, kiczövekelni, felmérni és határjegyekkel ellátni a bányát.

Beneben, (neben) mellett.

Belegen, munkába venni a bányát.

Berg, bánya.

Bergeisen, kalapács (szerszám).

Beschcheidenheit, jámborság (t. i. szerénység isten előtt).

Besteller, bánya- és vasműtulajdonos.

Blaufeuer, hámor, tót kemenceze.

Bevoraus, különösen.

Burggraf, uradalmi igazgató, ki a jobbágyok felett a földesúr nevében bíraskodott is (pl. a XVII. században).

Csakan, csákány, ék alakú szerszám (hosszú, keskeny, hegyes).

Einfahren, a bányába menni, a munka-szakaszt megkezdni.

Eisenblöser, kohász, kohómester, öntő.

Eisenstein: vas-érc, vaskő.

Flecken, hegyi rét.

Friedwald, tilalom alatti erdő.

Frischfeuer: izzító kemenceze, melyben az öntött vasat újból felolvasztották és a nyert tömböt óriási kalapáccsal kovácsolták és merevségétől megfosztották. Dobsinán mintegy 1750 óta szokásos felkészítési mód.

Fristen, haladékolni, valamely bányára vonatkozó jogot csakély mérvű munkával fentartani.

Füllfass, fűzfa vesszőkből illetve mogyoró-fából font kosár, melybe ásókapa segélyével töltötték a tovább szállítandó ércet vagy görelyt.

Gang, telér, a meddő kőzet közt fekvő, nemes ércet tartalmazó, vagy ahhoz vezető kőzet réteg.

Gefärtl, kis telér.

Gestein, kőzet.

Gestäng, sínec módjára elhelyezett deszka, melyen a bányába be- és kijártak, történt pedig az a nedvesség elkerülése, illetve a targonczávali szállítás könnyebbitése végett.

Gerechtigkeit, illeték, mely pl. a bányára felkérésekor volt fizetendő.

Gewältigen, felnyitni egy beszakadt vájást, keresztül törni egy sziklát.

Gräulich: csúnya.

Grot: hegyesűcs, hegy gerince.

Hah (Haue) ásókapa, ékalakú, (de csak egy oldalról) szerszám.

Halde, gőreztér, melyre a bányából kiásott görelyt szórták.

Hammer: hámor, tót kemenceze, mely később »Blaufeuer« nevet viselt, majd a kohótól megkülönböztetett vasmű, mely izzító — Frischfeuer — nyújtó — Streckhammer — és más — Klapperhammer — hámornak neveztetett.

Handlung: vasmű, rendszerint kohó és hozzá tartozó hámor.

Handfäustel: kalapács és ék (szerszám).

Hartnäckigkeit: megrögzött gonoszság.

Herkegen: ellenben.

Heitzer, fűtő, a hámori kovács segédje, ki a kemenczére ügyelt.

Hübelchen: part, halom.

Hüle: láda, a vasércz régi mértéke, ma a szekérnek 3 deszkából álló kasa.

Hund: targoncza, szállító eszköz a bányán.

Hutman: bánya felőr.

Inselt: fagygyú.

Jedweden (jeden): mindenki.

Jenthalben, túlhan.

Ilman (Alme), szilfa

Keilhau, Hah, ásókapa, csákányforma, de csak egy oldalon ék alakú.

Kop: kupa.

Kratze: ásókapa, szivalakú lapos ék.

Kühr: csapat. A bányamunka t. i. felváltva történik, míg egy csapat pihen, addig a másik dolgozik.

Latze (Lotz, Latte), lécz.

Land, szántóföld.

Leiche, temetés.

Leykauf, áldomás (minden jogügylet pl. adásvétel, munkába szegődés titulus bibendi volt, és ezen ivás áldomás nevet viselt).

Leiten, erdős hegyoldal, erdő.

Licht, gyertya.

Lichtzieherin, gyertya mártónő, ki a neki átadott fagygyúból előre meghatározott számú gyertyát mártott és ezért díjaztatott.

Leech, kén, kénes réz.

Leuchtschirbl, mécs.

Mass, kohó, az az vasmű, melyben vasérczekből nyers (öntött) vasat készítettek. Az öntött vas vagy aczélhámorba, vagy izzító kemenczébe került hol merevségétől megfosztatott.

Muthen, felkérni (a bányát).

Muthung, adomány (bányára vonatkozó) adomány okmány.

Neuhau (Neihah), Redova falu.

Opfer: offertorium, az egyháznak adott — áldozott — pénz vagy érték, isteni tisztelet, melynek alkalmával ezen érték lefizetése, átadása történt.

Obwendig } felül.
Obvetter }

Pahr (Poar), targoncza.

Poarer (Bohrer) fúró vas, gömbölyű rúd, aczélezott hegygyel.

Ping, feltárás, gödör alakú üreg (a föld felszínén).

Pfuntze (Leuchschirbl), mécs.

Pritschen, botozni (ütlegetni).

Putzka, nehéz kalapács.

Predig, főistenítésztelet.

Rabisch, Robusch (Kerbholz), rovas, pálcza, melyen az átvett mennyiség jegyek bevágása által elismerttetett.

Rauf (Herauf), felfelé.

Raumnadel, takaróvas, erős sodrony a kifűrt lyuk törmeléktől való megtisztítására.

Redel (Riegel?), hegycsúcs, melyből több gerincz ágazik el.

Résch (rösche), meredek.

Reyen (Reigen?) táncz, mulatság.

Runter (herunter), lefelé.

Röste, pörkölő tűzhely, kemencze.

Schacht, akna, a földbe függőlegesen lemenő vájás.

Schänden, gáncsolni, szidni.

Schicht: munkaszakasz (l. Kühr).

Schwärtling (Schwarte), szél deszka, melynek egyik lapja a fa természetes gömbölyűségével bír.

Scheper (schepen-schöpfen), mérítő, vízemelő.

Scheib, tányér, plateau.

Seuffen, völgy, viz által okozott mélyedés.

Spirung (Spur) nyom, mely a telér közel voltára mutat.

Steht (Stätte), szénbogllya helye.

Stollen, tárna, vízszintes vájás.

Stollwäntl, a tárna mellék ága.

Streckhammer, nyújtó hámor, vasmű, melyben kovácsolt vasrudakat felapróznak.

Streichen: kőzet réteg, mely a telérhez vezet.

Stübbereiter, inas, a hámoros és kohász alárendeltje ki a hálószobát gondozta (Stube bereiten) és kiszolgált, később »Kohlmessere« nevet viselt.

Stufe, egy darab tiszta ércz.

Spressl, nád, mely puszkapor tézslával bevonva gyújtó kanózzal szolgált.

Thal (Thal), a völgy első mélyedése, völgy.

Tedig, vizsály, láрма, per.

Urlaub, bányá vagy kohó munka

elhagyása, ezen munkából való elbocsátás.

Ueberschar, határközeg, két bányá közt fekvő tér.

Verlegen, elhagyott, elpusztult és emiatt szabaddá felkérhetővé vált.

Zeche, feltárás mint földalatti (barlang alakú) üreg.

Zuschlag, pótlék. Az olvasztás elősegítése czéljából a nehezen olvasztható érczhez könnyen olvasztható ércz, régi salak, mész stb szolgált pótlékkul. Ezen pótlék néha a kén és más alkalmatlan fém elvezetésére, kiküszöbölésére is jött alkalmazásba.

Zuwarter, ügyelő, a kohász segédje, ki a kemenczét gondozta.

Zange, vastömb (pl. a tót kemenczében összeolvasztott érczekből összeállítva), mely aztán kalapácssal felapróztatott (kovácsoltatott).

Rövidítésel:

bk. bányakönyv

jkv. tanácsí jegyzőkönyv

ea. esketési anyakönyv.

¹⁾ 1702. »Steffen Eltscher einen Berg aufgefodert und Empfangen auf Kupfer Erztz in Neyweg gerad der alten Hütt Rüber . . .« bk.

²⁾ 1769. den 7. Jan. »Muthung Über dass auf unsern Topschauer Territorio In den so gebandten Neuweg Oberhalb HE. Caspar Sontags seiner Gruben unter den alten Teich gelegenen und mit Heil. 3 König Stollen Benamsetes Neues Kupfer Bergwerk . . .« bk.

³⁾ »Ich N. N. Schwöre einen Eyd Gott den Allmächtigen, Gott dem Vater, Gott den Sohn, Gott dem Heiligen Geist [der ohne Erbsünde empfangenen unbefleckten Jungfrauen und Mutter Gottes Maria, und allen Heiligen Gottes], dass ich durch das in causa N. wieder mich hier Lübl. Orts orefnete Endurtheil auch wahrhafftig beschwert zu seyn glaube und dafür halte, daher auch nicht aus Gefährde noch böser Meynung noch zu muthwilliger verlängerung der Sache, sondern allein aus ehrlichen, treuen gutten Gewissen, zur eigenen Nothdurft wieder diesem Spruch an eine hohe behörde appellire, und dies so wahr als wahr mir Gott helfen wolle.« (—] a protestansoknak nem szól) bk.

FÜGGELÉK.

Okmányok.

1.

Omnibus Christi fidelibus tam presentibus quam futuris noticiam presentium habituris. Conuentus Ecclesie Monasterij Beati Johannis Baptiste de Jazow Salutem in omnium salutis largitore super facto quarundam vrburarum ferri fodinarum, in monte inter fluuios dobsijnapathaka et Gjevlnewzyze existen habitatum nec non quarundam Gasarum seu domorum que uulgariter hamor dicuntur in eodem fluuio Gewlnecz situarum et existentium excepto solum monte Czemberk vocato inter dictos fluuios existene fieri et oriri possunt. . . Anno dom. Millesimo Quadringentesimo octauo.

(Ulászló királynak 1507-ben kelt Verbőczy István, Ellyevölgyi és másoknak szóló kiküldetési leveléből.)

2.

Comes Ladislaus de palocz Iudex curie Serenissimae principis domini Mathie dei gracia Regis Hungarie Dalmacie Croac. etc. Nobilibus viris Comiti et vicecomiti et Iudicibus nobilium Comitatus Gomeriensis debitam reverenciam cum honore. Dicitur nobis quomodo circa festum nativitatis domini proxime praeteritum Magnus Georgius Bebek de pelsewez et paulus filius Emerici wajwode de Wamos . . . Mathie Huszt in opido Elsva comoranti Brewer Judicis possessionis Alsosaijo et Simonis filii Eiusdem . . . homines et Jobagiones . . . in possessione Dobsijna comoranti super fodinis cupri eorundem exponencium (tudmílik: dominae Eleue relictæ condam andreaede Chytuck nec non Ladislai Johannis detrici Nicolai pauli et Michaelis filiorum eiusdem) intra veras metas dicte possessionis ipsorum dobsijna in Comitatu Gómöriensi existente laborantes diuersis minis tribulationibusque et oppressionibus sepe sepius captiuare et captos in vinculis conseruandos quendam locum cusionis ferri Gywrghteller hamora vocati in fluuio Gelnecz similiter

intra veras metas sepedite possessionis dobsijna in Jam dicto Comitatu Gömörien adjacentis habitum . . . preter omnem uiam Juris occupassent Datum Bude feria quinta proxima ante festum Beate Margarete virginis Anno domini millesimo quadingentesimo sexagesimo sexto . . .

(Drencheni Miklós gömöri alispánnak Palóczi Lászlóhoz küldött jelentéséből 1466.)

3.

Mathias dei gracia Rex Hungarie Bohemie etc. Fidelibus nostris capitulo ecclesie Agriensis salutem et gratiam. Noueritis dicti possessionis dobsijna ibidem fodinas cupri ipsius actoris (tudniillik: Joannis de Chethnek) quas nunc circumspecti andresmal civis de Jglo et Nikel Czemerman in eadem dobsijna commorantes ex annuencia dicti actoris colerent et laborarent pro se indebite et preter omnem viam Juris occupari fecisset (t. i. Georgius Bebek de pelsewcz) occupatasque teneret etiam de praesenti In quibus eidem actori quingentorum florenorum auri dampna intulisset. . . . Datum Bude predicto tertio die Quinti decimi diei prenotati Anno domini Millesimo quadingentesimo Septuagesimo quinto.

(Mátyás királynak 1475-ben kelt kiküldő levele az egri káptalanhoz.)

4.

. . . Serenissimo principi domino Mathie dei Gracia Regi Hungarie Bohemie etc. domino duo ipsorum Gracioso. Capitulum Ecclesie Budensis orationum suffragia devotarum nostra Nouerit Serenitas nos literas Magistro Michael de Mikla homine vestro Regio de curia vestra Regia per nos Magistrum Laurencium de Themeswar socium . . . duximus destinandum Tandem iidem exinde ad nos reversi nobis conformiter retulerunt Quod ipsi vigesimo die festi Beatj Jakobi apostoli proxima preteriti ad facies dicte possessionis consequenterque Montium inter dictos fluuios dobsijna pathaka et Gewlneczwise adiacencium ac fodinarum cupri contenciosarum accedendi exiissent ad quendam montem a plaga aquilonali dicte possessionis dobsijna inter dictos fluuios dobsijna pathaka et Gewlneczwise adjacentis in quo varie alie monticulorum elevaciones et ferri fodine tam in sumptitate quam in latere copiose extitissent quem quidem montem ipse procurator (tudniillik: Demetrius literatus de kozar) ejusdem domini comitis (t. i. Emerici de

Zapolya) Montem Czemberk appelasset, vnde . . . ad plagam occidentalem in decliuitate eiusdem montis quasi per spacium quarte partis vnus Miliaris procedendo in extremitate eiusdem montis peruenissent ad pretactas fodinas cupri contenciosas in quodam planicie infra sumpnitatem Montium similiter inter dictos fluuios dobsjnapathaka et Gewlnieczwize adiacencium existencium quas ipse procurator eiusdem domini Comitis similiter ad predictum montem quem videlicet ipse Montem Czemberk appelasset pertinere et monte in eodem existere asseruisset, Demum altero die . . . uenissent ad alium Montem similiter in plaga aquilonalij pretacte possessionis dobsjna consimiliter inter dictos fluuios . . . adiacentem quem procurator ¹⁾ annotati Johannis de Chethnek Montem Czemberk et nullum alium montem inibj illo nomine appellari allegasset in cuius Latere varie fodine antiquitus culte apperuissent fodinas tamen cupri pretactas pro ut ipsi visu considerare et a cultoribus fodinarum ipsarum et Magistris Gazarum vulgo hamor dictarum intelligere potuissent non in monte Czemberk sed inira metas annotate possessionis dobsjna existere fide conspexissent propter moncium saxosam tortuositatem et viarum difficultatem reambulare non valuissent fodinas . . . in longitudine et ex latitudine ad vnum milliare extendere existimassent Datum decimo die Renisionis Reambulacionis et estimacionis antedictorum anno domini Millesimo quadringentesimo septuagesimo sexto. . . .

(Ulászló királynak 1507-ben kelt kiküldő leveléből.)

5.

Pillz Gáspár 1584-ig dobsinai tollkésznak 1585-ben irt és Klesch Dániel által Wittenbergában 1671-ben Ilaken János nyomdájából kiadott művéből:

§. 1. Oppidum Topsischa situm est . . . tribus plus minus miliaribus ab ipso Carpatho versus meridiem disiuncto, nobilioris ferri, clalybis scilicet fodinis et officinis non incelebre . . .

§. 2. . . . inmissis plagiaris, qui operarios metallicos, lignatores, carbonarios abducerent, in eas oppidum coniecit angustias ut minis crebris ad tributum Turcis pendendum ad egerint.

6.

A kishonti (gömöri, murányi) ág. cv. esperesség (fraternitas) jegyzőkönyvéből. (Protocolum Rimanoianum.)

¹⁾ P. i. paulus de pelau.

a) A dobsinai ev. egyház jövedelmének 1622-ben Peczelisn Zsigmond által eszközölt összeírásából:

ASSIGNATIO UNIVERSORUM. PAROCHIAE, DOPSCHENSIS, PROVENTUUM. PER ME, SIGISMUNDUM PEZELIUM NISSENUM Silesium, Senem Septuagenarium, indegneq agentem ejusdem Ecclesiae 36 annis Pastorem, in usum meorum successorum reposita.

PROVENTUS PAROCHIAE
DOPSCHENSIS.

1 De decimis

— — — — —
— — — — —

11 De accidentijs.

— — — — — Illorum accidentium omnium Calybs est optimum: singulis enim septimanis unum lamem calybeum ex quolibet malleo Calybeo, si vel uno vel altero duntaxat die laboraverint, pondere $\frac{1}{16}$ Centenarij dare fabri obliguntur, hac ratione, ut Pastor Ecclesia illis pro labore aut fatigijs mittat in duabus septimanis pintam Cerevisiae.

Additio notatu digna.

Si contigerit, ut duae vel tres in uno malleo constructae fuerint officinae, tunc ex qualibet detur lamem Calybeum Pastori juxta antiquorum Regulam germanicam:

Wan man mehr als für einem feuer schmiedett, in einem hammer, so gebietet von einem Jedem feuer dem Pfarrherr ein Riegel Stoll.

Factum est circa annum Christi 1612, quod Polonus quidam Nicolaus nomine coluerit duos malleos: in uno (ut in copia Calybem cadere potuisset) secundam struxit officinam, et non nisi unum duntaxat ut antea mihi exhibere voluit lamem. Ego vero non contentus cum ipso coram Jure litigans jus optinui, vivis et fide dignis Testibus quorum nomina (piae memoriae) fuerint Tins Paul, Christof Schosz, quibus se sponte adjunxit Leonhardus Andreae, qui fassus est in patris sui Malleo fuisse Anno Christi 1560, vel circiter tres officinas, et ex eodem Pastori cessisse singulis septimanis tria lamina: insuper apperuit, cum supra nominatis fabris senio confectis, adhuc tum temporis fuisse quinque malleos, et in tribus eorum singulis, duas officinas, inde factum est, Ecclesiae Pastorem una quaq septimana ex sex malleis undecim lamina calybea accepisse. Hanc assignaveram additionem, ne successoribus meis, si ipsorum temporibus plures erigerentur officinae in uno malleo, de hoc accidente aliquid defalcari pos-

set, sicuti plurimi exoptavissent, me lites movente cum supra dicto Polono.

— — — — —
— — — — —

Deo triuno sit laus et gloria Amen Anno 1622.

(Pagina : 309 — 310.)

7.

A dobs. ág. evang. egyház 1637-ben eszközölt megvizsgálásának jegyzőkönyvéből:

DOBSCHENSIS Eccla in visitatione visa Ao 1637. die 9. Febr. clarissimo viro Michaelae Lachano — sarco pastore patrio existente. almae Fraternittis consen. dignisso. Iudice vero Simeone Vasserbauchio; Aedituo Michaelae Wojtko, in qua actiones transactae et causae oblatae discussae hoc ordine et modo:

— — — — —
— — — — —

3. De Ecclesiasticis redditibus inquisitione facta, Consignatione Agror. et Prator. nec non Officinar. Metallicar. Proventum specificator Series est exhibita uti sequitur.

— — — — —
— — — — —

4. Alia accidentia templi Dopschen. Von jedem Eisen Hammer kombt Järlich zur Kirchen — 2 fl. Jezund sind 7 — Hammer facit 14 fl.

It. Ein Eysen Hammer auff Ander benachbarten Hattert, so von der Dobscher Hattiert Eisen Stein führet, gibt 1 fl. iesz seindt solche Hämmer Dreÿe — facit 3 fl.

NB. Item Auss einem jeden Stahlhammer kombt zur Kirchen von einem jeden Centner Stahl ein Heller.

— — — — —

It. Es seind auch Spatbergwerk zur Kirchen gehörig, wer derselben gebrauch will ist schuldig zur Kirchen das gebür zu erlegn.

— — — — —
— — — — —

b) Rectoris scholae salarium.

— — — — —

2. Ex officinis ferreis singulis septim. Unam ferri portionem.

ex Chalÿbeis conflatorÿs, Mass vocatis 50 d. quotiescumq agitatur, et materia cruda Chalÿbis conflatur.

— — — — —
— — — — —

(Pag. 731 et 733.)

8.

g) Testamentum Mariassinum.

In nomine Sanctae et Individuae Trinitatis Amen. Dobschinán negyven öt helyes jobbágy volt az török rablása előtt, kiknek némelyike és nagyobb része esztendeig tíz-tíz pénzt ad, egynehánya tizenkét két pénzt, egy nehánya nyolczad fél pénzt, némelyik csak ötöt, még most is vagyon pusztá mint egy nyolczig.

Ugyan Dobschinán egy malom, attúl adnak az árváim részére hat forintot.

Tiness Pálnak vagyon egy massája, attúl jön esztendeig négy forint.

Peress Hanesznak vagyon aczél hámora, kitül fizetnek négy forintot.

Az Szöcs aczélhámorátúl jön négy forint.

Blesz Csiskó vashámorától az fele adó esztendőnként-cz részre hat forint huszonöt pénz.

Jesztel Stephan vashámorától fele adó esztendőnként 12 forint 52 pénz.

Dániel vashámorátúl esztendőnként fizetnek fele adól 6 forintot 25 pénzt.

Jesztel Michel vashámorátúl fizetnek fél adót hat forintot 25 pénzt.

A mely hámort Grosz Mikel bír, attól fele adó járna 12 forint 50 pénz. Traktatam Csepán falusi házamban 28. Januarij Anno 1592. Georg Csimaní Ord. V. Comes mp. (L. S.) Christophor Soldos de Kunig mp. (L. S.) Andreas Töke de csépanfalva mp. (L. S.) Andreas Karitényi mp. (L. S.) Nicolaus Karitányi mp. (L. S.) Koron György mp. (L. S.) Coram nobis Sigismundo Keczer mp. (L. S.) Joannes Kendy Junior mp. (L. S.) Franciscus Mariassj mp. (L. S.) Nicolaus Monokj mp. (L. S.)

Collatum cum Originali per Legale Testimonium mp.

(A esetneki dominium által Dobsina városa ellen 1770-ben indított perre vonatkozó, a dobsinai levéltárban lévő perkönyvből.)

9.

A dobsinai városi tanács jegyzőkönyvéből.

Ezen jegyzőkönyv reánk maradt része czímlap nélküli folytatás, mely 1595-től kezdődik és jöllehet egyidejűleg »bányakönyv« (lásd alább) is volt, a bányászatra vonatkozó adatokban mégis igen gazdag. Így pl.

at 1632. pünkösdi kedden »vagyis Juni 6-án« az érdemes, igen bölcs és körültekintő bíró elé lépett Uliana Benedek beje-

lencvén, hogy gölniczvölgyi hámorát összesen 650 frtért eladta Krentzer Dánielnek, mely adásvétel az érdeemes bíróság előtti áldomással lett megerősítve.

b) 1628. jan. 16-án megveszi Stempel György testvéreinek kohó-, hámor- és bányákbeli örökrészét.

c) 1629. február 23-án elismeri Franz Gergely, hogy gölnicz-bányai lakos ifj. Stark Jánosnak 56 mázsa aczéllal tartozik, kötelezvén hogy magát ezen aczél mennyiséget következő részletekben adja meg: nach dem Faschang vierzehnen Tag sol ich ihm geben Centner 12 vnd abermal nach 14 Centner 12 vnd so fort an bisz die Summa gezahlet wird, die letzte sol fallen auf den vierdten Sonntag nach Ostern. Ezen 56 mázsát maga fogja fuvaroztatni Rozsnyóig, és »jó kohó vasból legyen az aczél!«

d) 1629. oct. 23-án Stubner Illés adósa iglai lakos Kaiser Wenczelnek 326 frttal, ez okból eladja neki egész vasgyárát (seine ganze Handlung als Hamer sampt seinem ganzen zugehörung, die Masz sampt derselbigen zugehörungen, sampt allen Spattbergen so er in händen gehabt hat. Enderberg, Schoszberg, Stubners Matz Berg.) A (szóbeli) adásvétel jegyzőkönyvbe (in das Stadtbuch) iratik és arról vevő városi pecsét alatt kivonatot kap.

e) 1629. oct. 8-án. Stempel György 100 mázsa aczéllal adósa iglói Kaiser Wenczelnek, mely okból eladja neki egész vasgyárát (als Hamer sampt seinen Zugehörungen, die Masz sampt derselbigen zugehörungen, alle Spattbergen so er in Händen gehabt hat.)

f) 1640. dec. 18-án eladja Franz Gergely vasgyárát 600 fl és 18 mázsa aczél vételárért Szontagh Lajosnak (mass vnd hamer, mit aller zugehörung mit allen seinen Bärgeu.)

g) 1641. jan. 5-én Franz Gergely (»Tökölly Zsigmond jobbagya!«) osztályos testvérevel Franz Jánossal (»szl.-királyi Andrássy Mathiae Unterthan!«) egyességre lép, kötelezvén magát ezen testvérenek, az átvett kohó- és aczélhámorbeli illetőség fejében, 130 frtot és 3 mázsa aczélt megadni; ha ezen egyezséget felbontaná, 200 frtot fizet büntetésül, mely összeg egészben testvére ügyvédét, Gömörvármegye táblabíráját szent-királyi Andrássy Mátyást és nejét szül. Monoki Annát fogja illetni.

h) 1656. febr. 14-én végleges elintézészt nyer a Janosik András által Lux Kristóf és Szontagh János »Hübelchen« nevű bányatelkében üzült dúló művelésből támadt viszály.

Janosik András ugyanis 1654-ben Lux Kristóf bányatelkébe hatolt; utóbbi azért panaszt emelt a bíróság előtt, mire a bányatörvény értelmében (nach Berggerechtigkeitt) két esküdt néhány hitelt érdemlő személylyel a helyszínére küldetett. kik hazaérkezve, a tanácsnak a panasz alapos voltáról jelentési tettek.

Erre Janosik András kénytelen volt Lux Kristóffal kiegyezni, és őt 7 láda (szekér, Hüle) vaskövel kárpótolni. Mindkét fél egy-egy forintért bort vett, mely a bánya járásban résztvevő személyek segítségével költetett el.

Janosik András azonban 1655-ben ezen egyezés daczára ismét Lux Kristóf bányatelkében dolgozott. A dolog ismét bíróság elé került, a bánya mester az esküdtel és néhány hitelt érdemlő emberrel ismét a helyszínére küldetett és miután ezek a panaszt ismét alaposnak találták: Janosik András bilincsekben — — — lakolt.

A szigorú büntetés az erőszakoskodó Janosik Andrást felbőszítette, ki aztán földes urához »szaladt«, a bírót még azzal is — hamisan — vádolván: hogy az ő — Janosik András — bányatelkéből 4 ölet elvett és Szontagh Jánosnak által adatott. Erre a földesurak 1656. febr. 14-ik napjára határidőt tűztek, mely határnapon a helyszínén megjelent kastélybírák (Török István, Pirnig Jakab, Brujnik Dániel és Szücs Menyhért) rendes ítélőszéket tartottak, a dolgot kinyomozták és a vád alaptalan voltáról meggyőződván, következő ítéletet hoztak: Janosik András az 1654. 1655. 1656-ban volt városi bírákat a kastélybírák előtt nyilvánosan megkövetni (mit Handt vndt Mundt abbitien) köteles, ha pedig még egyszer Lux Kristóf bányatelkébe lábát tenni, abból egy követ kiszedni vagy az ekkép elintézett ügyet felelevíteni merészelve, 24 frtot fizet büntetésül, melynek fele a földesuraságot, másik fele a városi bírót fogja illetni.

i) 1660. nov. 25-én végrendeletet alkot Lux Kristóf, mely szerint két hámorát, a hámor helyet (in der Gölnitz, welche vor dessen Pakkesz Hannesens gewesen), a fűrész, a legfelsőbb Szontagh-féle hámort (beim Stollhämern) és a »Hübelchen« és más bányákat András és Pál nevű két fiának hagyományozza.

k) 1678. jan. 4-én eladja Janosik János 400 frt vételárért hámorát (oberhalb Topschau und allen Eisenhämmern liegend) Stempel Andrásnak.

l) 1689. april 4-én 68 frt vételáron következő bányákat vesz Szontagh Tóbiás Stempel Andrástól: Erstlich bey der grossen Zech gegen der gilnitz oberhalb Milleters Hamer 2 felder eines obwendig der Zech das andre vnterhalb der Zech 1 feldt. It. auff dem Langenberg gegen der gilnitz 5 Felder vnterhalb Valtens Megess Flecken oberhalb den brunn Nochmahl auff dem Langenberg Neben Dangel Stempels gegen Elias Antony sein Hamer 4 Felder Item auch neben des Dangel Stempel vnterhalb auch ein Feldt mit Hl. Andreas Lux auch ein Feld mit einander.

m) 1698-ban rétvack használandó területet kér Novák András »oben im Grund wo man auf die Wiesen kömmt beim Schlackhaufen an dem Gelehn.«

n) 1718. oct. 17-én szerződésre lép Lány János Dobsina városával, mely szerint évi 12 tallérért krebsseifeni vasgyárához közel fekvő városi erdőkben annyi szenet termelhet, mennyi a kohó-tüzemhez szükséges.

10.

A dobsinai bányakönyvből.

Ezen jegyzőkönyvben találjuk a dobsinai bányabíróság határozatait, az általa kiadott kutatási engedélyeket, felkérvényeket és haladékokat, valamint az előtte kötött szerződéseket. Reánk azonban csak 1697-ben kezdett folytatása maradt, de tény, hogy régebben is vezettetett. (lásd fent 27.)

a) 1697-ben megjelenik Kaiser Illés bánya-polgár a bányabíróság előtt és két hámorához tartozó vasbányáit a bányakönyvbe iratja. Ezen bányák a következők:

»Anno 1659. Michäel Keyser, von Jöckel Hancko ein Berg gekauft im Bingarten obwetter der Ross-Pink.

Ao 1659. Michäel Keyser, ober den gekauften Berg ober der Ross-Pink Ein Feldauffgefordert.

Item: Hat Michäel Keyser, im Bingarten, ober dem Seuffen empfangen zwey Felder.

Ao 1664. Michäel Keyser im Bingarten, unter Paul Sontag auf seinen Sohn Lorentz Keyser Ein Feld empfangen.

Ao 1666. Mich. Keyser im Bingarten, unter Iwanischens gekauft, auch auf sein Sohn Lorentz Keyser zwey Felder.

Anno 1670. Michael Keyser, im Bingarten, ober Tyllangen Netens auch ein gekaufter Berg.

A. 1671. Mich. Keyser, im Bingarten, neben Daniel Gönörer hat auch zwey Felder aufgefordert.

Item: Mich. Keyser im Bingarten bey'm Ihnen neben des Stempelischen Bergs zwey Felder: beneben auch eine überschar.

Item: Mich. Keyser im Bingarten unter der Rosspink untern Weg zwey Felder.

Item: Einen von Tyllangen Neten gekauft, im Bingarten, obwetter den Hollen weg, den man den Stollen nennt.

Ao 1656. Michael Keyser, auf der Scheib zwey Felder empfangen.

Item: Mich. Keyser, auff der Scheib, in diesem Jahr ein überschar aufgefordert, neben dem Schacht.

Item: Auff dieser überschar, sol Andreas Lux sein Feld und die gedachte Überschar zugleich ausgearbeitet werden.

Ao 1664. Hat Michäel Keyser empfangen neben Tobia Krausens zwey Felder. Nach diesem auch des Tobia Krausens gekauft 1 Feld.

Item: nach diesem Hat Elias Keyser von seinen Schwiegervater Andreas Stempel Ein Feld gekauft.

Item: Auf den Massörtern bey den grossen Birn-Baum zwey Felder.

Ao 1668. Mich. Keyser ein Berg auf den Redel empfangen, ist auch gemessen worden.

Ao 1669. Mich. Keyser, am Redel, vorwetter dem Flecken neben des Daniel Gömerers Ein Feld empfangen.

Ao 1672. Mich. Keyser, am Redel, auch neben des Daniel Gömerers, auf sich und auf seinen Sohn zwey Felder empfangen.

Ao 1669. Michäel Keyser am Redel, auf seinen Sohn Lorentz neben Daniel Gömerers Flecken Ein Feld empf.

Item. Lorentz Keyser auf den Altenberg vom Paul Czischko einen Berg gekauft. neben des Sonntags.

Item: Michäel Keyser, auffm Altenberg unterm weg Hinter der Birk ein Feld empfangen.

Item: Michäel Keyser auf dem Altenberg, unterm weg, neben Andreæ Luxens seinen Berg Ein Feld.

Ao 1672. Michäel Keyser, neben des Andreas Stempels und Jacob Remeniks in Haseln zwey Felder.

Item: Ein Feld mit Jacob Remenik mit einander.

Ao 1674. Michäel Keyser, in Haseln, bey Ertzfeldern, zwey Felder empfangen.

Ao 1666. Michael Keyser, auf der Gugel, neben des Jacob Klauszman zwey Felder.

A. 1675. Hat Mich. Keyser, auf der Gugel, wo man den reschen Weg am Klübelchen rauffler kommt 2 Felder empfangen.

Item: beneben diesem Einen gekauft.

Ao 1674. Hat Michäel Keyser, zween Berg aufgefördert und Einen beneben vom Gurg Lelko gekauft.

Item: Hat auch Lorentz Keyser vom Andreas vom Andreas (sic) Wasserbauch auf der Gugel Ein Feld gekauft.

A. 1694. Hat Elias Keyser auf der Gugel, hinter Binders Flecken Ein Feld empfangen.

Ao 1669. Michäel Keyser, auf den Langenberg von Andreas Czapnitzij Einen gekauft, und beneben Einen aufgefördert.

Item: Auf den Langenberg Mich. Keyser, vorwetter dem brünnel von Daniel Gömerer gekauft zwey Felder.

Ao 1692. Auf den Beckenberg, wo der Weg auf die Land kommt, Ein Feld.

Item: auf den Beckenberg, obwendig Merten Czischkens Ein Feld.

Item: in Birken, neben Tobias Czischko Ein Feld.

Ao 1644. Gegen die Trencken unter Plohn Michels land Ein Feld.

Ao 1647. Unter Fabian Scheüer in Steinschüffen Ein Feld.

Ao. 1653. Auf Fabian Scheüer Ein Feld.

Ao 1668. Auf dem Beckenberg. neben Tobias Czischko, obwendig der Birk zwey Felder.

Ao 1669. Im Steinseüffen, obwetter Andreas Janoschik zwey Felder.

Ao 1670. Im Steinseüffen, obwetter Merten Gygants Ein Feld.

Ao 1673. Im grossen Wolffseüffen hinter Puckes Land zwey Felder.

Ao 1675. Obwetter Daniel Stempels land zwey Felder.«

aa) 1697-ben Lux András is bányakönyvbe iratja két hámo-rához tartozó következő vasbányáit, ú. m.:

»Wo der Weg in hintern Bingarten gehet, obwendig Elias Antony seinen Schacht einen von Thomas Ivanisch, den andern, von Michäel Iwanisch zwey Felder.

Ein Feld in Bingarten, obwendig Gabriels Zech.

Ein Feld obwendig den Schützwenden auf der Scheib.

Ein Feld obwendig den Bingarten, beyn weg, diss scits der Scheib.

Ein Feld auff den Hübelchen, neben Elias Keyßers Schacht sammt der Überschar, mit Michäel Keyser zusammen gestossen, mit einander zu arbeiten.

Ein Feld neben Gabriel Feld, die Ebent.

Ein Feld rauffwärts oben weg, zwey Felder unter Russnaks Schacht.

Ein Feld obwetter Daniel Abscheins.

Ein Feld von Iwanisch gekauft auf den Hübelchen.

Zwey Felder auf den Hübelchen, eines von Samuel Petschely, das ander von Merten Czischko gekauft.«

b) 1697-ben Antony Illés is a bányakönyvbe iratja régen felkért réz- és vasbányáit, ú. m.:

»Auff den Beckenberg den Erbstollen sammt den Haupt-Schachten Zwey felder weiss Kupfer Ertz.

Auff der Silber-Zech zwey felder, den offenen Schacht zwey Felder weiss Kupfer Ertz.

Auff den Gelbin den Stollen und Schacht Kiss Bergwerk zwey Felder.

In Gödernetsch neben der Wiess auff Kupfer Ertz zwey felder empfangen.

In Nickels Hannes Grund, den Erbstollen sammt den Haupt-Schacht auff Kupfer-Ertz.

Auff der Gugel, obwendig Paltzers Flecken, zwey Felder auff Kupfferberg.

Jenthallen Krebsseüffen dreÿ Felder Cinnoberberg.

Oben auff der Gugel dreÿ Felder Eissenberg von Palko Putradÿ, und —

— von Paul Sebka gekauft, beneben auch empfangen.

Jenthallen der Gugel, von Tobias Sonntag, mit Herrn Jakob Remenik zusammen gekauft Sechs Felder.

Dissseits den gedachten Bergen, mit Tobias und Steffen Stubner, dreÿ Felder empfangen Eissenberg.

¹⁴Item: wo man von Hübelchen rauf kömt, rechter Hand beÿm weg, mit Munkas Micheln zweÿ Felder empl. Eissenberg.

Von Benedict Czischko Eissenberg gekauft, auff der Höh neben Einen empfangen.

Item: gerade gegen den Abend beÿm weg, neben Elias Keÿsers, mit Steffen Stubner Ein Feld empfangen.

Im Binngarten, neben Gabriels Zech, Ein Feld Eissen-Berg, mit Steffen Stubner.

Item: Vorwetter den Stinckenden Brun, beÿm Kreützweg, Zweÿ Felder empfangen.

In obern Haseln, unterm Weg, von Mathias Pollak, Ein Feld Eissenberg gekauft, neben von Peter Quitko einen halben Berg gekauft.

Untern Hübelchen, neben Paul Luxens, Ein alt Feld Eissenberg.

Zweÿ Felder auff den Beckenberg empfangen, neben Elia Keÿsers.«

c) 1700. sept. 27-én a schwartzenbergi és gapeli bányatársulat nevében újból felkéri és megerősítetté id. Szontagh Gáspár a már régen felkért 16 bányamértéket. »Das Schurfzeuchen ist XVI.«

d) 1717. decz. 19-én felkér Antony Mihály és Koschik György egy bányamértéket »auf Eissen Stein in Hürntzgründel neben Michael Antonis berck gegen den graben.«

e) 1720. oct. 7-én felkér az illeték lefizetésével Szaler Márton József a város alatti rézolvasztó számára 10 szénhelyet (Stedten) »Hünttern Mass-Erttern, an den Hohen Grodt derselben Leüdten und tehl nach Bauff.«

f) 1723. május 24-én bejelenti Petrovits Mihály, hogy a »Birkeln« dülő mélységében kölenre fog kutatni (dass er auf Stein Flachs in die Tiff. wird lassen Suchen auff den Birkeln solches ist ihm Erlaubet worden, aber niemand zu Schaden.)

g) 1747. april 24-én felkéri Benigni Gáspár a több mint 100 évig elhagyott neuvegi »tesnyarka« nevű bányát (ober H.E. Caspar Szontaghs seiner Kupfer Berg Werk gelegen.)

h) 1751. márt. 6-án következő bányáit haladékolja Szontagh Gáspár: zwei Stollen in Wolfisseuffen, welche unter die Ebene gehen, zwei Schächte in Kräbseuffen auf Ertz undt Zinober, Einen Neü vergewältigten undt zugleich aufgerichteten alten Stollen in Nikls Hannes grundt mit zugegebenen zunahmen Johannj Stolln. Diesse alle auf Hiesigten lattet, Micholover Schacht aber auf Wlachover Territorio gelegen.

i) 1752. sept. 20-án újból felkéri a mai Czemberget. Ezen ma is legjövedelmezőbb dobsinai kékeny-bányára vonatkozó felkérés így hangzik:

»Anno 1752. d. 20-ten Septembris Ist vor mir erschienen Unsser Mithürger Johannes Beck im Nahmen seiner ubrigen Zemberger Mitgewercken undt Meldet derselbe, wie dass ge-

dachte Gewerckschaft an dem Besagten Zernberg Einen Alten Schacht gewältiget womit sie in Pure alte Zechen gekommen, und so viel erfahren, dass mit diesen Schacht sowohl als auch mit Obern Stollen ein Zimliche Länge Verhauen seye, dass wan Sie auch Ihre Schürffe oder Felder Vermessen solten Sie schwerlichen ein gantzes gebürg erreichen dürffen, daher auch Ihre Bissher angewendete Mühe Arbeit und Unkosten Vergebens angewendet worden wären, umb aber dieselben nicht gantz zu verlieren, Bitten dieselben Ihnen den Untern Stollen zu einen Erbstollen Nebst dehrer darzu gehörigen Gerechtigkeit und noch andern 9 Schürffe zu verleihen Wie ehedem auch, Am Heütigen Dato jetzt Besagten Jahres und Tages die in grundt, ober der Stadt, und Vnter dem sogenannten Geleen gelegene Zuschlag Grube, Vor sich und seine Mitgewercken mit denen darzu erforderlichen No 9 Schürffen auf dass Neue Muthet und anss Bittet. Worzu ihnen der liebe Gott Seinen reichen Seegen schencken undt Verleihen wolle geschehn Anno et Die ut supra.«

j) 1757. decz. 8-án következő bányáit haladékolja Dobsina városa: die 2 Stollen in den Gründel, auf der Silberzech 7/16 theil, auf den Gapel 3/8 theil.

k) 1772. april 2-án a dobsinai bányabiróság a hanyatlásnak indult rézbányászat emelése érdekében következő szabályzatot (bányarendet) állapít meg:

»Anno 1772. den 2-ten April ist bey hiesigen Kay. Königl. Topischauer Unter Berg Gericht in Ansehung fernerer Aufnahme derer Kupfer Berg Werke (da solche bis dato in einen ziemlichen Verfall gerathen. und mehrentheils mit Schaden bearbeitet worden) dem Gemeinen Wesen und K. K. hohen Aerario zur Beförderung, um alle diessfalls eingeschlichene Müssbräuche und Abusus ab zu schaffen folgende Verordnung von wegen derer Heuer und ihrer ordentlichen Ordnung gemäss festgesetzt worden. Und zwar

Dass alle unter hiesiger Berg Jurisdiction stehende Heuerschaft Montag des Mittags punct zwölf Uhr auf der Gruben sich einfinden. und alsbald nach verrichteten andächtigen Gebeth auch in die Grube einfahren, unterdessen aber die anderte Kühr das benöthigte Wesen besorgen und anschaffen sollen; so dass jede Schicht 6 Stunden lang dauern und gehalten werden soll, auch nicht ehenter aus der Grube ausfahren erlaubet, als bis die anderte Kühr dieselben ablesen wird, welches durch die gantze Woch hindurch bis Sonnabend Mittags wechsel Weise also gehalten und practiciret werden soll, dass die eine Kühr nach verrichteten 10 Schichten Sonnabend früh, die anderte des Mittags nach Hause abgehen und kommen kan. Folglichen sollen

über die Woche per ein jede Kühr zehen Schichten, sowohl Ruhe als Arbeit jede per 6 Stunden gerechnet gehalten werden. Bey welcher so ehrlich und redlich verrichteten Arbeit, soll der Wochen Lohn des geschworren Huttmans Ufl 1 d. 98; derer Aeltesten Heüern Ufl 1 d. 79. Derer Lehr Heüern Ufl 1 d. 59 und derer Hundstösser nach proportion ihrer Arbeit aufgesetzt seyn, mit diesem Beding, dass wo jemand dieser Ordnung entweder überhaupt oder nur in einem Theile zu wider handeln sich unterfinge, derselbe soll toties quoties seines halben Wochen Lohnes verlustig, oder nach Beschaffenheit grösserer und mehrerer Versäumniss auch mit einer höherer Strafe geandert werden. Auf welches alles scharfe Aufsicht zu haben, bey jeder Gruben den geschworren Huttman obliegen wird. Für welche getreue Arbeit, wird die Gewerkschaft gehalten seyn, die Heuerschaft Monath vor Monath richtig aus zu zahlen, dochso, dass allezeit ein Monath besserer Richtigkeit wegen, successive rückständig verbleiben soll.

Welchs sothaner Unserer Berg Gerichtlicher Verordnung eine Schwartzenberger, Michlover- und Neuwegner Gewerkschaften, zum Behuf des Gemeinen Bestens auch alsogleich beygetreten, dieselbe angenommen und vor Gut befunden haben.«

1) »Von Ihre Röm. Kay. Königl. Apost. Maytt allergnädigst angeordneten auch Kay. Königl. Schmöllnitzer ger Handlung und Ober Hung. Berg Weesens Ober Berg Gericht! Hat man denen samentlichen Ober Hungarischen Berg Meistern hienit an zu fügen: Es geruhete Seine Hoch Löbl. Kay. auch Kön. Hof Cammer in Müntz und Berg Weesen sub dto 3-ten et praes. 25-ten May a. c. auf diessseitige Vorstellung gnädig zu verordnen, und zur künftigen Benennung in Betreff des dem Regali Montano allein zugehörigen und vorbehaltenen Quek Silber Baues den Verbescheid zu ertheilen, dass

1-mo Nach der sub dto 18-ten 8-bris Ao 1748. erlassenen allerhöchsten Endschiessung das dermahlen erzeugende Quek silber a 36 kr das Pfund fernershin eingelösset und die Gewerken mit äusserste Schärfe, zu desselben Einlieferung sollen angehalten, die Ubertretter hingegen mit Confiscation des Quek silbers, so sie anderwärtig zu verkaufen den Antrag gehabt bestraftet werden sollen. Dahingegen

2-do der Berg Zinober in kein grosser Quantität bricht, auch keine Gefahr obwaltet, dass solcher ins Queksilber werde reduciret werden, weilen solcher als Farb theurer verkauft wird; so könne ihnen Gewerken der diesfällige freye Verkauf gegen jedes mahliger Anmeldung der Quantität bey dem Bergmeister, der es in das Prothocoll zu nehmen hat, verbleiben.

3-io Sollen jene verlegene Gruben in welchen vor zeiten

hauptsächlich Qveksilber gewonnen worden, ausfindig gemacht, und was für einige andere Metallen mit eingebrochen beschrieben so dann aber gleich pro aerario gemuthet und gefristet, solches bey denen Berg Meistern in die Prothocollen eingetragen und hierauf niemanden eine Verleihung gegeben, so dann diefalls ein jeder Casus specificus diesen Kays. Königl. Ober Berg Gericht erstattet werden.

4-to Müsse bey Befahrung der Gewerkschaftlichen Gruben jedesmahl auch auf dies Metall das Augenmerk genommen, und die Anzeüge ebenfalls an dieses Kays. Königl. Ober Berg Gericht gemacht werden, um so nach in der zeit die gehörige Maassregeln setzen zu können. Endlich aber

5-to Solle in allen Muthungen welche von nun an werden hinausgegeben werden, das Qveksilber ausdrücklich ausgenommen werden. Welches wir demnach zur künftigen Nachachtung, und genauesten Befolgung samentlichen Ober Hungarischen Königl. Unter Berg Gerichten an mit von Ober Berg Gerichtswegen zugefertigt haben wyllen. Ans übrigen samt denenselben Göttlicher Obhut empfehlende. Geben Schmölnitz den 1-sten Junii 1776. Dero Röm. Kay. Königl. Apost. Maytt Cammer Her würcklicher Hof Commissions Rath, und Ober Hungarischen Berg Weesens Ober-Inspector Jos. v. Colloredo mp. Gottf. v. Deschau mp. Johann Georg Fröhlich mp.«

11.

A z 1683. évi bányá- és hámorrend.

» Wir Richter Berg Meister und Rath der Löblichen Berg-Stadt Töpschau, in Ober-Hungarn in der Geömerischen Spanschaft liegend etc. Thun kund u. zu wissen allen und jeden, denen es daran gelegen, dass vor Unser Ehrbares Stadt-gericht, etliche Älteste Berg- u. Hammerleute, als H. Andreas Stempel, Michael Klein, Jacobus Klausman, und Blasius Flanko zu etlich unterschiedenen malen in Ehrerbietungorgetreten sind, Unss die Ursach ihrer Ankunfft beýbringende: Wie dass Gott der HErr. Unsere Löbliche Berg-Stadt, nicht nur mit den Eýsen-Handlungen nebst Göttlichen Berg-Seegen auffkommen lasset; Sondern auch dieselbe mit Enheimischen Berg- und Hammer-Leüten von Tag zu Tag vermehret. Und weilen eine solche schöne Mänge der Jungen Berg- und Hammer-Arbeiter oftmals auss dem Geschürr schlägt, sich manchem Unfleiss und Nachlässigkeit begiebet, also, dass ihnen auch die Herrn Besteller selbst solche Übermuth nicht stewren können, vielweniger ein anderer Handlungs-Arbeiter: Wäre demnach kein ander und besser Mittel, als dass man das junge und freche Volck,

ja auch manchen Alten, durch gewisse gute Ordnung -bändige und in feiner Zucht behalte. Derentwegen haben obgedachte Personen, im Namen der anderen Berg- und Eysenhandlungs-Arbeiter in tiffester Demuth und Gebür gebethen und angehalten, ein Wohlweises Stadt-Gericht wolle ihnen eine Ehrbare Bruderschaft auff zu richten vergönnen, auch ihnen, eine Ordnung und Richtschnur fürscreiben und schriftlich mittheilen, wornach ein jeglicher von den Ältesten an biss zum Jüngsten, sein Leben anstellen soll? Wann dann solch ihr Begehren auss zuvor darüber gehaltenen Rath, für recht und billich erachtet massen Unssbewust: dass der Geist Gottes durch den Mund dess Königl. Propheten Davids nicht nur eine leibliche oder Naturliche, Sondern vielmehr eine geschlossene Bruderschaft hochrühmet, sprechende: Siehe, wie fein und lieblich ist, wen Brüder einträchtig beÿ einander wohnen; ja dass durch feine und gute Ordnungen alle Lande, Städte und Leüte erhalten werden; in Ermangelung aber derer, gänzlich zu Grunde gehen müssen, ist so wohl auss der Heiligen, alss auss der Weltlichen Schrift zu ersehen. Haben derothalben Wir auss tragender Amptes Pflicht, oben erwehnte Berg- und Hammer-Leüte in einem so löblichen Vorhaben nicht hindern, Sondern vielmehr befördern wollen. Ertheilen demnach oft erwehnten Berg- und Hammer-Leüten Unserm Ampte nach völlige Krafft und Freÿheit, nicht allein eine Ehrbare Bruderschaft auffzurichten, einen Zunfft-Meister Jährlichen Zuerwählen, sondern auch das Berg-Wappen Schlägel und Eÿsen in ihrer Bruderschaft, Zum Zeichen der Berg-Freÿheit, Zuführen, nicht anders, als wie es in Unserem Löbl. Berg-Stadt Topschau Anno 1526 auss milder Königlicher Gnaden, des damalig-durchleuchtigsten Hungarischen Königs Caroli erhalten, bekommen, und bisshero mehr als in die Viertthalbhundert Jahr gebraucht haben, und annoch gebrauchen. Beÿnebenst diesen, haben wir ihnen auch gewisse Ordnungen mit Consens u. Einwilligung der H. Besteller fürscreiben und geordnet, damit sich allesampt, die sich der Löbl. Bruderschaft einverleiben lassen, darinnen, nicht-anders, als in einem Spiegel beschauen, und dieses alles, was an ihnen greulich, abscheulich, Gott und den Menschen zu wieder scheinen wird, schön abwischen, und aller Tugend sich befleissigen sollen. Wollen auch ernstlich, dass solche vorgeschriebene Ordnungen, in allen Clausulen und Puncten den Verstand und Buchstaben nach, wie sie v. zeichnet sind unversehrt, unverruckt, und unverfälscht sollen bleiben, gehalten, und von einen jedweden Bruder der Bruderschaft recht practiciret werden. Die Spötter und verächter solcher Ordnungen, wird die Stadt-Obrigkeit abstraffen; die Übertretter aber derselben sollen ihr verbrechen beÿ der

Brüderschaft büssen. Der Inhalt vorgeschriebener Ordnung ist in folgender gestalt zu vernehmen:

Zum Ersten.

Alle diejenigen, so dess Zeitlichen u. Ewigen Seegens wollen habhaft werden, müssen ihnen vor allen dingen die Gottseeligkeit und rechte Gottes Furcht ernstlich lassen angelegen seyn; bevorauss. weilen dieselbe, ein sehr köstlich, herrlich u. nützlich Ding ist, wie sie auch der auszerwählte Rüstzeig Gottes herrlichen rühmet und preiset, mit folgenden Worten: die Gottseeligkeit ist zu allen dingen nütze, und hat die Verheissung dieses, und des zukünftigen Lebens. Die Gottes Furcht wird auch nicht minder von dem Weisen Haus-Lehrer Sirach in seinem Buche gepriesen. Die Furcht des Herren, spricht er, ist der rechte Gottes Dienst; Wer den Herren fürchtet dem wirds wohl gehen in der letzten Noth und wenn er Trosts bedarff. wird er gesegnet seyn, Gott fürchten ist die Weisheit die da reich machet, und bringet alles guttes mit sich; Gottes furcht erfüllet das gantze Haus mit ihrem gaben und alle Gemach mit ihrem Schatz. Weil nun alle Wohlfart, so wohl der Berg-Herren, der Herren Gewerken oder Bestöllern, beÿ Gold- Sylber- Kupffer- Eysen oder anderen Berg Werken, und Handlungen; als auch ihrer Arbeiter, einzig und allein nur in dem Glück u. Göttlichen Seegen besteht, behühret es ihnen beiderseits höchsten Fleisz an zu wenden, solches Glück und Seegen von Gott zu erlangen: Im Fall sie es nicht überkommen, so ists mit allen ihren Bestellen und Arbeitē gantz umbsonst u. verlohren, denn an Gottes Seegen ist alles gelegen. Das Mittel aber, wodurch sie Glück und Seegen erlangen können, ist die Gottseeligkeit und Gottes Furcht, zu welcher man durch die Predigt u. anhörung desz Göttlichen Wortes unterweisen wird.

Derohalben wollen wir ernstlich, dass sich alle Berg- und Hammerleüte samt denen Kölern in Gemein, der Gottes Furcht recht Christlich und eÿfrig betheiligen, und am heiligen Sabbath oder Sonntag (welcher ein Ruhe Tag von aller arbeit ist) wie auch an andern gebothenen Fest- und Feÿer-Tagen in die Christliche Kirche, nach gehörten Glocken-Klang zum Gottes dienst, fein nüchtern einfinden sollen; alldorten ihre Andacht an Tage geben, mit bethen, singen, und fleiszigen Predigt anhören; Gott dem Herren nicht allein mit Mund und Lippen, sondern vielmehr mit dem Hertzen in rechter Andacht dienen. Also wird gesegnet der Mann, der Gott fürchtet; also wird eüch das andere alles zufallen, wo ihr am ersten nach den Reich Gottes trachtet. Das hoch heilige Sacrament des Altars, als das Mittel der Sünden vergebung, und Pfand der ewigen Seeligkeit, sollen

alle gedachte Berg- und Handlungs-arbeiter in tiefester Demuth u. Andacht stets genützen. Welcher diese hochschatzige Mittel muthwillig verachtet, dem wird Gott nicht allein den zeitlichen, sondern auch den Ewigen Segen entziehen, und zu seiner Handarbeit keinen Glückes-Stern leuchten lassen; Weil er durch hindensetzung solcher Mittel, zur Gottes Furcht nicht kommen kann. Ein solcher Epicurischer Ubertreter, sol auch der Löbl. Bruderschaft Straffe unterworfen seyn.

Zum Andern.

Zu hohen Fest-tagen als Weynachten, Neu-Jahres-Tag Ostern und Pfingsten, sol ein jeglicher Berg und Hammer-Mann zusamt denen Kölern in seiner Zucht zum Opfer gehen, und Gott dem Herren seine Pflicht nach vermögen willig und gerne ablegen, wie jene arme Wittib, so nur zwey Schärfflein geopfert, und dessentwegen von Christo den Herren ein unsterbliches Lob erlanget hat. Hieher gehöret auch ein fein nüchtern, Züchtig und eingezogen Leben: dasz sich alle Berg- und Hammer-Leute, sampt denen Kölern, des Brandwein Sauffens und andere Getränks gantz und gar, unter der Predigt; dess Lästerns, Fluchens, ununtzen schwerens, und scheltens aber allezeit enthalten sollen. Wird jemand darwieder Handeln und überweisen werden, sol er ein Pfund wachs zur Straf geben.

Zum Dritten.

Wollen auch ernstlich, dass man hirbey die Geistliche Obrigkeit, als die für unsere Seele wachet. Pfarrer, Prediger, Kirchen- und Schmiedner allezeit in Ehren halten und die selben in allen gutten nach vermögen befördern. Die solches thun, die wird Gott hinwiederumb ehren und mit seinem reichen Segen, in aller ihrer Hand-Arbeit haufig überschütten.

Zum Vierten.

Alle Berg- und Hammer-Leute sampt den Kölern, sollen und müssen die von Gott vorgesezte Weltliche Obrigkeit, dieser Löblichen Berg-Stadt, alss H. Richter, Berg-Meister und Rath, mit allem geborsam, Unterthänigkeit und Ehrerbietung begegnen; und wo etwas in der Löblichen Bruderschaft wichtiges fürfällt, sich bey derselben, vor allen dingen aber bey H. Berg Meister Raths erholen. Und also von obgedachter Obrigkeit väterlichen Schutz und Vertheidigung in allen billichen Sachen, alle zeit zugewarten haben. Im Fall aber jemand auss der Löbl. Bruderschaft die Obrigkeit vermehren möchte, der sol Gottes u. der Löbl. Bruderschaft Straffe ewig und zeitlich nicht entgehen.

Z u m F ü n f t e n .

Die weil die Herrn Besteller für ihre Arbeiter stets sorgen müssen, so sollen auch die H. Besteller von allen Berg- und Hammer-Leuten und denen Kölern wie auch von benannter Arbeiter ihren Weibern und Kindern allezeit geliebet und geehret werden, bevorauss weil sie allesamt der Herren Besteller gunst und gnade leben, u. ihr Brodt genießen. Damit ein aufrichtiger Besteller, wann ihme sein gebürliche Ehre entzogen wird, nicht Ursach habe, über solche undankbare Leute zu zaüfftzen und zu klagen: Die mein Brod essen, die tretten mich mit Füßen. Psalm 41 10. Wann die Hämmer verfrüren, sollen die Hammer-Leute, dem H. Besteller schön abdanken, daherr werden die H. Besteller veranlasset, denen dankbaren arbeitern weiter gutes zu thun. Welcher diesem nicht nachlebet, soll ernstlich gestraffet werden.

Z u m S e c h s t e n .

Mit Göttlicher Hülffe soll jährlichen eine allgemeine zusammenkunft gehalten, und ein neuer Zunfft-Meister in des alten Zunfft-Meister Hause beÿ offener Lade erwehlet werden am heil. Neü-Jahrs-Tage nach der Predigt. Da man auch denselbigen Waals-Tag zu bezeigender dankbarkeit, dem Hl. Berg-Meister, mit einen Neü-Jahrs-geschenk, im Nahmen einer Löblichen Brüderschaft nach vermögen verehren wird. Weigert und wiedert sich jemand dessen soll er von der Löbl. Brüderschaft so lange verstossen bleiben, biss er mit abbietzung und Erlegung zweÿer Halben Wein, sein Verbrechen gebüset habe.

Z u m S i e b e n d e n .

Auff dass auch hierbey eine gute und gewisse Ordnung gehalten werde, soll man die Berg- und Hammerleute sampt denen Kölern in gewisse Sorten und Lösungen vertheilen, und muss diese Ordnung allezeit unverruckt bleiben und gehalten werden nemlichen.

1.	{	Berg-Häwer.	2.	{	Hammer-Schmiede.
3. Die		Eÿsenbläser.	4. Die		Heitzer.
5.		Zuwarter.	6.		Köler.

Die Häuers-Knaben und Stübbereiter aber sollen vorgesetzten allen in Gebür aufwarten. Wird ihme einer für dem andern der ihme vorgesetzt, etwas wollen einbilden, und sich mehr oder höher von ihm schätzen, sol nach Guttdüncken der vorgesetzten Herren Meister gestrafft werden. Nota. Ein diener und Jünger sol fleissig aufwarten; wo nicht, muss er Streiche leyden.

Zum Achten.

Schändet, schmäheth oder schilt einer den andern mit Ehrenrührigen Worten, oder würfft ihm einen alten Fall oder Fehler für, es sey bey der Arbeit, zusammenkunft, oder an einem andern Ort; und wo es der Verunehrete mit zweyen Zeugen bestricken kan, ist der Ehren-abschneider schuldig, dem verleumdeten seine Ehre und redlichen Nahmen bey der Löbl. Bruderschaft öffentlich zuerstatten, und dafür eine unerlässliche Straffe zu ertragen. Geschicht es von einem frembden Arbeiter, oder auch von einem einheimischen, welcher der Löbl. Bruderschaft nicht einverleibet ist, so muss der Beleidigte Schutz suchen bey der Bruderschaft. Wird solche von dem verleumbder verachtet; alss dann bey einem Ehrbaren Stadt-Gerichte. Sonsten wird kein verunehrten in der Bruderschaft geduldet.

Zum Neündten.

Zu Pfingsten, wird auch eine Zusammenkunft gehalten, aller Berg- und Hammer-Leüte die Köler mit eingeschlossen, da dann auch eben zu der Zeit eine andere Congregation oder vielmehr Recreation die jungen Pursche oder Gesellen, so der Berg- und Hammerarbeit zugethan, halten, und einen gewöhnlichen Berg-Reyen führen u. tanzen. Es sol ihnen aber zu tanzen nicht eher erlaubt seyen, es sey dann dass sie sich zuvor in Gebür bey Herrn Berg- und Zunft-Meister angemeldet, und das Berg-Wappen Schlägel u. Eysen von der Löbl. Bruderschaft, zur Bezeigung ihrer Berg-Freyheiten, ausgebetten und bekommen haben. Und dieses auss der Ursach: Weil die Pursch mit keiner schriftlichen Berg-Ordnung begabet sind: Im fall sich aber erwehnte junge Gesellen - - auss Unbedacht und Frechheit einer Löbl. Bruderschaft widersetzen volten, soll ihnen von der Stadt-Obrigkeit, wie auch von der Löbl. Bruderschaft der Berg-Reyen gäntzlich verhindert werden. Zum Berg-Reyen sollen allezeit auss der Löbl. Bruderschaft zween erfarme Meister abgeordnet seyen, damit sie den Berg-Reyen einer Löbl. Stadt-Obrigkeit anmelden, umb Erlaubniss dessen, zum Überfluss bitten, und eine feine Ordnung anstellen möchten.

Zum Zehenden.

Eben zur heil. Pfingst-Zeit wird gewöhnlich das Schüssen der Löbl. Bruderschaft der Schützen gehalten. Und weil viel Schützen auss d. Bruderschaft der Berg- und Hammer-Leüte sind, alss wirds ihnen freystehen, dass schüssen mit denen Schützen zwar zuhalten; doch, sollen sie zuvor Erlaubniss erlangen.

von den Zunfft-Meister der Berg- und Hammer-Leüte. Welche darwieder handeln, sollen der Straff unterworffen seÿen.

Zum Elfften.

Ausserhalb vorbezeichneten Zusammenkunfften, sol alle Monat ein jeglicher Berg u. Hammer, Mann, sampt denen Kölern (die Berg-Knaben u. Stübbereiter aussgenommen) bey der Zusammenkunfft, u. offenen Bruder-Lade 12 d. erlegen; Thut es einer nicht pro Termino, stehet es ihm freÿ solch auffleg-Geld bey einen Quartal auff einmal ab zu geben: Verseümts aber jemand muthwillig, sol er es gedoppelt erstatten, oder gar verworffen werden. Von solchem Gelde, wird etwas zur Beÿstewer fallen, wann ein Armer-Nothdürfftiger Bruder, entweder unversehens im Berge, Hammer oder Köhlung zu schaden kompt; oder, wann einer diese Welt gesegnet, selbigen damit helfen ehrlich zu beerdigen. Nota. Hatt jemand eine Klage zu führen, sol er es bey offener Lade thuen.

Zum Zwölfften.

Im fall einem Bruder auss der Löbl. Brüderschafft der Berg- und Hammer-Leüte, sein Weib oder Kind, oder er selbst mit Tode abgehet, sol man es den Zunfft-Meister andeuten, mit Freündlicher Bitte, die gantze Brüderschafft, vermittelst ihren Wappen ein zu laden. Doch muss man zuvor ein Seitel Wein für das Wappen erlegen.

Werden also alle Brüder und Gemein verpflichtet, wann sie beyhändig, vorauss an einem Sonn- oder Feÿer-Tag zur Leüche zugehen, und selbe mit gewöhnlichen Ceremonien, zu ihrem Ruhe-Bettlein Christlich begleiten, und Bestatten helfen. Wer es nicht thuet, muss ein Seitel Wein zur Basse erlegen.

Zum Dreyzehenden.

Die Berg-Leüte sollen ihren H. Bestellern trew arbeiten, merket der Berg-Mann, dass ein anderer seiner Nachbarn, in seines H. Bestellers Feld arbeite, sol er es offenbaren: Wo nicht, und kompts entlich an Tag, so sol er seiner Untreü halben gestrafft werden.

Zum Vierzehenden.

Die Ladungen sollen denen Herrn Bestellern recht und ohne Betrug mit guten Eÿsen-Stein in die Hülen geladen werden, also, dass eine Hüle, wie jetzund also auch hinführen die gebranchliche Maas, von 9 Kübeln behalte, nach der Herrn Besteller selbst eigenen Willen kür und Ordnung, wie sie es einmahl gesetzt haben. Auch sollen die Hülen in Gegenwart beyder Herren

Berg- und Zunft-Meister, jährlichen wann die Hammer stehen bleiben, abgemässen werden. Umb die Bezahlung sol der Berg-hewer mit H. Bestellern eins werden, ohne beyderseit Schaden.

Zum Fünfzehenden.

Alle Arbeit im Berg, im Hämmer, beym Ofen, und in der Kollung, soll im Namen Gottes, mit einem andächtigen Gebeth angefangen seyn, auff dass Gott zur Arbeit seinem Seegen und Gedyen gebe, laut der ersten Ordnung; auch sol bey der Hammer-arbeit gleichförmigen Ordnung gehalten werden, wie oben in der Siebenden Ordnung verzeichnet: der unterste sol alletzeit den Obersten verehren und ihme folgen, bevorauss wan er ihn unterweiset, und etwas redliches lehret: hingegen sol der Oberste mit dem untersten trew u. brüderlich meinen, weil sie beyde in einer Brüderschafft einverleibet, denselben seiner Unwissenheit oder Ungeschiklichkeit nicht verkleinern, verachten, verlachen oder ausspotten, massen ihme bewust, dass er auch nicht stracks alles könnte. Sondern zuvor lernen müste. Man sol auch manchen Fehler mit dem Mantel der Brüderlichen Liebe zudecken; Es sey denn, dass es zu grob geschehe, und dem H. Besteller zu Schaden gereiche, So ist ein jeglicher trewer Arbeiter schuldig bey seinen guten Gewissen solches nicht nur seinem Mitgesellen, der gröste den kleinsten, der kleinste dem grösten, für zu halten, und ihn zum bessern fleiss auffzumuntern; Sondern auch dem Herrn Besteller die Hartnäckigkeit seines arbeiters zu offenbahren. Wer solches nicht thuet, ist in gleiche Straffe mit dem Verbrecher und faulen, unachtsamen Arbeiter zu ziehen.

Zum Sechzehenden.

Spüret einer bey dem Hammer an seinen Gesellen einzige Untreü, sol er es dem H. Besteller offenbaren und kund machen; Wo ers nicht thuet, wird ebener massen, mit dem Dieb der Untreü wegen gestraffet. Doch sol ein jeglicher so wohl bey den Hammer als Ofen seinem Mitbruder u. Mit-Arbeiter vor den H. Besteller heimlich nicht fälschlich beliegen oder verhauen. Kans der Verleünder auff den angegebenen und beklagten öffentlich nicht darthun u. beweisen, sol er dass Beklagten Straff bey der Brüderschafft von Rechtswegen erdulden.

Zum Siebenzehenden.

Der Hammerman sol und muss bleiben den gantzen Sommer über bey den Besteller, welchem er im Herbst versprochen und daran Leykauff getrunket hat. Es sey denn dass er bey den alten Besteller in der Schuld vertieffet ist. Begiebt er sich muthwillig zu einem andern Besteller, und der erste Besteller beklaget

sich dessentwegen, hat er macht den alten Arbeiter zuruck zu nehmen und ihn zur Arbeit zu zwingen, oder zur Bezahlung. Bezahlet er nicht, und arbeitet seinem Besteller auss Neyd, Trotz und Hartnäckigkeit alssdann mit Schaden, sol Herr Besteller den Schaden an den losen Arbeiter suchen.

Zum Achtzehenden.

Die Montags-Feiertage, und der muthwillige Missiggang der Hammerleüte sol ihnen gantzlich verbothen seyn. Sondern sollen allezeit dess Montages in voller frühe anlassen. Welcher der verseümnüss Ursach seyn wird, den wird auff H. Bestellers Anklage die Löbl. Brüderschafft zur Straffe ziehen, im fall ihn eine wichtige Entschuldigung nicht ausschelffen wird.

Zum Neünzehenden.

Wan ein newër Meister, ein Schmied, oder wie er den Nahmen habe, sich für einen Meister anmasset, und eine Arbeit an zu nehmen, dieselbe als ein Meister recht zubefördern sich unterstehet, muss er er sich zuvor, bey der Löbl. Brüderschafft anmelden, Erlaubniss erlangen und ein Schmied einen Thaler ein Eysenbläser einen Thaler; ein Heitzer ein halben Thaler; ein Zuwarter einen halben Thaler, ein Stiebbereiter ein Viertl eines Thalers zuvor erlegen. Von diesem Gelde wird man jährlichen zur Kirche auff das hohe Altar 4 Pfundt Wachs verehren.

Zum Zwanzigsten.

Dessentwegen soll auch ein newër Schmied oder ein anderer Arbeiter, wann ihme in dem Hammer oder Ofen etwas wandelbar wird, und er solches allein nicht zu recht bringen kann, Macht haben, ihme zuhülffe ruffen, einen oder auch zweuen andere Meister, auss einer andern Handlung. Seynd sie ihme nicht zu dienste, kann er sie bey der Löbl. Brüderschafft, ihrer Undienstthafftigkeit halben verklagen. Im gegentheil ist man einen frembden, wie auch einen einheimischen Arbeiter, welcher in der Brüderschafft nicht einverleibet, solches zu thuen nich schuldig, es sey den, dass er der Brüderschafft eine halbe Wein zuvor niederlege.

Zum ein und Zwanzigsten.

Wann oftmals die Hammer-Arbeit müsslich, darzu das Glück wandelbar, und man nicht eigentlich wissen kan, wer ursach sey? Die Arbeiter oder die Bereitschaft? sol man nicht in Ungeduld den Arbeiter stracks von der Arbeit wëgtreiben. Sondern sol ein Besteller auss Bescheidenheit dem Arbeiter vergönnen und zulassen, ein oder zweymahl auff eine andere Weise

eine - Arbeits-Prob zu thun. Also kompt ohne einigen Zwist herauss, wer daran Schuld habe. Offtmals werden gute Arbeiter vertrieben, und schlimmer angenommen.

Zum zwey und Zwanzigsten.

Weil die Sontag-Arbeit, wieder Gott, das Gewissen, und alle Billigkeit lauffet, so soll solche gäntzlich eingestellet werden, und niemand frey haben einige Sachen, es sey in Hämmern bey den Oeffen, oder sonsten in Weldern, oder einigen gelegheiten, wie sie auch den Nahmen haben mögen, zu verrichten. Auch so jemand von den Brüder-Leüten ergriffen wird, oder dessen überzeiget, dass er am Heil. Sontag in die Mühlen, oder aus der selben tragen lasset, Holtz hacket, Brodt backet, oder Einige Arbeit verrichten lasset, sol der Brüderschafft in grosse Straff verfallen seyn: ohne, so ein wichtige Ursach oder Nothfall fürfallen möchte. Bey dem Hammer, oder sonsten, so sol solches dem Zunfft-Meister angezeigt werden, und die Sachen nach Billigkeit zugelassen, oder verboten werden.

Zum dreÿ und Zwanzigsten.

Weil die Arbeiter ohnfehlbar am Montag an die Arbeit antreten müssen, so sollen die Herrn Besteller schuldig sein allezeit am Sonnabend nach Mittag den Lohn zu geben, dadurch den willen übel wird gesteuert, und eine gutte Ordnung aufgerichtet werden. Es sey denn, dass der Besteller nicht allezeit mit dem Geldt fertig were, so mag solches am H. Sonu-Tag biss nach der Predig aufgeschoben werden. Und sol keines Wercks niemand frey noch Macht haben, vor der Predig solches zu thun.

Zum vier und Zwanzigsten.

Welcher sich einmal in die Löbl. Brüderschafft Einverleibet, und hernach auss leichtfertigkeit, furwitz, Zang und Zorn, wieder davon lauffet, die Brüderschafft aufsäget, und verschmebet, derselbe sol vor Einem Stadt-Gericht von den Brüdern angeklaget werden: und das Stadt-Gericht sol schuldig seyn, Ihn nach gebühr hart ab zu straffen. Die Brüderschafft aber sol ihn gantz verworffen, und sol auch hinfiro, gedachter Brüderschafft gäntzlich untüchtig seÿen.

Zum fünff und Zwanzigsten.

Ein jeder, der da schurffen wil, sol sich zuvor bey dem Herren Berg-Meister anmelden, und darauff 14 Tag lang schurffen und bauen. Hernach soll er den Berg gebürlich aufffodern und selben ausstecken: Lasset er ihm solchem nicht unter 6

Wochen zuschreiben, und leget die gebür davor ab, so ist solcher Berg wieder frey, wie zuvor.

Zum sechs und Zwanzigsten.

Alle Jahr soll Ein jeder Einwohner, seinen Berg nach Michaelis, wann solches acht Tag zuvor wird angezeigt werden, auss zu steckn in die lang, u. in die breit. Wer aber solches unterlässet zu thun, deme soll seyn Berg gäntzlich verfallen seyn, und mag solchen ein anderer aufffordern.

Zum sieben und Zwanzigsten.

Wer einen Berg hat, und Ihme solchem zuschreiben läst, steckt ihn auch allezeit nach gebür aus, lasset aber solchen 3 Jahr ohne aufgebaut liegen, der soll ihm gantz verfallen sein, darumb dass er niemand zu nutzen kompt, Es seÿ den, dass er solchem Berg auff's Neue beÿ den Herren Berg-Meister aufffordert, und die gebühr, wie zuvor ableget, so sol er der nöheste darzu seyen. Widrigenfalss mag ihn der Erste der beste wegnehmen.

Zum acht und Zwanzigsten.

Wil ein Ehrlicher Meister beÿm Hammer oder Ofen, einen Lehr-Jungen auffnehmen, sol er sich zuvor der Löbl. Brüderschafft anmelden, und den Lehr-Jung fürstellen. Damit er seine Gebür der Brüderschafft erlege, und alss dan freÿ habe zu lernen. Wer darwieder thut, sol der Straff unterworfen seÿn.

Zum neun und Zwanzigsten.

Wollen auch haben, wann ein strittiger Handel wegen eines Berges fürfällt, dass man zur entscheidung der Wieder-Parten, durch Erlaubnüß des Herren Berg- und Zunfft-Meisters der Brüderschafft, etliche verständige Bergleute heraus führe, u. den Handel entscheide.

Zum Dreÿsiegsten.

Gefället es einem H. Besteller Frembde Arbeiter, anzunehmen stehet es ihm freÿ. Aber dass der Arbeiter, den Löbl. Brüderschafft zuvor eine Halbe Wein erlege. Weil die Einheimischen Arbeiter beÿ dieser Löbl. Berg-Stadt gutes und Böses aussstehen müssen; Hergegen mag einen frembden Arbeiter ein Besteller kaum sauer an sehen, gehet er mit gespickten Beutel fort, läst alles liegen. Und müssen doch endlich die Einheimischen Arbeiter Zu rechte bringen, wass die frembden versehen haben.

Zum Ein und Dreißigsten.

Die Köhler sollen diese jetzt gebräuchliche Kohl-Körbe, derer Länge Elen; die höhe Elen; die Breite (a számok helye üresen van hagyva) Elen in sich behält, voll laden, und die Bezahlung Zugewarten haben, nach deme sie mit Herrn Bestellern eins werden können, nach beschaffenheit dess Ortes und der Arbeit. Die Schichtenheier Groschen werden der Brüderschafft zur Ergötzlichkeit übergeben, Doch sollen sie auch davon die Kirchen bedencken.

Daniel Stempel Judex
Andreas Lux Pergmeister
Johannes Antoni Altster.

Diese vorgeschriebene Berg- und Hammer-Ordnungen haben Wier niemanden, weder Unserer Gnädigen Erb-Heerschafft noch einer andern Löblichen Berg-Stadt, etwa zu einzigen Nachtheil, vielweniger zum praejudicio oder Vorgericht. (dafür Gott behütte) fürgeschrieben; Sondern vielmehr zur Beförderung Christlicher Tugend und Ehrbarkeit, denen Berg- und Hammer-Leütten auff vielfältiges Ersuchen, mit Einstimmiger Bewilligung derer Herrn Bestellern heraus gegeben, und solche Neügeschlossene Löbl. Brüderschafft offit erwehnter Berg- und Hammer-Leüte, mit Unserm Glaubwürdigen Stadt Insigill bekräftiget. Actum am Tage dess Heil. Neüerwehlten Apostels Matthiae, nach der Seeligmachenden Geburt Christi im Tausendt-Sechshundert-Dreÿ und Achtzigsten Jahr in der Löbliche Berg-Stadt Topschau.

12.

Berthoty Ferencz levele.

Edle Ehren Vöste.

Viel- und geehrte Herren; Hiermit habe an meiner pflicht nicht Ermanglen lassen wollen, in namen Meines gnädigsten fürsten undt Herrn HE. Francisci Rakocsÿ, denenselben an zu deüten, dz sye ihr vorhanden habende und Künftig Erzeugende Waltburger gar Ψ (Kupf)er nirgent anderst wohin solche, in dass allhiesige che Pergambt, zur Einlösung schaffen solln Ingleichen sich nicht unterfangen Von dehnen Also-Sajó Waldburgern oder andern leütthen, einiges gwekhsilber oder Zinober zur Erhandlen: sondern vielmehr auch diesess, welches zur gedachten Also Sajó auss denselben Hochfürstl. Bergwerkhen Confiscirt; und etwan zur Topschau abgelegt worden, wohl Conserviren, und in gute wohnung nehmen so lang, Bies

ich von Hochgedacht Ihro Hochfürstl. Durchlaucht aus dem lager, wohin ich (wilss gott) morgen fruhe abreise, wieder zu Rückh kombe.

Sonst wolle auch Her. Statt Richter mit einen eltesten Herrn Rathsgeschworenen undt Hen. Pergmaister mit zwey Hern Waldburgern in namen dass löbl. Magistrats und ganzer gemain nach Empfang dieses sich Hieher in gemeltes Hochfürstl. ober Pergamt verfügen und unsern Gnädigst. Durchl. Juramentum fidelitatis abl und praestiren welch , nach zur komben wissen werden, hin Empfeh göttl. obbacht, verbleibe

Meiner viel und geehrten Herren

dienstwilliger
Berthoti Ferencz s. k.

Schmölnitz den 20. Novembr. Ao 1703.

Külczim: Denen Edlen Ehren Vösten Herren N. N. der Hochfürstl. Berg Statt Topschau Besteller Richter Pergmaister und Rath meinen viel und geehrten Herren zu hand Topschau (P. H.)

(A dobs. levéltárban lévő eredetiről. Megjegyzendő, hogy a kipoztott helyek a papir rothadt (kopott) volta miatt olvashatlanok, hogy a »dienstwilliger Berthoti Ferencz« feketébb tintával és más erőteljesebb kézzel van írva és hogy a kis gyűrűs pecsét, mely e levelet elzárta (törött levén), innár alig határozható meg.)

13.

Szent-Imrey Samu levele és a reá érkezett válasz:

Post votum Salutis

Dno Judici Dobschinensi per praesentium Exhibitorum hominem meum voce tenus fusius nunciando, expecto ejusdem benevolentiam, mando Benevolus ad officia paratus

Samuel Szent Imrey
Inclyti Comitatus ordinari.
Notarius.

Otrokotsz die 26. Maji 1707.

A z e z e n ü z e n e t r e é r k e z e t t v á l a s z :

Eandem Salutem cum paratissima servitiorum nostrorum commendatione.

Promissis nostris satisfacturi Dnoi Nlissae emittimus 40 Canthos Eandem N. D. humillime rogante hand gravatim nobis

tantum gratiae praestet eoq. allaboret, quo homines nostri, qui ad castra essent ablegandi, a necessitate hac eximantur: siquidem et eos quos ad carpaticum emisimus montem, satis difficulter acquisimus. Alias si ad castra ipsis abundi necessitas imponetur, officinae ferrariae operis destitutae a solitis feriabunt, laboribus quod sane non sine ingenti Regni foret cum detrimento. Id si Dn. Nobil. fecerit, nos et imposterum in similibus gratificandi occasionibus, pro virium nostrarum tenuitate faciles et promotos experietur. In reliquo etc.

(Egykorú másolat a dobsinai levéltárban.)

H i b a i g a z í t á s :

- 7. l. 21. sor (felülről) Vaiczay helyett olv. Vaiczag.
- 7. l. 30. sor (felülről) Kümz helyett olv. Püng.
- 7. l. 34. sor (felülről) Frænken helyett olv. Trænken.
- 8. l. 3. sor (felülről) Fittersgrund helyett olv. Tittersgrund.
- 9. l. 4. sor (felülről) Prageisen helyett olv. Peageisen.
- 9. l. 6. sor (felülről) Hondfoeussl helyett olv. Hondfoeustl.
- 9. l. 27. sor (felülről) vasmüvet helyett olv. vasmüvel.
- 10. l. 4. sor (felülről) izzasztás helyett olv. izzítás.
- 11. l. 13. sor (felülről) Hoh helyett olv. Höh.
- 11. l. 24. sor (felülről) Masiszeen helyett olv. Masseisen.
- 12. l. 9. sor (felülről) vasmüveket helyett olv. vasmüvekhez.
- 16. l. 23. sor (felülről) termeti helyett olv. termelt.
- 16. l. 29. sor (felülről) Krutsekkifleck helyett olv. Krutskifleck.
- 17. l. utolsó sor Osuantava helyett olv. Csuntava.
- 18. l. 12. sor (felülről) Zoborovski helyett olv. Zborovski.
- 24. l. 25. sor (felülről) Steingerateschban helyett olv. Steingeröuschben.
- 24. l. 11. sor (alulról) Tranken helyett olv. Trænken.
- 28. l. utolsóelőtti sor ezen olvasztókba helyett olv. ezen utóbbi olvasztókba.
- 44. l. 19. sor. (alulról) bánya helyett olv. bányász.
- 49. l. Redel (Reigel) helyett olv. Redel (Riegel.)